

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Oddelek za zgodovino

Tjaša Celec

JUGOSLOVANSKE NACIONALIZACIJE (1945–1963)

MAGISTRSKO DELO

Maribor, avgust, 2018

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Oddelek za zgodovino

Tjaša Celec

JUGOSLOVANSKE NACIONALIZACIJE (1945–1963)

MAGISTRSKO DELO

Mentor: red. prof. dr. Darko Friš

Maribor, avgust, 2018

UDK:

Gesla: *nacionalizacija, komunistična oblast, razlaščenje, zaplembe, podržavljanje, družbena lastnina.*

Lektorica:

Bernarda Jureš, predmetna učiteljica slovenščine in družbenomoralne vzgoje

Prevajalka:

Sabina Bedek, diplomirana anglistka (UN) in diplomirana slovenistka (UN)

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujem svojemu mentorju g. Darku Frišu, ki me je strokovno usmerjal pri pisanju magistrske naloge in bil zelo odziven na vsa moja vprašanja in dvome, ki so se mi porajali pri preučevanju teme.

Zahvalo namenjam svoji družini, ki mi je vlivala voljo še za zaključno dejanje študijskega programa in me podpirala skozi vsa študijska leta ter omogočila, da so minila brezskrbno.

Hvala tudi fantu Blažu za izkazovanje pozornosti ob pisanju magistrske naloge.

POVZETEK

Magistrska naloga obravnava nacionalizacijo v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni kot enega izmed razlastitvenih ukrepov Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) za uvajanje socialističnega planskega gospodarstva, temelječega na centralizaciji. Prehod privatnega imetja v državno lastnino je bil namreč pogoj za dominacijo nove oblasti na političnem in gospodarskem področju, ki jo je taktično pridobila z zaplembami, sekvestrom in nacionalizacijo ter s pojmom splošno ljudsko premoženje in ljudska oblast ustvarila navidezno vladavino delavskega razreda. Do konca leta 1948 je državni gospodarski sektor postal prevladujoč, saj je KPJ že s prvima dvema nacionalizacijama poddržavila več kot 90 % zasebnih in tujih gospodarskih podjetij. Kljub temu je upravljanje razlaščenega premoženja imelo več negativnih kot pozitivnih posledic.

Ključne besede: *nacionalizacija, razlaščevanje, socializem, zaplembe, poddržavljanje, družbena lastnina, plansko gospodarstvo.*

ABSTRACT

This master thesis deals with nationalisation in Yugoslavia after World War II as one of the expropriative measures of the Communist Party of Yugoslavia for induction of socialist planned economy based on centralisation. The transition of private property into public ownership was a necessary condition for domination of the new authority on political and economic area, which was gained through confiscations, detaining and nationalisation. With terms such as “common ownership” and “people’s authority” they set up ostensible reign of working class. Until the end of 1948, the state’s economic sector became dominant since the Communist Party of Yugoslavia nationalised over 90 % of private and foreign economic corporations. Nevertheless, the management of expropriated property had more negative consequences than positive ones.

Key words: *nationalisation, expropriation, socialism, confiscations, common ownership, planned economy.*

KAZALO VSEBINE

UVOD	1
1 SOCIALISTIČNA PREOBRAZBA JUGOSLAVIJE	5
1.1 Ljudska demokracija	8
1.2 Oblike podržavljenja	10
1.3 Sistem gospodarske organizacije v letu 1946	13
2 ZAPLEMBNA KOT RAZLASTITVENI UKREP	15
2.1 Podržavljenje nemškega imetja na slovenskem ozemlju po 2. svetovni vojni	18
2.1.1 Zakonski predpisi o zaplembi nemškega premoženja	20
2.1.2 Zaplembni postopek	21
2.1.2.1 Problemi pri zaplembnem postopku	22
2.2 Obseg in količina nemškega zaplenjenega premoženja po posameznih panogah	23
2.3 Cenitev nemškega premoženja	24
2.4 Krivice	24
3 NACIONALIZACIJA	27
3.1 Prva nacionalizacija	30
3.2 Druga nacionalizacija	37
3.3 Tretja nacionalizacija	47
3.4 Primeri oseb, ki jim je bilo zaplenjeno ali nacionalizirano imetje	53
3.4.1 Ana Ačko	53
3.4.2 Franc in Marija Ačko	54
3.4.3 Danijel Koban	55
3.4.4 Roza in Matija Ačko	56
3.4.5 Gizela Auš	56
3.4.6 Jernej in Roza Beranič	57
3.4.7 Marija Koban	58
3.4.8 Branko in Zora Lenart	59
3.4.9 Janez Vindiš	60
3.4.10 Avgust Čep	60
3.4.11 Davorin Šoštarič	61
3.4.12 Gizela Pinter	61

3.4.13	Gizela Šlihthuber	61
3.4.14	Franc Husar	62
3.4.15	Nikolaj Zrinski	62
3.4.16	Cecilija in Deneš Fister	63
3.4.17	Jožef Velnar, Franc Nemec, Terezija Norčič, Anton Makovec, Anton Bencak ...	63
3.4.18	Delniška trgovinska in industrijska družba »Hartner«	63
3.4.19	Janez Zrinski	64
3.4.20	Karel Koudila	65
3.4.21	Cecilija Kerec	65
3.4.22	Rejmund Debelak	66
3.4.23	Mimi Norton	66
3.4.24	Marija Kek	67
4	NACIONALIZACIJA V LR SLOVENIJI	68
4.1	Ljudska oblast in uprava	68
4.2	Nacionalizacija industrijskih podjetij	69
5	POSLEDICE NACIONALIZACIJE	72
6	SKLEP	74
	LITERATURA, VIRI, INTERNETNI VIRI	76

KAZALO TABEL

Tabela 1: Skupno število izdanih zaplembnih odločb nemškega premoženja na območju federalne Slovenije s konca decembra 1945	19
Tabela 2: Število zaplenjenih zemljiških posesti po okrožjih iz septembra 1946	20
Tabela 3: Stanje na področju podjetij republiškega pomena leta 1946	36

KAZALO SLIK

Slika 1: Vabilo na občinski ljudski odbor	46
Slika 2: Sklep komisije za kmetijski zemljiški sklad Maribor – okolica glede posestnice Ane Ačko	54
Slika 3: Popis kmetijske obdelovalne zemlje Franca in Marije Ačko	55
Slika 4: Zaplenik Gizele Auš	57
Slika 5: Reševanje pritožbe Marije Koban glede nacionalizacije	59
Slika 6: Obseg nacionalizacije podjetja Branka in Zore Lenart	60
Slika 7: Prošnja za dodelitev stanovanjske sobe v Bakovcih	62
Slika 8: Razlastitev zemljiškega posestva Delniške trgovske in industrijske družbe »Hartner«	64
Slika 9: Prošnja Janeza Zrinskega za nakup hiše	65
Slika 10: Prošnja za ugotovitev in stanje nacionaliziranega premoženja Mimi Norton iz Murske Sobotе	66

UVOD

Podržavljanju zasebnih gospodarskih podjetij strokovna javnost ni posvečala velike pozornosti zaradi političnih razlogov in zaradi nedosegljivega ali neurejenega gradiva. Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) je namreč preprečevala razprave o nacionalizaciji, pomembnejše odločitve pa je sprejemala brez podrobnih zapisnikov in v medsebojnih ustnih razgovorih. Povojno arhivsko gradivo ni v celoti ohranjeno, saj so delo s spisi vodili neizkušeni in nestrokovni kadri, odnos do ohranjenega gradiva pa je bil negativen. Gradivo so v kriznih situacijah tedanje družbe celo uničevali. Mnogo gradiva pa arhivi še niso prevzeli od imetnikov.¹

Nasilne razlastitve premoženja je komunistična oblast izvajala od konca vojne leta 1945 vse do 60-ih let. Mednje štejemo: zaplembe (konfiskacije), agrarno reformo in nacionalizacijo. Z njimi je bil razlaščen velik del zasebnega gospodarskega sektorja in ustvarjena državna lastnina.²

V magistrski nalogi sem preučevala nacionalizacijo kot proces podržavljanja lastnine in njenega prenosa v splošno ljudsko premoženje. Prvo poglavje sem namenila nastanku socialistične družbe v Jugoslaviji z graditvijo ljudske oblasti in z obnovo v vojni porušenega gospodarstva. V drugem poglavju sem analizirala zaplembe predvsem nemškega premoženja na Slovenskem in ugotavljala, v kakšnem pomenskem razmerju so z nacionalizacijo. V osrednjem, tj. tretjem poglavju sem vzročno-posledično raziskovala vse 3 nacionalizacije s poudarkom na arhivskih virih, ki so mi ponudili najjasnejšo predstavo o postopku nacionalizacije in zaplemb. Z njihovo pomočjo sem napisala zgodbe oseb, ki jim je bilo zaplenjeno ali nacionalizirano premoženje. Četrto poglavje predstavlja nacionalizacijo v Ljudski republiki (LR) Sloveniji v razmerju z nacionalizacijo v Jugoslaviji. Posledice nacionalizacije so pojasnjene v petem poglavju. Na koncu sem glavne ugotovitve iz magistrskega dela strnila v sklepu.

¹ Marjan Zupančič, "Problematika arhivskega gradiva o nacionalizaciji industrijskih podjetij v Sloveniji," v: *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni*, ur. France M. Dolinar (Ljubljana, 1992), str. 217.

² Milko Mikola, "Povojne nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji," v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. Drago Jančar (Ljubljana, 1998), (dalje: Mikola, "Povojne nasilne razlastitve"), str. 53.

Namen

Namen raziskovalnega problema je analiziranje in preučevanje nacionalizacije kot razlastitvenega ukrepa KPJ za ustvarjanje enotnega državnega gospodarstva s pomočjo monografij zgodovinarjev, kritičnih presoj partijskih trditev in predvsem arhivskega gradiva, ki so bili temelj za moje raziskovanje. Tako je bil moj cilj spoznati, kako je nacionalizacija vplivala na širjenje in krepitev moči KPJ nad delovnim ljudstvom ter kako je spremenila način delovanja gospodarstva. Želela sem spoznati, v kolikšni meri je služila komunističnemu vodstvu za obvladovanje celotne države v vseh panogah. Zanimalo me je, kaj se je zgodilo s prejšnjimi lastniki podjetij, koliko so jim odvzeli ter kako smotrno so izkoristili nacionalizirano premoženje. Spraševala sem se, v katere namene so porabili denar iz enotnega državnega sklada. Skratka, moj cilj je bil ugotoviti način izvedbe nacionalizacije ter njene vloge pri graditvi centralizirane socialistične države.

Raziskovalne hipoteze

Na podlagi mojega splošnega vedenja o obravnavani temi sem pred natančnim, sistematičnim in poglobljenim študijem oblikovala svoje domneve:

- (1) Vladavina ljudskih množic je samo navidezen izraz za vladavino KPJ.
- (2) Splošno ljudsko premoženje se je ustvarilo s sredstvi prisile.
- (3) Kljub poudarjanju centralizma so obstajale zamisli o samostojnih federalnih enot.
- (4) Nacionalizacija pomeni enako kot zaplemba.
- (5) Bivšim lastnikom nacionaliziranih podjetij po podržavljanju ni pripadala nobena odškodnina.
- (6) Po vojni je beg ljudi v mesta povzročil stanovanjski problem, kar je vplivalo na izvedbo še 3. nacionalizacije.
- (7) Nacionalizacija je predvsem negativno vplivala na razvoj gospodarstva v Jugoslaviji.

Metodologija

Magistrsko delo je raziskovalno in kritično zaključno delo, v katerem sem sočasno uporabila več različnih metod. Skozi celotno delo sem uporabljala *zgodovinsko metodo*, pri kateri sem opisovala in vzročno razlagala bližnjo preteklost (čas 2. svetovne vojne v Jugoslaviji, izvedba nacionalizacije). *Z metodo analize in sinteze* sem razčlenila proces razlaščenja od utrditve oblasti KPJ preko pogojev za izvedbo nacionalizacije pa vse do njenega vrhunca z vsebinami vseh 3 zakonov ter njihovih uresničevanj. *Z metodo sinteze* sem na koncu glavne ugotovitve povzela v sklepu. Po *metodi abstrakcije in konkretizacije* sem napisala delo s pomočjo literature in ga konkretizirala z realnimi dogodki, odnosi, pričevanji s pomočjo virov. *Metoda generalizacije in specializacije* je bila namenjena razlagi določenih pojmov iz časa socialistične revolucije v Jugoslaviji (*centralizacija, plansko gospodarstvo, splošno ljudsko premoženje, ljudska oblast ...*) in ugotavljala njihovo udejanjanje s prikrito taktiko KPJ po dušitvi privatnega sektorja ter pojasnjevala specifične pojme razlastitve (*konfiskacija, sekvester, rekvizicija, nacionalizacija, državni sektor, podržavljanje ...*) s primeri nacionalizacij in zaplemb premoženja, ki so jih doživele različne osebe v tedanjem času.

Uporabljeni viri

O izbrani temi sem izvedela največ iz monografije Jožeta Prinčiča z naslovom *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije (1945–1963)*. Osnovni pogoj za razumevanje problematike je bil način uresničevanja popolne kontrole KPJ nad celotnim gospodarstvom v Jugoslaviji, kar sem preučevala s pomočjo dveh monografij Jerce Vodušek Starič z naslovoma *Začetki samoupravljanja v Sloveniji* in *Prevzem oblasti*. Spremljevalne pojave in procese sta mi pomagali razjasniti tudi monografiji Zdenka Čepiča z naslovom *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)* in zbornik *Prevrti in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju*. Komunistični totalitarizem je vključeval tudi problematiko povojnih zaplemb premoženja, s katerimi so želeli komunisti uničiti zasebni in ustvariti družbeni gospodarski sektor. To problematiko, ki je v slovenskem zgodovinopisju slabo raziskana, sem analizirala s pomočjo monografije Milka Mikole z naslovom *Zaplembe premoženja v Sloveniji (1943–1952)*. Zaplembe nemškega premoženja na Slovenskem sem preučevala s pomočjo zbornika *»Nemci na Slovenskem« 1941–1955*.

Pojem in delovanje ljudske oblasti pa sem študirala predvsem po knjigah Maksa Šnuderla, *Zgodovina ljudske oblasti*, in Metoda Mikuža, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*. Ker je večina literature o nacionalizaciji starejša in zaradi opisovanja dogajanja predvsem iz zornega

kota komunističnih voditeljev, sem procese v socialistične preobrazbe gospodarstva po letu 1945 pojasnila tudi s pomočjo novejšje literature: *Slovenska novejša zgodovina 2, Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja, Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji, Slovenci skozi čas*.

Pomembnejše listine o nacionalizaciji in zaplembah določenih oseb sem poiskala v Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM) ter na njih gradila osnovo za vzročno-posledično pojasnjevanje izvedbe zaplemb in nacionalizacije. Pri pisanju magisterija mi je zelo pomagala objava arhivskih virov v delu *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni*. Internetni viri so mi služili za opis oseb v opombah.

1 SOCIALISTIČNA PREOBRAZBA JUGOSLAVIJE

Med 2. svetovno vojno je bila v Jugoslaviji na oblasti Komunistična partija, ki je v obliki revolucije želela nasilno prevzeti oblast in graditi ljudsko oblast ter vpeljati socialistično plansko gospodarstvo po sovjetskem vzoru. Posledično je izvajala gospodarsko-politične ukrepe z jasnim ciljem, tj. krepitev državnega in postopno dušitev privatnega sektorja. Priznavala je tri gospodarske sektorje: državnega, zadružnega in privatnega. Prva dva je štela za socialistična sektorja, ki naj bi zagotavljala ohranitev socialističnih odnosov. Privatnega pa je razumela kot sestavni del buržoazije in ga želela odpraviti. Odpravljala ga je postopoma, ker je razmišljala preudarno. Zavedala se je namreč, da bi lahko s prehitrim ukinjanjem prej omenjenega gospodarskega sektorja povzročila nezadovoljstvo »širokih« ljudskih množic in posledično ne bi utrdila svoje oblasti. Zato ga je razdelila na kapitalističnega (lastniki bank, tovarn, trgovin ...) in delovnega (trgovci, obrtniki, kmetje). Prve je nameravala čim prej razlastiti, od drugega pa je pričakovala pomoč in sodelovanje.³

Ko je komunistični vrh leta 1945 prišel na oblast, je reorganiziral gospodarsko upravo in na vodilna mesta postavil svoje ljudi. Vzor so mu bile modernizacijske predstave po sovjetskih zgledih, zato so zahtevali obnovo porušene domovine in intenzivno industrializacijo. Radikalnih posegov pa še ni izvajal zaradi notranjepolitične negotovosti in zunanjepolitičnih razmer. Poudarjal je skladen razvoj kmetijstva in industrije ter pomen zasebnega podjetništva. Oblasti so sprva zaplenile nemško in tuje premoženje ter stavbe slovenskih in jugoslovanskih državljanov, ki so bili sodelavci okupatorja. Tako je do konca leta 1946 v Sloveniji prešlo v državne roke 70 % industrijskega in bančnega kapitala. Socialistična preobrazba gospodarstva se je začela s sprejetjem ustave v Beogradu konec leta 1946. Takrat si je Jugoslavija z mednarodnimi sporazumi zagotovila tujo gospodarsko pomoč.⁴

KPJ je kot predstavnica filozofije narodno osvobodilnega gibanja želela vzpostaviti ljudsko oblast, ki je bila način in sredstvo, s katerim je ljudstvo uresničevalo svoje pravice. Zgodovina ljudske oblasti obravnava procese, v katerih se je razvijala ljudska oblast vse do njene določitve v ustavi. Začenjala se je z narodno osvobodilno vojno oz. z vstajo zoper okupatorja

³ Jože Prinčič, "Podržavljanje zasebnega premoženja v Sloveniji po drugi svetovni vojni," v: *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918–1945–1991*, ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič (Ljubljana, 1996), (dalje: Jože Prinčič, "Podržavljanje zasebnega premoženja"), str. 125–126.

⁴ Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*, Ljubljana 2016, (dalje: Štih idr., *Slovenska zgodovina*), str. 669–670.

leta 1941 in trajala vse do njene registracije po zvezni ustavi 31. januarja 1946. Njen predmet je bil nastajanje nove Jugoslavije, FLRJ.⁵

KPJ je še pred koncem vojne izdelala gospodarski načrt, ki je temeljil na državni, zadružni in privatni lastnini. Prvi dve sta se širili, medtem ko so privatno lastnino omejevali, kljub temu da ga je partija zaradi obnove štela za potrebnega. Med najpomembnejšimi ukrepi, ki so ji to omogočili, je bila nacionalizacija zlasti industrijskih podjetij.⁶

Partija je zagovarjala načrtno gospodarstvo, ki je poudarjalo državno podjetništvo in 5-letni načrt. Uvajati ga je začela jeseni 1945. Njegov vrh je bil administrativni center, ki mu je pomagal birokratski in represivni aparat, da je lahko obvladoval celotno gospodarsko življenje v državi. 3.000 strokovnjakov zvezne planske komisije je določilo proizvodnjo in razdelilo 16.000 skupin proizvodov za vso državo. Državni in republiški plani so bili temeljni plani, na podlagi katerih so izdelali operativne plane za razvoj posamezne industrije. Sklenemo lahko, da so bila podjetja zaradi sistema centraliziranega planskega gospodarstva na dnu. Organi so jim namreč določali proizvodne plane, cene izdelkom ter plače zaposlenim, najemali kredite ipd. Tak planski sistem je omogočil hitrejšo gradnjo gospodarskih objektov, a ni bil primeren za majhno jugoslovansko gospodarstvo, ker je bilo le-to zaradi nerazvitosti in premajhnih količin surovin odvisno od zunanje menjave in pomoči. Zato so jugoslovanski načrtovalci ta sistem na začetku 50-ih let opustili.⁷

Konec narodnoosvobodilne vojne je terjala krepitev politične moči s poudarkom na gospodarskem razcvetu. Komunisti so po sovjetski praksi začeli poleg »politične« izvesti še ekonomsko revolucijo. Le-to je izvajala s poddržavljanjem zasebnih gospodarskih podjetij. Komunistična oblast se je zavedala, da je jugoslovansko gospodarstvo zelo raznoliko, saj je bilo razdeljeno na 3 kategorije: državno, zadružno in zasebno. Zato se je odločilo za prikrito taktiko, s katero so velika in tehnološko napredna podjetja po prevzemu politične oblasti zaplenili ali postavili pod začasno državno upravo. Ostala zasebna podjetja pa naj bi poddržavili z uradno nacionalizacijo, ko bi se državni sektor dovolj okrepil, državna uprava pa se usposobila za vodenje in organizacijo celotnega gospodarskega življenja. Ker se partijsko vodstvo ni želelo takrat odreči nobenemu sektorju, ga je razdelilo na 2 dela: kapitalističnega

⁵ Makso Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, Ljubljana 1950, (dalje: Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*), str. 7–8.

⁶ Janez Marolt ... [et al.], *Kronika slovenske zgodovine*, Ljubljana 1998, (dalje: Marolt, *Kronika slovenske zgodovine*), str. 432–433.

⁷ Jože Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, Ljubljana 1997, (dalje: Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v Jugoslaviji*), str. 29–31.

in delovnega. Prvega so želeli čim prej razlastiti, ker so od njih (lastniki tovarn, veletrgovin, bank ...) pričakovali odpor. Od delovnega pa so pričakovali pomoč in sodelovanje, ker so bili njegovi nosilci (trgovci, obrtniki, kmeti) v sporu s kapitalističnim. Tako je poddržavljenje zasebne lastnine zaradi političnih razlogov trajalo skoraj 20 let.⁸

KPJ je oblikovala ljudsko oblast pod vplivom marksizma-leninizma, ki je učil, da ima vsak narod pravico samoodločbe, kar pomeni, da sam odloča o svoji državnosti. Samoodločba pa se lahko uveljavi v procesu socialne revolucije, ki je negirala stari državno-pravni red in ustvarjala nove državne organe. V teh organih so komandni položaji pripadali delovnim ljudskim množicam. Ta revolucija je sprožila diktaturo proletariata in ustvarila socialistično državo. Diktatura proletariata je predstavljala novo državo in spremembo režima, saj je proletarijat rušil meščanski družbeni red in socializiral proizvodna sredstva. Nastala je torej nova diktatorska država proti buržoaziji.⁹ Po Karlu Marxu je diktatura proletariata »politično prehodno obdobje«, v kateri se uresničuje »revolucionarna preobrazba« kapitalistične družbe v komunistično.¹⁰

Marksizem-leninizem je odklanjal izkoriščanje človeka in zagovarjal skupno lastništvo zemlje in drugih produkcijskih sredstev. Vpeljal je ljudsko demokratično revolucijo, kjer je šlo za prehod oblasti iz rok kapitalističnega razreda v roke delavskega. Kardelj je označil ljudsko demokracijo kot obliko družbenega reda, kjer ima vodilno vlogo delavski razred, ki ustvarja socializem. V njenem sklopu se je uresničevala ljudska oblast. Ljudstvo je predstavljalo delovne ljudi in ni vključevalo gospodarske izkoriščevalce, nacionalne zatiralce in fašistične zaslužnjevalce. To, da je oblast imelo ljudstvo, pomeni revolucijo oz. nasprotovanje tistim razredom, ki so ljudstvo izkoriščali in zatirali. Ljudska oblast je nastala v revoluciji, ki je pod vodstvom KPJ povzročila razlastitev razlaščevalcev in onemogočanje meščanske oblasti z agrarno reformo in z nacionalizacijo ter z vključitvijo zemlje v zadružno socialistično lastnino. Ta oblast je bila torej sredstvo za popoln zlom kapitalizma in za izgraditev socializma. Odpravila je nacionalno zatiranje in ustanovila svobodne nacionalne države in jih med seboj enakopravno povezala.¹¹

Novembra 1943 je AVNOJ postal nova revolucionarna oblast. Leto pozneje, natančneje 21. novembra 1944, pa je njegovo predsedstvo izdalo Odlok o prehodu sovražnikovega imetja v

⁸ Neven Borak ... [et al.], *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, Ljubljana 2005, (dalje: Borak, *Slovenska novejša zgodovina*), str. 874.

⁹ Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, str. 11–15.

¹⁰ Karl Marx, *Kritika Gothskega programa*, Beograd 1946, str. 34.

¹¹ Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, str. 11–15.

državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegu imetja narodnih sovražnikov. S tem so se začeli spreminjati lastninski in družbeno-ekonomski odnosi v državi. Vso lastnino nemškega porekla je od tedaj naprej upravljala državna uprava ljudskih posesti (DUND). Tako je v državno last prešlo imetje nemškega rajha, imetje oseb nemške narodnosti ter imetje vojnih zločincev. Namen nadzora DUND nad zaseženim imetjem je bila načrtna proizvodnja z gospodarsko obnovo države. Le-ta se je 30. julija na konferenci v Beogradu razdelil na federalne uprave narodnega imetja (FUNI), ki so morale DUNDO obveščati o dogajanju na raznih okrajih in okrožjih po državi. Da bi KPJ do konca izpeljala revolucijo, je uporabila različna sredstva prisile, med katerimi je bila najhujša zaplemba premoženja sodelavcem okupatorja.¹²

Ker ob koncu 2. svetovne vojne vodstvo KPJ še ni imelo izkušenj s socialistično preobrazbo družbe, se je zgledovalo po sovjetski teoriji in praksi. Ta mu je narekovala preoblikovanje agrarno in gospodarsko nerazvite države v močno in neodvisno socialistično državo, ki naj bi se začelo pri industriji. To preoblikovanje pa naj bi potekalo pod točno določenimi pravili, med katerimi je bilo najpomembnejše razlastitev privatne – kapitalistične lastnine nad proizvodnimi sredstvi in njena pretvorba v državno – socialistično.¹³

1.1 Ljudska demokracija

Uresničevala se je v ustavnih okvirih naše prve ustave in je pomenila prehod na oblast delavskega razreda in v socializem. V obdobju ljudske demokracije so bili postavljeni temelji nove ljudske oblasti. Krepila se je državna lastnina, z njo pa državni aparat in centralizem. Tako so se ustvarili pogoji za prehod v obdobje socialistične demokracije.¹⁴

Ljudsko demokracijo so označevali naslednji elementi:

1. Ljudska oblast. Načelo ljudske suverenosti je pomenilo, da vsa oblast izhaja iz ljudstva in mu pripada. Kljub temu pa se je ohranil razredni značaj, saj je to bila demokracija za delovno ljudstvo in ne za ostanke kapitalizma.¹⁵

¹² Jerca Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, Maribor 1983, (dalje: Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja*), str. 25–26.

¹³ Jože Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije industrijskih podjetij na ozemlju FLR Jugoslavije (s posebnim ozirom na LR Slovenijo)," v: *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni*, ur. France M. Dolinar (Ljubljana, 1992), (dalje: Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije"), str. 5–9.

¹⁴ Majda Strobl, Ivan Kristan, Ciril Ribičič, *Ustavno pravo SFR Jugoslavije*, Ljubljana 1986, (dalje: Strobl idr., *Ustavno pravo SFR*), str. 51.

¹⁵ Prav tam, str. 53.

2. Enotnost zakonodajne in izvršilne oblasti ter lokalne in centralne oblasti. Ljudstvo je preko izvoljenih voditeljev izvrševalo oblast, kar je bilo v nasprotju z buržoaznimi teorijami o delitvi oblasti.¹⁶

3. Demokratični centralizem. Organi oblasti so odgovorni tistim, ki so jih izvolili, in tudi višjim organom državne oblasti. Označevala sta ga dvojna odgovornost izvršilnih organov in hierarhični odnosi med ljudskimi odbori. Izvršilni in upravni organi ljudskih odborov so bili odgovorni svojemu ljudskemu odboru in izvršilnemu in upravnemu organu višjega organa državne oblasti. Hierarhični odnosi med ljudskimi odbori pa so izražali pravico višjih ljudskih odborov, da razveljavljajo akte nižjih ljudskih odborov, in v pravici, da razpustijo nižje ljudske odbore. Socialistična demokracija je diktatura proletariata, ki se razlikuje pri Stalinu in v našem družbenem sistemu. Pri stalinistični teoriji in praksi pomeni socialistična demokracija podrejanje delavskega razreda monopolni oblasti elite partijskega in državnega izvršilnega aparata. V Jugoslaviji pa z njim označujemo vodilno vlogo delavskega razreda v določenem zgodovinskem obdobju.

4. Samouprava ljudstva. Delovne množice so si z osvojitvijo oblasti pridobile samoupravo v vseh organih oblasti.

5. Državna lastnina, ki je bila splošno ljudsko premoženje v rokah države. Predstavljala je glavni temelj države v razvoju gospodarstva. Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) iz 31. januarja 1946 je predpisovala določene omejitve glede uporabe zasebne lastnine in predvidevala možnost nacionalizacije zasebne lastnine. Le-to je bilo mogoče omejiti ali razlastiti, če je to zahtevala splošna korist, a le na podlagi zakona, ki je določal, v katerih primerih je dobil lastnik odškodnino. Tak predpis ustave je bil pravna podlaga za izvedbo nacionalizacije leta 1946 in 1948.¹⁷

Omejitev zasebne lastnine in ustvarjanje splošnega ljudskega premoženja je potekalo s patriotsko nacionalizacijo, agrarno reformo in nacionalizacijo zasebnih gospodarskih podjetij. S prvo se je začela ekonomska revolucija, ko se je »likvidiralo« premoženje okupatorja in domačih izdajalcev, ki so z njim sodelovali. Izvajala se je na podlagi odloka predsedstva AVNOJ-a iz novembra 1944 o prehodu sovražnikovega premoženja v državno lastnino. Z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji iz 23. avgusta 1945 je bila odvzeta

¹⁶ Kralj in parlament sta imela zakonodajno oblast (kralj tudi izvršilno), sodno oblast pa je imelo meščanstvo v poroti. (Strobl idr., *Ustavno pravo SFR*, str. 54)

¹⁷ Prav tam, str. 54–56.

zemlja brez odškodnine vsem veleposestvom, ki so imela nad 45 ha skupne površine ali od 25 do 35 ha obdelovalne zemlje, ter bankam, podjetjem, cerkvam itd. Najmočnejša podlaga za ustvarjanje državne lastnine pa je bila nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij iz 6. decembra 1946 z dopolnitvijo iz 28. aprila 1948. Proizvajalna sredstva so prešla v roke jugoslovanske države, medtem ko so bila nekoč v rokah tujega kapitala. Državna gospodarska podjetja so bila razdeljena na podjetja zveznega, republiškega in lokalnega pomena. Vodili so jih administrativno-operativni voditelji (AOR) oz. ministrstva s svojimi organi. Leta 1950 se je državna lastnina z Zakonom o delavskem samoupravljanju preimenovala v družbeno. V podjetja so bili tedaj uvedeni delavski sveti in upravni odbori. Z ustavnim zakonom iz leta 1953 pa je postalo samoupravljanje temeljna oblika uresničevanja socialistične demokracije.¹⁸

6. Svoboščine, pravice in dolžnosti državljanov. Šlo je za načelo enakopravnosti vseh državljanov pred zakonom ne glede na spol, raso, veroizpoved; za svobodo vesti, tiska, govora, združevanja, zborovanja, manifestacij, dostopnost javnih služb in šol, ločitev cerkve od države. Dolžnost državljanov pa je bila obramba domovine in vojaška obveznost.¹⁹

1.2 Oblike podržavljenja

Vladajoča partija je z namenom preoblikovanja gospodarstva v Jugoslaviji v svojo korist odvzela premoženje nacionalnemu strankarskemu in razrednemu nasprotniku z naslednjimi oblikami podržavljenja.

a) *Konfiskacija*

Bila je osrednja oblika prisilnega odvzema celotnega premoženja (popolna zaplemba) ali njegovega določenega dela (delna zaplemba) v korist države in brez odškodnine, ki se je v času druge svetovne vojne in v prvem obdobju po njej izvajala kot oblika kazni, tako zaradi sodelovanja z okupatorjem oz. narodnega izdajstva, kot tudi zaradi nekaterih dejanj, ki so bila v novi zakonodaji označena za protinarodna in protirevolucionarna. Imetje nemškega rajha, pripadnikov nemške narodnosti, vojnih zločincev, njihovih pomagačev, odsotnih oseb in vsa posest, ki je med vojno prišla v tretje roke, je upravljala Državna uprava narodnih dobara

¹⁸ Strobl idr., *Ustavno pravo SFR*, str. 56–58.

¹⁹ Prav tam, str. 58–59.

(DUND). Izvedbo zaplembe postopka je določal zakon o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe iz junija 1945.²⁰

Po zakonu so bile za izvedbo zaplembe nemškega premoženja pristojne zaplembe komisije (federalna, okrožne, okrajne in mestne), za ostale primere pa so zaplembe izrekala sodišča (vojaška in civilna). Največji obseg je konfiskacija dosegla v industriji in bančništvu. Glavnina industrijskih podjetij je bila zaplenjena zaradi vključitve podjetja v izkoriščanje ali direktno produkcijo za okupatorja, petokolonsko delovanje vodilnih predstavnikov, nameščencev ter lastnikov pred in po okupaciji Jugoslavije v letu 1941, ter zaradi lastne prošnje podjetja za vključitev v okupatorjev gospodarski načrt. Od 57 večjih industrijskih podjetij (podjetij zveznega ali splošnodržavnega pomena) je bilo do decembra 1946, 47 v celoti, 8 pa delno zaplenjenih. Od 168 podjetij, ki so bila proglašena za podjetja republiškega pomena, je bilo do tega časa v celoti zaplenjenih 108, delno pa 12 podjetij.²¹ Sledili so ukrepi, kot so bili maksimiranje cen, kreditna politika in distribucija. Ti so favorizirali državni sektor gospodarstva ter omogočili centralizacijo upravljanja z državnim sektorjem.²²

b) Sekvester

Začasna uprava državnih organov je bila predvidena že v Fočanskih in Krajiških predpisih. Veljala je v primeru, ko usoda lastnikov premoženja, ki jih je okupator odvedel, odselil ali so sami pobegnili, ni bila znana, in za primere, ko je šlo za premoženje zavezniškega in nevtralnega kapitala. To je postalo last tretjih oseb pod pritiskom okupacijskih oblasti. V zakonu o zaplembi premoženja in o izvrševanju zaplembe iz leta 1945 je bil opredeljen kot začasen odvzem uprave nad celotnim ali delom premoženja, za katerega se je pričakovalo, da bo zaplenjeno v korist države. Tako je bil sekvester oblika, s katero je država zaščitila premoženje, do katerega bo prišla, hkrati pa njegovemu lastniku na ta način preprečila, da bi razpolagal s svojo lastnino in tako zaplembo »otežil«.²³ Z njim je država prevzela popoln nadzor nad premoženjem, katerega lastnica je postala. Zato je bil sekvester prikrita oblika nacionalizacije, saj je praktično pomenil isto kot sama nacionalizacija.²⁴

²⁰ Jože Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije (1945–1963)*, (dalje: Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*), str. 32 in Jerca Vodušek Starič, *Prevzem oblasti (1944–1946)*, Ljubljana 1992, (dalje: Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*), str. 182.

²¹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 33–34.

²² Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, str. 182.

²³ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 33–34.

²⁴ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 875.

c) Rekvizicija

Šlo je za odkup presežkov blaga pri premožnejših občanih, ki so namesto plačila za svoje blago prejeli posebna potrdila. Ta prisilni odkup je izvajala vojska, čemur je Tito nasprotoval. Ugotovil je namreč, da to zmanjšuje ugled in avtoriteto organov ljudske oblasti in ustvarja pri ljudeh nezadovoljstvo. Zato je 18. marca 1945 odredil, da vojska ne sme izvajati rekvizicije in konfiskacije, sicer naj se jo ostro kaznuje.²⁵

Komandant Franc Rozman je v Navodilih vsem štabom korpusov, divizij, brigad ter vsem brigadnim, odrednim in področnim sodiščem pojasnil razliko med rekvizicijo in konfiskacijo. Trdil je, da je »prisilni odkup (rekvizicija) prisilni nakup blaga (hrane, obleke, živine itd.), ki ga potrebuje naša vojska za kritje svojih potreb, bodisi proti takojšnjemu plačilu v gotovini, bodisi proti bonom, obveznicam ali rekvizicijskim potrdilom. Prisilni odvzem ali konfiskacija pa je zaplemba imovine na temelju sodbe vojaškega sodišča.«²⁶

č) Prevzem bivšega kraljevega, banovinskega in občinskega premoženja

Pod to premoženje štejemo sredstva železniškega, cestnega in rečnega prometa, poštne, telegrafskega in telefonskega omrežja, tobačne in težke industrije, rudnikov, električnih central in kreditnih zavodov. Železnice in kreditne zavode je nova državna uprava prevzela takoj po koncu vojne, ostali del pa jeseni 1945.²⁷

d) Darilne pogodbe

Lastniki podjetij, trgovin in gradbenih zemljišč ali njihovi dediči so želeli z državo skleniti darilno pogodbo, ki je predvidevala brezplačen odstop njihovih podjetij državi. Vlada pa se je s tem obvezala, da jim bo izplačevala redne mesečne rente, simpatizerjem in udeležencem NOG ter sorodnikom visokih političnih osebnosti pa visok enkratni denarni znesek. Sklenjene pogodbe so bile torej posebna oblika državne odškodnine, čeprav država včasih svojih dolžnosti ni v celoti izpolnila ali jih je celo preklicala.²⁸

²⁵ Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, str. 184.

²⁶ Makso Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana 1949, (dalje: Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti*), str. 117

²⁷ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 37.

²⁸ Prav tam, str. 37–38.

e) Najemne pogodbe

Praktični primer takih pogodb je npr. 20-letna najemna pogodba med lastnikom Rudnika kaolina Črna in Vlado LR Slovenije, ki je bila sklenjena maja 1946. Vlada je z njo morala plačevati 50 din rudniku Črna vsakega pol leta za vsako tona izdelanega kaolina.²⁹

1.3 Sistem gospodarske organizacije v letu 1946

Aprila 1946 je bila ustanovljena splošna državna kontrola, ki je opravljala pomembno vlogo pri izvajanju petletke. Le-to je ljudska skupščina FLRJ sprejela 28. aprila 1947, njena glavna značilnost pa je bilo centralistično načrtovanje in izvajanje gospodarskega načrta ter administrativno-centralističen sistem upravljanja države in družbe.³⁰

Najvišji organ je bila zvezna kontrolna komisija, ki je nadzorovala generalne inšpektorate. Pristojnosti kontrolne komisije niso bile več omejene samo na finančno poslovanje, temveč so predstavljale nadzor nad vsem poslovanjem in delom organov državne uprave, njim podrejenih ustanov in podjetij in še drugih. Njen predsednik je bil Edvard Kardelj,³¹ ki je označil petletni plan kot *odločilno politično, ekonomsko in idejno bitko ljudske oblasti /.../ proti ostankom starega sistema izrabljanja in zatiranja, ki jih podpirajo mednarodne reakcionarne sile.*³²

Z gospodarskim načrtovanjem je država vzpostavila smernice za razvoj vsega narodnega gospodarstva, da bi dvignila ljudsko blaginjo in pravilno izkoriščala ter razvijala vse gospodarske panoge. Gospodarski načrt je vseboval osnovne načrte vseh panog državne uprave, podjetij in ustanov ter glavne cilje načrtov ljudskih republik, avtonomnih pokrajin in

²⁹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 38.

³⁰ Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, str. 35.

³¹ Edvard Kardelj se je rodil 27. 1. 1910 v delavski družini v Ljubljani. Leta 1926 je kot 16-letni fant postal član mladinske organizacije jugoslovanskih komunistov SKOJ, 1928 MK Skoja za Ljubljano in Komunistične partije ter 1929 PK Skoja za Slovenijo. Decembra 1929 je bil prvič aretiran zaradi suma, da se ukvarja z revolucionarno dejavnostjo, vendar je bil zaradi pomanjkanja dokazov izpuščen. Februarja 1930 so ga zaradi aktivnega delovanja v prepovedani stranki KPJ aretirali in v beograjskem policijskem zaporu hudo mučili. Po vrnitvi v Ljubljano, februarja 1932, je z Borisom Kidričem in krogom vodilnih komunistov obnavljal v prvih letih diktature zdesetkano organizacijo KPJ v Sloveniji. Bil je glavni nosilec ideje za ustanovitev OF leta 1941. 1. oktobra 1943 je bila uresničena njegova osrednja zamisel: izvedba prvih volitev v okupirani Evropi in prvih demokratičnih volitev v Jugoslaviji sploh (Kočevski zbor). V 7. marca ustanovljeni enotni vladi DFJ je postal podpredsednik in minister za konstituantno. Takoj po koncu vojne se je Kardelj osredotočil na priznavanje in uveljavljanje nove federativne države in njenih pravičnih mej. Bil je eden poglavitnih razvijalcev zamisli o delavskem samoupravljanju in družbenem upravljanju. Kardelj, ki je bil poročen s Pepco Maček, je ves čas svojega delovanja pod različnimi psevdonimi (Krištof, Sperans, Tone Brodar, Jože Bevc, Josip Šestak, Ivan Kovač ...) objavljal članke in z njimi odgovarjal na žgoče probleme časa. Umrl je 10. 2. 1979 v Ljubljani. <http://castni.nakamniskem.si/kardelj/>, pridobljeno 21. 2. 2018.

³² Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, str. 39.

oblasti ter upravno-teritorialnih enot. Izdelala ga je zvezna načrtna komisija, ki so ji bili dolžni posredovati ustrezne podatke vse državne ustanove, organi in podjetja. Ker je zaradi premajhne zmogljivosti industrije že takrat primanjkovalo različnih izdelkov, so bile že leta 1946 uvedene potrošniške karte, da bi se pospešilo in poenostavilo razdeljevanje industrijskih izdelkov potrošnikom. Bile so treh vrst: za splošno kategorijo potrošnikov, za delavce in za otroke pod 14 leti. Karte je izdajalo ministrstvo za trgovino in preskrbo.³³

Gospodarske panoge so bile torej centralno vodene, a posredno po ustreznih federalnih (republiških) organih. Po tem načelu se je kapital stekal v zvezni proračun za graditev ljudske oblasti. Večji del državnega premoženja pa je izviral iz davkov. Zakon o davkih je ljudska skupščina FLRJ sprejela decembra 1946. Obdavčeni so bili: promet proizvodov, dohodnina, dediščina, darila ljudskih odborov, trošarina in krajevni samoprispevki.³⁴

Decembra 1946 je bil sprejet nov zakon o proračunu. Zahteval je ustvarjanje enotnega sklada državnih denarnih sredstev in načrta za koriščenje teh sredstev v skladu z gospodarskim načrtom. Predvideval je še materialni in kulturni vzpon in ustrezno socialno zavarovanje ljudskih množic za krepitev državne neodvisnosti ter za vzdrževanje državnega aparata. Proračun se je sprejemal za eno leto v obliki finančnega zakona in je vseboval dohodke in izdatke vseh organov državne uprave. Proračuni so bili 3 vrst: zvezni, republiški in proračun ljudskega odbora. Vire prvega so sestavljali: del dobička državnih gospodarskih podjetij, dohodki ustanov splošnega državnega pomena, davek na promet proizvodov, zvezne takse, carine, posojila ter del dohodnine. Viri dohodkov republiškega proračuna so bili: dohodnina, dohodki ustanov republiškega pomena, del zveznih dohodkov, ki so se pobirali v območju ljudske republike idr. Proračun ljudskega odbora pa so tvorili: dohodki ustanov lokalnega pomena, trošarina krajevna dohodnina, davek na dediščine in darila, krajevni prispevek in del republiških ter zveznih dohodkov iz njihovega območja, v odstotku, ki ga je določal finančni zakon. Kontrolo in revizijo nad izvajanjem proračunskih obvez so opravljali finančni minister FLRJ in organi splošne državne kontrole. Bistvo novega proračuna, ki je zamenjal starega, administrativnega, je bila torej gospodarska graditev, materialni in kulturni napredek, socialno varstvo delovnih množic ter državna neodvisnost in obrambna moč.³⁵

³³ Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, str. 39.

³⁴ Prav tam, str. 40 in 44.

³⁵ Prav tam, str. 45–46.

2 ZAPLEMBA KOT RAZLASTITVENI UKREP

Zaplembe so se izvajale v nacističnih in komunističnih državah. V Sloveniji so jih izvajale nacistične okupacijske oblasti v času vojne od 1941–1945. Z njimi so hotele gospodarsko oslabiti slovenstvo in hkrati okrepiti nemštvo. Dokaz za to je razpolaganje z zaplenjenim premoženjem pooblaščenca državnega komisarja za krepitev nemške narodnosti. V letih 1945–1946 pa je zaplembe t. i. sovražnikovega premoženja izvajala komunistična oblast. Nekoliko manj intenzivno jih je izvajala še vse do začetka 50-ih let. Zaplemba premoženja narodnih sovražnikov je v terminologiji imenovana kot »patriotična nacionalizacija«.³⁶

Predstavljala je prvo obdobje v procesu podržavljenja v slovenskem delu Jugoslavije. Zasebna lastnina je prešla v trajno ali začasno državno last z represivnimi ukrepi zoper domače in tuje elemente, njihov učinek pa je bil enak uradni nacionalizaciji. Želeli so jo uvesti z ustavo, a niso hoteli povečati težav v gospodarstvu zaradi zapletenega mednarodopolitičnega položaja Jugoslavije. V obdobju »patriotične nacionalizacije« je bila najpogostejši način razlastitve nasprotnikov NOG zaplemba. Pravna osnova zanjo je Odlok Predsedstva AVNOJ z dne 21. 11. 1944 o prehodu sovražnikovega imetja v državno, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile.³⁷ Podržavil je 2 kategoriji »sovražnega« premoženja: »nemško« in premoženje vojnih zločincev, okupatorjevih sodelavcev in imetje oseb, ki so bile obsojene na izgubo svojega premoženja v korist države.³⁸

Pod sovražnikovo imetje se je štelo: vse imetje nemških državljanov na jugoslovanskem ozemlju, vse imetje oseb nemške narodnosti z izjemo Nemcev, ki so se borili v narodnoosvobodilni vojski ali so bili državljani nevtralnih držav, vse imetje vojnih zločincev in njihovih pomagačev ne glede na njihovo državljanstvo. Zaplemalni postopek se je izvajal po Zakonu o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. 6. 1945.³⁹ Do konca leta 1945 je bilo izrečenih 5183 zaplemb, od tega so jih civilna sodišča izrekla 3600.⁴⁰

Zaplemba premoženja je prisilni odvzem celotnega imetja ali določenega dela imetja v korist države brez povračila. Pomeni tudi vrsto kazni po zakonu o vrstah kazni z dne 5. 7. 1945.⁴¹

³⁶ Mikola, "Povojne nasilne razlastitve," str. 55.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 874–875.

³⁹ Uradni list DFJ, št. 40/45, 9. 6. 1945.

⁴⁰ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 875.

⁴¹ Alojzij Finžgar, *Predpisi o agrarni reformi, nacionalizaciji in zaplembah premoženja (po drugi svetovni vojni)*, Ljubljana 1992, (dalje: Finžgar, *Predpisi o agrarni reformi*), str. 16.

Zaplemba je definirana kot prisilni odvzem premoženja brez odškodnine. Predstavljale so eno najhujših oblik represije komunistične oblasti. Izrekanje zaplemb v Sloveniji sega že v leto 1943, ko so partizanska vojaška sodišča civilistom izrekala zaplembo njihovega premoženja. Do leta 1941 je pomenila odvzem predmeta, s katerim je bilo storjeno kaznivo dejanje. Ni pa določala popolne ali delne zaplembe storilčevega premoženja, saj je šlo le za predmete špekulacije. Šele med vojno so organi NOG sprejeli predpise o zaplembi premoženja. Nekateri so veljali za celo Jugoslavijo, nekateri pa samo za določena območja v njej. Zaplembe so bile legitimne in formalno dovoljene, ker so jih izvajali na osnovi predpisov. Velikokrat pa so se jugoslovanski predpisi razlikovali od mednarodnih, zato so postali vprašljivi.⁴²

Kazen zaplembe imetja je pomenila odvzem storilčevega imetja na podlagi sodbe vojaškega sodišča. Vsebovala je prisilni odvzem (konfiskacijo) premičnega ali nepremičnega premoženja v celoti ali le dela določenega imetja. To kazensko sredstvo je bilo po mnenju Rozmana zelo prilagodljivo, saj je imelo veliko izbiro glede možnosti in stopenj kaznovanja. Lahko se je izreklo hkrati z drugimi kaznimi. O vsebini, vrsti in stopnji kaznivega dejanja pa je seveda odločalo sodišče po točni ugotovitvi storilčevih premoženjskih razmer, ki so morala biti zapisana v zapisniku o zaslišanju obtoženca.⁴³

Predpise o zaplembah so vsebovali že Fočanski predpisi, ki so govorili o zaplembi premoženja sovražnikov naroda (narodni izdajalci; osebe, ki so sodelovale z okupatorjem). Izrekala sta jih vojaška oblast ali vojaško sodišče.⁴⁴

Na zvezni ravni so organi NOG leta 1942 sprejeli Fočanske predpise in Krajiške oz. Septembrske predpise, ki so bili sprejeti še istega leta v Bihaču. Določila o zaplembi premoženja narodnih sovražnikov sta vsebovala še 2 predpisa, in sicer Uredba o vojaških sodiščih iz 24. maja 1944 in Odlok Predsedstva AVNOJ iz 21. novembra 1944 o konfiskaciji in njenem izvrševanju.⁴⁵

Razlog za zaplembo je bilo sodelovanje lastnikov podjetij in vodstev z okupatorjem. Prihajalo je do različnih pojmovanj gospodarskega sodelovanja z okupatorjem. Drugače ga je namreč razumelo mednarodno in jugoslovansko pravo. Zadnje je trdilo, da pomeni gospodarsko

⁴² Milko Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952*, Celje 1999, (dalje: Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*), str. 9–15.

⁴³ Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti*, str. 117.

⁴⁴ Finžgar, *Predpisi o agrarni reformi*, str. 15.

⁴⁵ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 15.

sodelovanje z okupatorjem že samo obratovanje podjetja med okupacijo. Mednarodno pravo pa ga je razumelo ožje, in sicer, če je podjetje povabilo nekega kandidata za lastnika na sodelovanje.⁴⁶

Civilna sodišča so obsojencem izrekala zaplembe v obliki naslednjih zveznih zakonov:

- Zakona o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže (23. april 1945).
- Zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže (11. julij 1946).
- Zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo (16. julij 1946).
- Zakona o odvzemu državljanstva oficirjem in podoficirjem bivše jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino, pripadnikom vojaških formacij, ki so služili okupatorju in pobegnili v tujino, ter osebam, ki so pobegnile v tujino po osvoboditvi (23. oktober 1946). To so bili predvsem domobranci, ki so izgubili državljanstvo in s tem celotno premoženje.⁴⁷

Za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast je bila določena kazen popolne ali delne zaplembe premoženja v korist države. To so bila namerno izvršena dejanja, ki niso veljala za izdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, so pa vseeno škodovala ugledu in časti slovenskega naroda. Označena so bila v Zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki je bil sprejet 5. junija 1945. Za kaznovanje takih zločinov so ustanovili sodišče slovenske narodne časti, ki pa je bilo še istega leta, tj. 1945 ukinjeno. Zato je moralo vse knjige, vpisnike in druge spise izročiti Vrhovnemu sodišču federalne Slovenije.⁴⁸

Osnovni zakon za zaplembo premoženja je bil tudi Zakon o odvzemu vojnega dobička pridobljenega med sovražnikovo okupacijo, sprejet 24. maja 1945. Kot vojni dobiček se je štel presežek premoženja osebe, na dan 9. maja 1945 več kot 6. aprila 1941, če je bil rezultat gospodarskega poslovanja ali pa je bil pridobljen s špekulacijami in je presegel 25. 000 din. Če vojni dobičkar zneska ni mogel plačati, so sodišča ustrezni del premoženja prenesla v

⁴⁶ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 18–19.

⁴⁷ Prav tam, str. 17 in Mirko Munda, *V imenu ljudstva: tragične usode in stiske ljudi ob povojnih nacionalizacijah in zaplembah premoženja v Sloveniji*, Maribor 1990, (dalje: Munda, *V imenu ljudstva*), str. 13.

⁴⁸ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 12–13.

državno last. Višino vojnega dobička so določali okrajni in mestni odbori, ki so v ta namen ustanovili 5-članske komisije.⁴⁹

2.1 Podržavljenje nemškega imetja na slovenskem ozemlju po 2. svetovni vojni

Podržavljanje nemškega premoženja se je v slovenskem delu Jugoslavije začelo že leta 1945 s t. i. »patriotično nacionalizacijo«. Tako jo je poimenoval Ivan Maček⁵⁰, saj je bil takrat zaradi reakcionarnih razrednih interesov razlaščen velik del nekdanje vladajoče buržoazije. Zaplemba je imela namreč dvojni pomen: 1. kazenskega proti reakcionarnim kapitalističnim silam, ki so v narodnoosvobodilni vojni izdale svojo domovino iz razrednih razlogov, in 2. družbenoekonomskega, saj je ustvarila pogoje za nastajanje tedaj še državnega premoženja. Povojne zaplembe so bile revolucionarni ukrep, kajti bile so uperjene proti lastnikom proizvodjalnih sredstev (buržoaziji). Komunistična oblast jih je uporabila za zmago v revoluciji.⁵¹

KP je po koncu 2. svetovne vojne izgnala nemško manjšino iz slovenskega prostora, takrat jih je bilo 10.000. Bala se je namreč njihovega izkoriščanja slovenskega prebivalstva. Nemci so bili gospodarsko zelo močni, ker so imeli v svoji lasti, poleg kmetijskih in gozdnih površin, stanovanjskih in poslovnih zgradb, denarnih, trgovskih in gradbenih zavodov, še velike deleže v 130 industrijskih podjetjih. Najvišje vrednosti so dosegala njihova podjetja: Tovarna emajlirane posode v Celju, Tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku, Kranjska industrijska družba, železarna na Jesenicah in v Štorah, jeklarna na Ravnah idr. Razlog za zaplembo nemškega premoženja je bila tudi nadomestitev škode, ki so jo nemške vojaške enote povzročile na slovenskem ozemlju od leta 1941 do 1945. S tem naj bi nova oblast prišla do sredstev za obnovo in razvoj gospodarskega življenja. Pripadniki nemške narodnostne skupnosti so pred koncem vojne zapustili slovenski prostor in s sabo odpeljali premično premoženje, dokumentacijo in finančna sredstva. Tisti folksdojčerji, ki so ostali na

⁴⁹ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 13.

⁵⁰ Ivan Maček - Matija je bil slovenski partizan, general, politični komisar, prvoborec in narodni heroj. Rodil se je 12. marca 1908 v Ljubljani. Med drugo vojno je bil komandant generalnega štaba narodno-osvobodilne vojske partizanov. Italijanske ofenzive so mu zdesetkale vojsko, ko je kot komandant vodil vstajo zoper italijanske okupatorje. Leta 1981 je napisal knjigo *Spomini*. Umril je 10. julija 1993 v Ljubljani. <http://www.mladina.si/>, pridobljeno 21. 2. 2018.

⁵¹ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 22.

Slovenskem, pa so bili žrtve obračuna s strani slovenskih oblasti, ki so z zaplembnimi odločbami zajele njihovo premoženje.⁵²

Izgona in zaplembe premoženja so bili upravičeni le tisti Nemci, ki so sodelovali v narodnoosvobodilni borbi slovenskega naroda, in Nemci, ki so bili državljani nevtralnih držav, če se niso sovražno vedli do osvobodilnega gibanja slovenskega naroda.⁵³

Če je bila kazen zaplembe premoženja že razveljavljena ali bi lahko z obnovo postopka dosegli razveljavitev sodbe, je veljal zakon o denacionalizaciji. Le-ta je kazen zaplembe predpisoval po predpisih zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo, o prepovedih izzivanja narodnega, verskega in rasnega sovraštva, o zatiranju nedovoljene trgovine, špekulacije in gospodarske sabotaže, o kaznivih dejanjih zoper splošno ljudsko premoženje in premoženje združenih organizacij.⁵⁴

Vsi navedeni predpisi so bili nadomeščeni s kazenskim zakonikom in so se izvajali do leta 1951, ko je Prezidijski svet FLRJ sprejel ukaz o prenehanju vojne z Avstrijo in Nemčijo.⁵⁵

Skupno število izdanih zaplembnih odločb nemškega premoženja na območju federalne Slovenije s konca decembra 1945 prikazujem z naslednjo tabelo.

Tabela 1: Skupno število izdanih zaplembnih odločb nemškega premoženja na območju federalne Slovenije s konca decembra 1945

Okrožje	Število izdanih zaplembnih odločb
Celje	2.393
Ljubljana	1.208
Ljubljana-mesto	1.753
Maribor	7.557
Novo mesto	7.382
Skupaj:	20.293

Vir: Milko Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 81.

⁵² Jože Prinčič, "Podržavljenje nemške imovine na slovenskem ozemlju po drugi svetovni vojni (1945–1955)," v: *»Nemci« na Slovenskem*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana, 2002), (dalje: Prinčič, "Podržavljenje nemške imovine"), str. 291–292.

⁵³ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 32.

⁵⁴ Finžgar, *Predpisi o agrarni reformi*, str. 16–17.

⁵⁵ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 36.

Na območju federalne Slovenije je bilo torej zajetih 20.293 primerov zaplemb po odloku AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944. To je bilo 98 % vse nemške lastnine v Sloveniji. Največ jih je bilo izdanih v mariborskem in novomeškem okrožju, in sicer v prvem največ v samem mestu, v drugem pa največ v Kočevju.⁵⁶

Kmetijstva niso prizadele zaplembe tako močno kot industrijo, trgovino in bančništvo. Ravno nasprotno – zasebni sektor je v tej panogi celo ostal prevladujoč zaradi prehoda zaplenjene zemlje v agrarni sklad. Ta zemlja se je nato razdelila kolonistom v trajno last. Tako je prišlo samo do zamenjave zasebnega lastnika. Izjema so bila samo razlaščena in zaplenjena gozdna posestva, ki so postala splošno ljudsko premoženje in so prešla v državno last.⁵⁷

Tabela 2: Število zaplenjenih zemljiških posesti po okrožjih iz septembra 1946

Okrožje	Zaplenjeno na osnovi odloka AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944	Zaplenjeno na osnovi sodb sodišč	Skupaj
Celjsko	443	62	505
Ljubljansko	115	514	629
Mariborsko	2.444	255	2.699
Novomeško	2.870	263	3.133
Ljubljana-mesto	10	10	20
Skupaj:	5.882	1.104	6.986

Vir: Milko Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 290.

Iz tabele je razvidno, da je bilo največ zemljiških posesti razlaščenih spet v novomeškem in mariborskem okrožju.

2.1.1 Zakonski predpisi o zaplembi nemškega premoženja

Zakonski predpisi so jugoslovanske Nemce označevali za sovražnike države in ljudstva, njihovo premoženje pa kot »sovražno premoženje«. Predsedstvo AVNOJ-a je izdalo leta 1944 Odlok o odvzemu državljanских pravic, s katerim so jugoslovanski Nemci izgubili državljanstvo. 6. februarja 1945 pa je izdalo Odlok o prehodu sovražnikovega imetja v državno last, po katerem je vse imetje nemškega rajha na jugoslovanskem ozemlju prešlo v

⁵⁶ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 81.

⁵⁷ Prav tam, str. 290.

državno last. Pod to podržavljeno premoženje je bilo uvrščeno: zemljiška posest, hiša, pohištvo, gozdovi, podjetja, pravice uživanja, terjatve itd. Ta zakon je podržaval vse premoženje oseb nemške narodnosti. Ne glede na njihovo državljanstvo. Po navodilih predsedstva AVNOJ-a in Komisije za upravo narodne imovine iz junija 1945 so za pripadnike nemške narodnosti šteli tudi bivše avstrijske državljane, sudetske Nemce (ob začetku vojne nemški državljani), kočevske Nemce, člane Kulturbunda, državljane držav, ki so v vojni sodelovale z Nemčijo. Kot lahko vidimo iz vsebine navodila, za določitev oseb nemške narodnosti ni bil odločilen kraj rojstva ali narodnost staršev, ampak njihova usmeritev in »moralna« pripadnost v Jugoslaviji med vojno. Leta 1945 je zvezno gospodarstvo iz pojma »nemško premoženje« izvzelo vojni plen (orožje, opremo), ki so ga našli v posesti poražene nemške vojske.⁵⁸

2.1.2 Zablembni postopek

Podržavljenje nemškega premoženja je potekalo v 2 fazah. V prvi so okrajni referenti popisali nemško premoženje, nato pa so okrajni in okrožni odbori OF izdali začasne odredbe in premoženje je tako prevzela začasna državna uprava. Upravljali so ga delegati. Premoženje so tako zavarovali pred uničenjem, poškodovanjem in raznašanjem. Druga faza je potekala pravnoformalno, ker je nemško premoženje po pravni poti na podlagi 30. člena Zakona o zablembi imovine in o opravljanju zablembe postalo državna last.⁵⁹

Z zakonom o zablembi imetja in o opravljanju zablembe je sodišče ugotovilo, ali je zaplenjenec nemški državljan ali oseba nemške narodnosti. Tričlanske zablembne komisije so izdajale zablembne odločbe in jih pošiljale obsojenemu lastniku, okrajnim narodnim sodiščem in pristojni upravi narodne imovine. Stranka je lahko v 8-ih dneh vložila pritožbo na zablembno komisijo. Potem je sodišče opravilo zemljiškoknjižni prenos zaplenjenega premoženja na državo. Zablembni postopek je trajal do 15. novembra 1945. Upravni zablembi je sledila sodna zablemba premoženja nemških državljanov. Nov zakon o zablembi iz julija 1946 je zablembnim komisijam odvzel njihovo funkcijo in jo dodelil okrajnim sodiščem. Federalna komisija za upravo narodne imovine Slovenije (FUNIS) in njeni nižji organi (okrožne uprave) so bili odgovorni za gospodarno upravljanje narodnega premoženja in za sodelovanje pri zablembnem postopku.⁶⁰

⁵⁸ Prinčič, "Podržavljenje nemške imovine," str. 292–294.

⁵⁹ Mikola, *Zablembe premoženja v Sloveniji*, str. 36.

⁶⁰ Prinčič, "Podržavljenje nemške imovine," str. 294–296.

Proces podržavljenja nemškega premoženja je potekal v dveh fazah: »faza zavarovanja« in »faza pravnega zajetja«. Prva faza se je začela konec vojne in je trajala 2–3 mesece. Urejenega in enotnega prevzema »nemškega premoženja« namreč ni bilo zaradi pomanjkanja izvršilnih predpisov, slabega sodelovanja med zveznimi in republiški organi in preslabe organiziranosti uprav narodne imovine. Junija 1945 je komisija za upravo narodne imovine začela povečevati svojo organizacijo po okrajih, da bi pridobila nadzor nad podržavljenim premoženjem. Kljub temu pa sta si OZNA in Jugoslovanska vojska še naprej prillašali sovražno premoženje brez vednosti civilne oblast.⁶¹

V drugi fazi pa so zavarovano nemško lastnino preoblikovali v splošnojudsko premoženje z zbiranjem podatkov o lastništvu (vrsta premoženja, kraj nahajališča, lastnikovo državljanstvo, politične aktivnosti pred in med okupacijo, investicije, kapital), zaplembnim postopkom, s popisom in z ocenitvijo ter s končnim prepisom premoženja na državo. Glavni vir zbiranja podatkov so bile popisne pole in sezname, dodatni vir pa »verodostojne« izjave ljudi o storitvi različnih kaznivih dejanj. S pomočjo ugotovitvenih odločb (iskanje nemških državljanov) so premoženje uvrstili pod odlok Predsedstva AVNOJ-a. Nato so komisije poslale prepis odločbe družini, ki ji je bilo premoženje zaplenjeno, ga ocenile in izdale sklep o njegovem prenosu v državno last. Ker so zaplembne komisije želele zaseči čim več nemškega premoženja, je bilo pritožb strank veliko. Do leta 1946 sta jih največ prejeli celjska (810) in mariborska okrožna zaplembna komisija (2681). Pritožbe so se reševale izredno počasi. Zaradi neučinkovitosti zaplembnih komisij so jih zamenjala sodišča. Zaplembni postopki so trajali vse do poletja 1949, ko je zvezno ministrstvo ta postopek ustavilo. Leta 1951 so prenehali veljati predpisi, ki so urejali zaplembe »nemškega premoženja« zaradi prenehanja vojnega stanja z Avstrijo in Nemčijo. Do leta 1958 so bili večinski zaplembni ukrepi izvršeni.⁶²

2.1.2.1 Problemi pri zaplembnem postopku

Problemi, ki so ovirali zaplembni postopek, so bili:

- težave pri določanju nemškega državljanstva in oseb nemške narodnosti,
- določitev pravice obsojenčevih sorodnikov do zaplenjenih predmetov,
- premalo usposobljenega sodno-pisarniškega osebja,
- nepopolna in pomanjkljiva evidenca podržavljenega premoženja,

⁶¹ Prinčič, "Podržavljenje nemške imovine," str. 298–299.

⁶² Prav tam, str. 300–302.

- poddržavljanje delniških družb,
- premoženje izseljencev s Kočevja in Ljubljanske pokrajine,
- popis avstrijskega premoženja,
- samovoljno postopanje OZNE in enote Jugoslovanske armade. OZNA je namreč opravljala zaplembe tudi takrat, ko so politični nasprotniki pobegnili ali bili zaprti. OZNA ni nikogar obveščala o zaplembah.⁶³

2.2 Obseg in količina nemškega zaplenjenega premoženja po posameznih panogah

Do konca leta 1945 so komisije izdale preko 20.000 odločb, s katerimi je bilo zaplenjeno premoženje nemške države in njenih državljanov ter pripadnikov folksdojčerjev. Ob koncu leta 1945 so zaplembne komisije ocenile 98 % nemškega premoženja v Sloveniji: v mariborskem okrožju 7557, v novomeškem 7382, v celjskem 2393, v Ljubljani-mesto 1753 in v ljubljanskem okrožju 1208. Ta evidenca ima nekatere pomanjkljivosti. Za isto osebo ali podjetje je bilo lahko izdanih več odločb; ena odločba je lahko zajela več oseb; komisije so razveljavile več odločb že po oddaji seznama zaplenjenega premoženja; v odločbah včasih ni bilo navedeno, kakšno premoženje je bilo zaplenjeno.⁶⁴

Največ premoženja je bilo Nemcem odvzeto v industriji, in sicer leta 1945 je bila 1/3 podjetij v Dravski banovini v nemški lasti, od tega jih je imelo 85 100% nemški kapital. Zaplenjena podjetja v gradbeništvu so bila skoraj vsa v sestavu nemške vojske kot posebne enote s sedežem v Avstriji. Nemški državljani so imeli veliko gotovine predvsem na Gorenjskem. Največ bančnih računov in hranilnih vlog je bilo v bankah na Štajerskem. Zaplenjeni nemški denarni zavodi so bili: 133 kreditnih zadrug, 4 Ljudske banke, dve okrajni hranilnici in Vzajemna poslovalnica v Ljubljani, domači in tuji zavarovalni zavodi. 41 trgovin je bilo zaplenjenih kot »nemško premoženje«. 3123 nemških posestev je bilo zaplenjeno po avnojskem odloku. Polovica kmetijskih površin se je nahajala v Gornji Radgoni in mariborskem okrožju. Največ obrti je bilo zaplenjenih na Štajerskem. Največjo vrednost so imeli zaplenjeni hoteli v mestih in v turističnih krajih ter zdraviliščih. Veliko vrednost so imele tudi stanovanjske hiše, bloki, vile in graščine.⁶⁵

⁶³ Prinčič, "Poddržavljanje nemške imovine," str. 304–308.

⁶⁴ Prav tam, str. 309–310.

⁶⁵ Prav tam, str. 310–313.

2.3 Cenitev nemškega premoženja

Začela se je avgusta 1945. leta. Okrožne uprave so morale po ukazu Komisije za upravo narodne imovine vrednost premoženja iz leta 1939 povečati za 30 %. Popisale so tudi dolgove, ki so jih nemški državljani imeli v slovenskih denarnih zavodih, ter imetje nemških bank, podjetij in zasebnikov pri kreditnih zavodih.⁶⁶

2.4 Krivice

Pri izvajanju zaplemb je prihajalo tudi do mnogih nepravilnosti in krivic. Temeljile so namreč na narodni osnovi, zato so včasih prizadele tudi nedolžne ljudi. To so bile pogosto osebe slovenske narodnosti, ki so zaradi svojega zadržanja med okupacijo bile proglašene za nemškutarje. Običajno so kršili le slovensko narodno čast, zato bi jih moralo obravnavati Sodišče slovenske narodne časti. Največ takih nepravilnosti se je dogajalo v celjskem in mariborskem okrožju. Toda KUNI je na pritožbe o nepravilnostih hitro reagirala, saj so se bližale volitve v Ustavodajno skupščino DFJ. Bala se je, da nižji sloji ne bodo volili za listo Ljudske fronte. Zato je proti članom zaplembnih komisij ostro nastopila. Družbeni status pritožiteljev je igral ključno vlogo pri reševanju pritožb zoper zaplembene odločbe. Zaplembe premoženja nižjih slojev so bile neskladne s pojmovanjem nove oblasti kot oblasti ljudskih množic oz. delavskega razreda. Komisije so nastopale precej samovoljno in mimo navodil, ki jim jih je dala KUNI pri Predsedstvu SNOS.⁶⁷

Zaplembe nemškega premoženja je komunistična oblast obravnavala kot notranje vojne reparacije, ker je pripadnike nemške manjšine obsojala za zločine, ki so jih nacistične okupacijske oblasti storile slovenskemu prebivalstvu. Za Nemce so razglašale osebe, ki to niso bile, in jim nasilno zaplenile premoženje. Take krivice so doživeli celo Židje, ki jim je nemški okupator zaplenil premoženje med okupacijo, po vojni pa še slovenska komunistična oblast. Žid Marko Rosner je zbežal pred nacisti že pred napadom Jugoslavije. Kljub temu mu je po vrnitvi Vojaško sodišče v Mariboru izreklo 15 let zaporne kazni in zaplembo celotnega premoženja. Njegova tekstilna podjetja so mu pred tem zaplenile nacistične okupacijske oblasti.⁶⁸

Krivice so se zgodile tudi tistim pripadnikom nemške manjšine, ki so se poročili z zakonskim partnerjem slovenske narodnosti. Če so bili lastniki premoženja, za katerega je bila oblast

⁶⁶ Prinčič, "Podržavljenje nemške imovine," str. 314.

⁶⁷ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 42–43.

⁶⁸ Mikola, "Povojne nasilne razlastitve," str. 56.

zainteresirana, se zaplembi niso mogli izogniti. Na ta način so zaplenili premoženje tudi Woschnaggom iz Šoštanja, čeprav so že od leta 1942 aktivno sodelovali z NOG. Vso njihovo premoženje so nemške oblasti leta 1944 zaplenile. Po vojni je isto storila še komunistična oblast. Poleg tega so jim še sodili pred vojaškim sodiščem. Tako se je oblast trudila polastiti njihovo premoženje, predvsem pa tovarne usnja, ki je bila največje podjetje v vsej Jugoslaviji. Herberta so nemške okupacijske oblasti poslale v Dachau, njegovo ženo Malvino pa so aprila 1945 ustrelili v Mariboru.⁶⁹

Sodni procesi proti podjetnikom zaradi gospodarskega sodelovanja z okupatorjem so bili velikokrat zrežirani, da bi lahko lastniku za vsako ceno zaplenili premoženje. Tragična žrtev takšnega procesa je bil tudi podjetnik in veleposestnik iz M. Sobote Josip Benko, ki mu je Višje vojaško sodišče za Slovenijo 12. 6. 1945 izreklo poleg zaplembe premoženja celo smrtno kazen, ki se je uresničila 15. junija. Vse obtožbe proti Benku so bile neresnične, je pokazala obnova procesa leta 1993. Julija in avgusta 1945 so potekali procesi pred Sodiščem slovenske narodne časti, ki je sodilo tistim, ki so med vojno kršili slovensko narodno čast. To sodišče je bilo skupaj z vojaškimi ukinjeno 24. avgusta.⁷⁰

Obračun s podjetniki je izvajala tudi OZNA, a predvsem samovoljno. Podjetnike je namreč usmrtila tudi v primerih, ko jim sodišče ni izreklo smrtne kazni. Takšen primer sta veleposestnik in lastnik lesnega podjetja v Slovenski Bistrici grof Ferdinand Attems ter lastnik podjetja za predelavo železa Alojz Urabič. Čeprav noben ni bil obsojen na smrtno kazen, ju je OZNA kljub temu usmrtila. Tudi trgovca iz Šmarjete pri Celju Alojza Čatra, ki je bil proglašen za osebo nemške narodnosti, je junija 1945 OZNA odpeljala v teharsko taborišče, kjer je bil brez sodnega postopka usmrčen.⁷¹

Vseh zaplemb premoženja narodnih sovražnikov v Sloveniji je bilo izrečenih 24.000. Z zakonom o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo z dne 25. 8. 1945 in Zakonom o pobijanju nedovoljene špekulacije ter gospodarske sabotaže z dne 23. 4. 1945 so civilna sodišča izrekala zaplembe proti slovenskim industrijskim in trgovskim podjetnikom, obrtnikom, večjim kmetom (»kulakom«) in katoliški cerkvi. To so bili sloji »razrednih sovražnikov«, kakor jih je imenovala KPJ. Taki sodni procesi so se dogajali v obdobju 1945–1951. Ta sodišča je izkoriščala Partija za obračun s tistimi družbenimi sloji, ki so bili nasprotniki tedanje družbene ureditve, kar je ugotovil dr. Alojzij Finžgar, ko je poudaril, da so

⁶⁹ Mikola, "Povojne nasilne razlastitve," str. 57.

⁷⁰ Prav tam, str. 58.

⁷¹ Prav tam, str. 58–59.

sodišča le borbeni organ oblasti v boju s sovražniki novega pravnega reda in da je vsaka sodna odločba obenem politični akt. Kot je razvidno iz njegove trditve, so imela sodišča razredni pristop v boju proti »razrednim sovražnikom«. Dr. Heli Modic je v svojem referatu povedal, da sodišča abstraktno obravnavajo razredni boj in da morajo ločiti dejanja odpora razrednega sovražnika od dejanj kulturne zaostalosti iz prejšnjih razmer delovnega ljudstva. Tudi predsednik celjskega okrožnega sodišča Franc Sok je poudaril, da mora sodišče paziti na ostanke kapitalizma in na zakrite sovražnike, ki delujejo proti interesom ljudstva ter na prikrit način podpirajo mednarodno reakcijo.⁷²

Na takih zrežiranih procesih so sodišča podjetnikom, kmetom in duhovnikom izrekla zaporne kazni, jim odvzela politične pravice ter zaplenila premoženje ali jih celo usmrtila. Januarja in junija 1946 so bili pred senatom na smrt obsojeni naslednji trgovci zaradi obtožbe, da so v skladiščih trgovin prikrivali zaloge blaga: Ivan Malavašič z Vrhnike, Miloš Pšeničnik iz Celja, Franc Dobovičnik iz Celja in Ivan Levstek z Rakeka. Ivan Levstek je bil edini med njimi, ki ni bil obsojen na smrtno kazen. Obnova teh sodnih procesov je pokazala, da je bil njihov glavni motiv zaplemba trgovskih podjetij.⁷³

Do zaplemb premoženja kmetom je prihajalo zaradi obvezne oddaje, ko so morali v letih 1945–1952 predpisane količine pridelkov, mesa, masti itd. oddati oblasti zaradi sistema racionirane preskrbe. Mnogi kmetje niso zmogli oddati predpisanih količin, zato so jih skrivali in opravljali črne zakole živine. Zato jih je oblast obtožila kot saboterje in špekulante ter jih obsodila. Kmet Alojz Jager iz Jarmovca pri Dramljah je bil primer kulaških procesov, ki ga je sodišče obsodilo zaradi obvezne oddaje in nasprotovanja zadružništvu. Obsojen je bil na 3 mesece družbeno koristnega dela in zaplembo vsega imetja (28 ha). Kazen je prestajal v delovnem taborišču Kočevje.⁷⁴

⁷² Mikola, "Povojne nasilne razlastitve," str. 59–60.

⁷³ Prav tam, str. 60–61.

⁷⁴ Prav tam, str. 62.

3 NACIONALIZACIJA

Že decembra 1918 je posebna uredba Narodne vlade poskušala preprečiti odtekanje dobičkov tujih delniških družb v tujino, kar je bila ena od prvih oblik nacionalizacije v Sloveniji. Toda to uredbo je vlada v Beogradu že leta 1922 razveljavila. Po 2. svetovni vojni je komunistična oblast izvajala tri nacionalizacije, in sicer leta 1946, 1948 in 1958.⁷⁵

Nacionalizacija po 2. svetovni vojni je popolnoma poddržavila gospodarske subjekte in spremenila lastništvo iz zasebnega ali delniškega v državnega.⁷⁶ Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij z dne 5. 12. 1946 je predstavljal pravno osnovo za razlastitev zasebnih gospodarskih podjetij v obdobju prve nacionalizacije, s katero je bilo razlaščenega in poddržavljenega okoli 17 % industrijskega kapitala. Druga nacionalizacija je potekala na osnovi dopolnjenega prvega zakona o nacionalizaciji 28. 4. 1948. KPJ jo je izvedla, da bi Informbiroju dokazala, da razvija socializem in da ne krepi kapitalizma. V zasebni lasti je ostalo le še 6 % v industrijo vložene premoženja. Zasebno podjetništvo je bilo dokončno uničeno, ker so v zasebni lasti ostala le še obrtna podjetja. Tretja nacionalizacija je trajala od zakona o nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč iz 26. 12. 1958 pa do leta 1963. Z zadnjo nacionalizacijo je KPJ reševala problem pomanjkanja stanovanj v mestih in pridobivala zazidalne površine za minimalno odškodnino gradbenih zemljišč ter povečala družbeni stanovanjski fond z odstranitvijo kapitalističnih odnosov.⁷⁷

Nacionalizacija je pri nas potekala organizirano in zavestno polnih 40 let. Začela se je s prvimi povojnimi razlastitvami oz. nacionalizacijami premoženja bivših lastnikov bank, zavarovalnic, rudnikov in tovarn. Odlok Avnoja je določil zaplembe premoženja jugoslovanskih državljanov nemške in italijanske narodnosti. Zakoni so nacionalizirali posamezne objekte in zemljo v okviru agrarne reforme. Zaplembe premoženja pa so bile postranske kazni, izrečene po kazensko-pravnih podlagah.⁷⁸

Nacionalizacija je bila politično-gospodarski ukrep, s katerim se je prisilno poddržavila privatna lastnina z nadomestilom ali brez njega bivšim lastnikom. Ta ukrep je imel jasen politični cilj – okrepiti materialno osnovo komunistične oblasti na eni strani, na drugi pa

⁷⁵ Mikola, "Povojne nasilne razlastitve," str. 54.

⁷⁶ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 876.

⁷⁷ Mikola, "Povojne nasilne razlastitve," str. 54–55.

⁷⁸ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 8.

ekonomsko oslabiti meščanstvo kot nosilca prejšnje oblasti. Hkrati pa je bil poglavitni namen tega ukrepa industrializacija.⁷⁹

Ker je privatna lastnina simbol človekove svobode in varnosti, so poveljne zaplembe ljudi močno prizadele. Izgubili so namreč svoja podjetja, obrti oz. svoje delo in ostali brez sredstev za preživetje. Boljševiški sistem je podjetništvo razglasil kot nekaj slabega in ničvrednega. Tako je bilo človeško delo v lastnih podjetjih razglašeno za zločin in popolnoma razvrednoteno. Boljševizem torej ni priznaval liberalizma in nobene elite razen politične in morda športne, ker se mu zadnja ni zdela nevarna.⁸⁰

Poveljna revolucionarna oblast je do decembra 1946 odlašala s sprejetjem Zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, kljub temu da je bil v Sloveniji večji del zasebnega sektorja v industriji, trgovini in bančništvu razlaščen že v letih 1945–1946. Ko je KPJ razmišljala o možnih hitrih ukrepih v zvezi z nacionalizacijo, je ugotovila, da bi bilo zaradi volitev, razglasitve republike, sprejema ustave, preureditve državne uprave in določitve mej nespametno naenkrat nacionalizirati vse premoženje. Prebivalstvo bi bilo namreč nezadovoljno in nastalo bi veliko težav. Zato se je odločila za postopno odpravljanje privatnega sektorja, kjer bi si sprva prilastila le največja in najdonosnejša podjetja, od drugih zasebnih podjetij pa je pričakovala podreditev zaradi njihovih odvisnosti od njenega nakazovanja goriv, surovin in drugega materiala.⁸¹

Zaradi čakanja na izvedbo nacionalizacije v primernem političnem obdobju je najprej oblast izvajala zaplembe. Za to obstajajo 3 razlogi. Prvi je ta, da je bila zaplemba za oblast ekonomsko in politično ugodnejša od nacionalizacije. V primeru uporabe nacionalizacije bi namreč bivšim lastnikom pripadala odškodnina, kar bi predstavljalo veliko finančno breme za državo. Zaplembe pa niso predvidevale nobene odškodnine. Tudi s političnega vidika je bila zaplemba koristna za državo, saj so bili vsi podjetniki, ki jim je bilo odvzeto premoženje, odstranjeni iz političnih krogov, ker so poleg zaporne kazni izgubili še politične pravice za določeno dobo. Taki podjetniki so bili tudi pred javnostjo diskreditirani, saj so bili predstavljeni kot ljudje, ki postavljajo lastne interese pred narodne.⁸²

⁷⁹ Zdenko Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji: (1945–1948)*, 1. izd., Maribor 1995, str. 8.

⁸⁰ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 9.

⁸¹ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 292 in Jože Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v Jugoslaviji*, str. 23.

⁸² Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 293.

Da je bilo jugoslovansko vodstvo zelo taktično v odnosu do zahodnih zavezniških in nevtralnih držav, nam jasno kaže drugi razlog za odlašanje sprejetja prej omenjenega zakona in za dajanje prednosti zaplembi pred nacionalizacijo. Šlo je za strah pred zaostritvijo odnosov z zahodnimi državami. Nacionalizacija bi namreč lahko s takojšnjo izvedbo prizadela domači in tuji kapital v Jugoslaviji, ki je samo v industriji predstavljal 49, 51 % kapitala. Jugoslavija pa si je obetala gospodarsko sodelovanje in ugodne kredite od zavezniških držav.⁸³

Tretji razlog pa so izjave in jamstva glede ohranjanja zasebne lastnine in zasebne iniciative v gospodarstvu, v katerih so voditelji revolucije v Jugoslaviji zanikali možnost, da bi po vojni izvedli razlastitev zasebnega sektorja in hkrati jamčili spoštovanje zasebne lastnine. Primer take izjave je »Izjava Tito - Ribar«, ki sta jo 8. februarja 1943 sprejela Vrhovni štab NOV in POJ ter AVNOJ. V njej se je kot glavni cilj NOG izpostavila nedotakljivost zasebne lastnine in popolna možnost samoiniciative v industriji, trgovini in kmetijstvu. V primeru takojšnje izvedbe nacionalizacije bi se torej kršila jamstva o spoštovanju zasebne lastnine in lastne pobude v gospodarstvu. Zato je jugoslovanska oblast rajši uporabila zaplembe. Tako je dosegla večji učinek, kot bi ga s prehitro izvedbo nacionalizacije.⁸⁴

Kljub odlašanju izvedbe nacionalizacijskega postopka do konca leta 1946 je KPJ poddržavljenje že izvajala, ampak s pomočjo drugih ukrepov (konfiskacija – zaplemba; sekvester – začasna državna uprava; distribucija – razdeljevanje surovin; stroga državna kontrola nad vsemi industrijskimi podjetji). Posledično je državni gospodarski sektor že ob koncu leta 1945 obsegal v naftni industriji 100 %, črni metalurgiji 90 %, rudarstvu 70 % in v nekovinski industriji okoli 60 % vseh deležev v državi.⁸⁵

Odškodnine za nacionalizacijo niso bile realne, saj so bile nižje od resnične vrednosti. Za oblast so bile nepotrebno breme, merila za ocenjevanje pa so bila zelo različna. Država je sklenila le globalne sporazume o odškodnini za tuje denacionalizirance z zahodnimi državami, ki so pogojevale vrnitev jugoslovanskih zlatih rezerv iz tujine. Zasebna lastnina nad proizvodjalnimi sredstvi je kljub ustavni dovoljenosti z nacionalizacijo do začetka 50-ih let izginila.⁸⁶

⁸³ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 295.

⁸⁴ Prav tam, str. 295–296.

⁸⁵ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 5.

⁸⁶ Marolt, *Kronika slovenske zgodovine*, str. 433.

3.1 Prva nacionalizacija

Kljub temu da jeseni 1946 gospodarski obnovitveni načrti še niso bili povsem izpolnjeni, se je partijsko vodstvo 22. septembra odločilo, da jih prekine in začne z oblikovanjem 5-letnega gospodarskega načrta ter s pospešeno industrializacijo države. Spoznalo je, da je nastopil čas za nacionalizacijo, ker le-ta več ni mogla prizadeti gospodarskega življenja v državi. Vsi pogoji za začetek njenega izvajanja so bili izpolnjeni. Politična oblast je bila utrjena, sprejeta je bila potrebna zakonodaja o organizaciji, premoženjskih odnosih in o finančnem poslovanju državnih gospodarskih podjetij, vpeljane nove organizacijske oblike v gospodarstvu (plansko gospodarstvo), vzpostavljen zadosten in politično preverjen upravni aparat (pod vplivom sovjetske planske metodologije), mirovna konferenca v Parizu končana, vzpostavljen močan državni gospodarski sektor, določena so bila podjetja splošnega državnega pomena, velik del zasebnih podjetij pa že bodisi zaplenjen bodisi pod sekvestrom.⁸⁷

CK KPS je priprave na izvedbo nacionalizacije načrtoval v tajnosti in si prizadeval za varen in pravočasen prevzem nacionaliziranih podjetij. Tako je nastavil upravnika, popisal inventar in prevzel blagajno ter nemoteno nadaljeval proizvodnjo. Zadnji v vrsti ukrepov uvajanja socialističnega planskega gospodarstva je bil zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, ki ga je Boris Kidrič predstavil v zvezni skupščini, potem pa so ga poslanci sprejeli 5. decembra 1946.⁸⁸

Vzroki za izvedbo nacionalizacije so bili: pravilna izraba vseh gospodarskih sil v državi, obvarovanje ljudstva pred izkoriščanjem ter njihove blaginje in potrditev splošne ljudske lastnine proizvodjalnih sredstev kot glavnega načela države za razvoj narodnega gospodarstva.⁸⁹

Predsednik vlade FLRJ in minister za narodno obrambo, maršal Jugoslavije Josip Broz - Tito je 16. decembra 1946 izdal odredbo o prepovedi združitve nacionaliziranih podjetij z državnimi in prepoved uporabe premoženja nacionaliziranih podjetij v namene, ki niso v zvezi s poslovanjem teh podjetij, dokler vlada ne izda natančnejših odločb o postopku nacionalizacije.⁹⁰ V nujnih primerih lahko poteka združitve samo na zahtevo pristojnega ministra in po postopku, ki je predpisan z Uredbo o prenosu naprav in o združitvi

⁸⁷ Prinčič, *Podržavljenje zasebnega premoženja*, str. 125.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 55.

⁹⁰ Uradni list FLRJ, št. 102/717, 18. 12. 1946.

nacionaliziranih podjetij z državnimi gospodarskimi podjetji. Premoženje se je smelo prenesti šele po popisu in ocenitvi premoženja, ki ga je opravljala komisija. Prejšnji lastnik je lahko bil navzoč pri delu komisije in dajal svoje predloge in pripombe ali se celo pritožil nad delo komisije.⁹¹

Nacionalizirano podjetje je postalo državno gospodarsko podjetje. Država je z nacionalizacijo sprejela tudi tri finančne obveznosti do bivših lastnikov ali delavcev. Prva je bila izplačilo 30 % gotovine, ki je bila ob nacionalizaciji v blagajni. Podjetja in Ministrstvo za finance sta morala delavcem in bivšim lastnikom izplačevati nezgodne rente, pokojnine in vzdrževalnine. In tretjič, država je morala dati bivšim lastnikom odškodnino za nacionalizirano podjetje, in sicer v obliki državnih obveznic, gotovine ali obresti od vrednosti nacionaliziranega premoženja, ki ga je imela država v času upravljanja podjetij. Ministrstva so morala ob prevzemu opraviti inventuro in primopredajo vsega premoženja ter izdati lastniku potrdilo o primopredaji.⁹²

Komisije za ocenitev nacionaliziranega premoženja so pričele z delom konec februarja 1947, ko je zvezna vlada izdala potrebno uredbo. To prvo obdobje ocenjevanja je trajalo do novembra. V njem so bila ocenjena le tista podjetja, ki so se morala združiti z državnimi gospodarskimi podjetji. Drugo obdobje ocenjevanja se je začelo 17. novembra 1947, ko je zvezna vlada predpisala postopek ocenjevanja. Ker je bil tak postopek neuporaben in je vseboval prevelika odstopanja pri ocenjevanju istih predmetov, so v Sloveniji oblikovali koordinacijske komisije, ki so uskladile postopek ocenjevanja. V prvi polovici leta 1947 so ministrstva zbrala tudi podatke o višini odškodnine, ki naj bi jo izplačali bivšim lastnikom. Ustaljene oblike izplačevanja odškodnine so postale mesečne akontacije, ki so jih državni organi izplačevali tistim lastnikom nacionaliziranih podjetij, ki so po nacionalizaciji zaradi bolezni ali starosti postali nezmožni za delo ali pa ostali brez osnovnih življenjskih potrebščin.⁹³

Dopuščena je bila tudi pritožba lastnika nacionaliziranega premoženja na zvezno ali republiško vlado, če je menil, da ta zakon za njegovo premoženje ni veljaven. Decembra 1946 se je na Predsedstvo vlade LRS pritožilo okoli 100 razlaščenih lastnikov. Večinoma so se pritoževali nad vrnitvijo nekaterih predmetov iz popisa nacionaliziranega premoženja. Vlada je glavnino pritožb zavrnila z argumentom, da neko podjetje spada v eno izmed gospodarskih

⁹¹ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 58.

⁹² Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 67.

⁹³ Prav tam, str. 69–70.

panog, ki so bila z zakonom nacionalizirana ter so posledično prešla v državno last. 19 pritožb pa je vlada vendarle sprejela zaradi političnih razlogov s priznanjem obrtnega značaja podjetju, s katerim se je le-to vrnilo lastniku.⁹⁴

Zakon o nacionalizaciji je podržaval vsa velika in pomembna gospodarska podjetja v državi. Prva nacionalizacija v Sloveniji med 5. in 17. decembrom 1946. leta je skupno zajela več kot 500 gospodarskih podjetij: 161 industrijskih podjetij, 99 žag in lesno-industrijskih obratov, 65 podjetij na področju trgovine, preskrbe in turizma, več 10 gradbenih in prevoznih podjetij, denarnih in zavarovalnih zavodov.⁹⁵ Na ta način je socialistični ali državni sektor postal vodilni, kar je bil za vodstvo KPJ najpomembnejši pogoj za uvedbo načrtnega gospodarstva in za začetek pospešene industrializacije države. Za veliko podjetij je bil ta gospodarsko-politični ukrep le formalnost, saj so bila nekatera že pred decembrom 1946. leta v celoti ali deloma zaplenjena, tako da jih je bilo dejansko nacionaliziranih le nekaj več kot 10. Podobno je veljalo tudi za industrijska podjetja republiškega pomena.⁹⁶

Nacionalizacija je zajela vsa zasebna podjetja državnega in republiškega pomena vseh panog industrije, trgovino na debelo, promet in prevoznništvo. Tako se je v državnem sektorju znašlo 54,1 % vseh podjetij, sekvestriranih je ostalo 1,3 %, v privatnih rokah pa 44 % podjetij. V državnem sektorju je bilo zaposlenih 92,2 % ljudi, v sekvestriranem 0,9 % in v privatnem 6,9 % oseb. Lastnikom je pripadala odškodnina v vrednosti, ki jo je imelo podjetje v trenutku prevzema.⁹⁷ V Sloveniji je nacionalizacija največji obseg dosegla na področju industrije, kjer so bila nacionalizirana vsa podjetja splošnodržavnega in republiškega pomena. Od 5. do 16. decembra je bilo dejansko nacionaliziranih 13 ali 16 podjetij splošno državnega pomena in 102 podjetji republiškega pomena. V gradbeništvu je bilo nacionaliziranih 18 podjetij, v trgovini, preskrbi in gostinstvu pa 52 nacionaliziranih podjetij. Nacionaliziranih je bilo tudi 99 žag ter lesnoindustrijskih obratov.⁹⁸

⁹⁴ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 205.

⁹⁵ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 876.

⁹⁶ Prinčič, *Podržavljenje zasebnega premoženja*, str. 125–126.

⁹⁷ Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, str. 46.

⁹⁸ Prav tam, str. 56–60.

Seznam nacionaliziranih podjetij iz resorja ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS

V sklopu prve nacionalizacije so bila nacionalizirana naslednja podjetja po seznamu iz 20. julija 1947:⁹⁹

- rudarska: premogovniki Vrh, Rinčetovo, Globoko-Sutla; rudnik Barita in rudarska združba »Jugoruda«¹⁰⁰ in Črna-Kaolin;
- kovinska industrija: »Sava« družba, Jakša & Comp, Železarna in livarna Pogačnik A. v Rušah pri Mariboru, idr.;
- industrija gradbenega materiala: Združene opekarne d. d., Ljubljana, Opekarna Sodin, Keramika Novo mesto, Granitolom Oplotnica idr.;
- lesna industrija: »Peta« družba Radeče, Tvrdka »Sloga« Jože Božič, Jelačin & Comp, tovarna zamaškov iz Ljubljane, idr.;
- kemična industrija: Metalna d. d Celje, JUB, tovarna zemeljskih barv, Dolničar-Rihter, tovarna mila, idr.;
- tekstilna industrija: Medič-Miklavc, Medvode; Stora d. d.,¹⁰¹ tovarna zaves, Jeglič Andrej, tovarna pletenin, idr.;
- usnjarska industrija: Trio Tržič, Ivan Prešeren Kranj, Anton Pollak¹⁰² Domžale, idr.;
- živilska industrija: Gostilniška pivovarna Laško, Jeras in drug Ljubljana, »Sana«, tovarna čokolade in bombonov, Hoče, idr.;
- grafična industrija: Prekmurska tiskarna M. Sobota, Tiskarna Gale Ljubljana, Tiskarna Panonija G. Radgona, Slovenska tiskarna M. Sobota, idr.

Februarja leta 1947 so se začela nacionalizirana podjetja spreminjati v državna gospodarska podjetja. Nacionalizirana podjetja so bila združena ali priključena državnim podjetjem, nekatera pa celo ukinjena. Njihovi stroji, naprave in stavbe so bili dodeljeni drugim podjetjem. Iz tega je razvidno, da so nova podjetja popolnoma prekinila stik s starimi oz. nacionaliziranimi.¹⁰³

⁹⁹ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 54–56.

¹⁰⁰ Zaplenjen je bil tudi italijanski kapital (Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 54).

¹⁰¹ Zaradi 40 % delnic je bil njen pravni položaj pred nacionalizacijo še nejasen (Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 56).

¹⁰² Ugovarjal proti nacionalizaciji in prijavil izločitveni zahtevek (Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 56).

¹⁰³ Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, str. 52.

Tega leta je bilo zaplenjenih tudi več zasebnih trgovin. Kreditne zadruge so bile ukinjene, nabavno-prodajne, stanovanjske, obrtno proizvodjalne in predelovalne pa reorganizirane. Premoženje, ki so ga morali lastniki med okupacijo zapustiti ali pa ga je okupator zaplenil, je prešlo namreč v državno last.¹⁰⁴

V Sloveniji je objava zakona o nacionalizaciji povzročila različne odmeve in reakcije. Po partijskih poročilih in novinarskih člankih so ga »delovni ljudje« sprejeli z največjim navdušenjem. Med premožnejšimi sloji prebivalstva, med obrtniki, trgovci in gostinci in zlasti med kmečkim prebivalstvom pa je nacionalizacija povzročila preplah, strah, negotovost in odpor. Ker je takšna reakcija precejšnjega dela prebivalstva slovensko partijsko vodstvo neprijetno presenetila, se je odločilo, da bo v naslednjem letu izpeljalo politično »ofenzivo«. Njen namen je bil prepričati delavce, da bodo ravno oni imeli največ koristi od nacionalizacije; pomiriti zasebni sektor, da se ne bo čutil več ogroženega (s poudarjanjem, da so nacionalizirali le podjetja, ki spadajo v »izkoriščevalski« del privatnega sektorja) in izničiti vpliv lastnikov nacionaliziranih podjetij na druge proizvajalce. V času izvedbe nacionalizacije so najvišji partijski funkcionarji v svojih govorih in člankih prikazovali nacionalizacijo tujega premoženja kot zgodovinski dogodek, s katerim se je v Jugoslaviji končalo »gospostvo« tujega kapitala ter se začelo obdobje neodvisnega gospodarskega in nacionalnega razvoja. Toda negativni strani tega procesa sta kmalu zakrili začetno navdušenje, saj so zahodnoevropske države zavrnile pomoč pri uresničevanju petletnega načrta, tuje vlade pa zahtevale rešitev vprašanja odškodnine za nacionalizirana podjetja.¹⁰⁵

Proces preoblikovanja nacionaliziranih podjetij se je začel decembra 1946 s prevzemom premoženja in uprave in se nadaljeval spomladi 1947. leta. Določeno podjetje so »razbili« in ga združili, priključili posameznim državnim podjetjem ali pa ga celo ukinili. Preoblikovanje nacionaliziranih podjetij je bilo temeljito in obsežno zaradi trditve takratne oblasti, da povezanost starih in novih podjetij ni več mogoča in zaradi privrženosti le velikim industrijskim centrom s koncentrirano proizvodnjo. Manjša podjetja z različnimi proizvodnimi programi namreč niso bila zaželeni.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, str. 53.

¹⁰⁵ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 56–57, 61.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 62–63.

Največji obseg je združevanje in prenašanje premoženja nacionaliziranih podjetij doseglo v industriji. Likvidacija takih podjetij se je začela marca 1947, ko jih je bilo več kot 30 združenih ali priključenih državnim gospodarskim podjetjem. Julija je bilo še 5 takih primerov. Nato so bile ukinjene še električne zadruge, iz velikih nacionaliziranih podjetij splošno državnega pomena je nastalo več novih. Nekatera podjetja so se z odredbo vlade le preimenovala. Ministrstvo je reorganiziralo državno veletrgovino in gostinstvo ter zmanjšalo delež zasebnega sektorja v trgovini na drobno. Do začetka junija 1947 so bila z izjemo 4 družb v Kranju že vsa nacionalizirana podjetja vključena v državna podjetja ali izročena v upravo ljudskim odborom.¹⁰⁷

V kmetijstvu in gozdarstvu, kjer je ministrstvo hotelo pod svojo upravo združiti čim več nacionaliziranih lesnoindustrijskih podjetij, pa je prihajalo do zmed, ker si je ministrstvo prisvojilo podjetja lokalnega pomena, okrajni ljudski odbori pa so jih prištevali k republiškim podjetjem. Ocenjevanje nacionaliziranega premoženja se je začelo spomladi 1947. Zajelo je tista podjetja, ki so se morala združiti z državnimi gospodarskimi podjetji oz. jim odstopiti določena sredstva. Ostala podjetja so bila ocenjena šele od konca leta 1947 pa vse do začetka leta 1949. Zaradi pomanjkanja enotnih in podrobnejših navodil za ocenjevanje premoženja do poletja 1948 je bilo ocenjevanje izvedeno po različnih kriterijih ali pa sploh ne. Večina ocen je bila previsokih. Posledično so bile že izdane odločbe razveljavljene ter izvedene nove cenitve. Za državno in politično vodstvo je bila odškodnina za nacionalizirano premoženje neupravičeno breme in strošek. Kljub temu pa jo je do sredine leta 1948 simbolično izplačala v obliki državnih obveznic.¹⁰⁸

Zvezna vlada je do začetka junija 1947 nacionalizirano premoženje vpisovala v zemljiške knjige zelo neenotno, in sicer kot: državno premoženje, premoženje FLRJ, premoženje LRS, premoženje urada ali državnega podjetja. Po 3. juniju pa so bile državne nepremičnine v zemljiških knjigah označene kot splošno ljudsko premoženje z navedbo organa, ki mu je bila poverjena uprava tega premoženja. Vknjiženje je potekalo zelo počasi, ker je Ministrstvo za pravosodje LRS čakalo na podrobna navodila za izpolnjevanje uredb iz Beograda. Po določenem času pa se je odločilo, da nanje ne bo več čakalo, saj je menilo, da bodo te uredbe izdane samo za nujne potrebe in bodo nejasne. Zato je pristojnim organom sporočilo, naj hitro

¹⁰⁷ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 64.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 64–68.

izvršujejo predpise uredbe. Ob spornih oz. dvomljivih vprašanjih pa naj poskušajo sami najti ustrezno rešitev, ki bo v skladu z določbami uredbe.¹⁰⁹

Tako se je na področju vknjiženja lastninske pravice na nepremičninah, ki jih je država pridobila z nacionalizacijo, pojavilo veliko težav predvsem zaradi zamujanja zveznih državnih organov z izdajo zakonskih predpisov. Uredba o vknjiženju je namreč izšla julija 1947, podrobnejša navodila zanjo pa šele 2 leti kasneje. Težave so nastopile tudi zaradi napak, ki so jih naredile prevzemne komisije pri prevzemu nacionaliziranih nepremičnin. Komisije so včasih prekoračile svoja pooblastila ali pa so prevzele tiste nepremičnine, ki jih ne bi smele ali pa prevzema niso opravile v celoti. Ker je bilo takih primerov izredno veliko, je v letu 1950–1951 prišlo do nove določitve obsega nacionalizacije, s katero so poddržavili še tiste nepremičnine, ki jih komisije v času 1. in 2. nacionalizacije še niso štete za poddržavljene.¹¹⁰

Po izvedbi prve nacionalizacije zasebnih gospodarskih podjetij decembra 1946 je bilo razmerje med številom zaplenjenih in nacionaliziranih rudarskih in industrijskih podjetij naslednje: od 57 podjetij zveznega pomena je bilo v celoti zaplenjenih 47, deloma 8 in v celoti nacionalizirani 2 podjetji.¹¹¹

Tabela 3: Stanje na področju podjetij republiškega pomena leta 1946

Število podjetij republiškega pomena	Popolnoma zaplenjena podjetja	Delno zaplenjena podjetja	Nezaplenjena podjetja
17	Rudarstvo 11	/	6
30	Kovinarska industrija 20	1	9
16	Gradbena industrija in kamnolomi 7	2	7
20	Kemična industrija 16	2	2
65	Tekstilna industrija 44	5	16
20	Usnjarska in čevljarska industrija 10	2	8

Vir: Milko Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 271.

¹⁰⁹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 66.

¹¹⁰ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 262.

¹¹¹ Prav tam, str. 270.

Iz zgornje tabele je razvidno, da je bilo od 168 podjetij republiškega pomena v celoti zaplenjenih 108, deloma 12 in nezaplenjenih 48 podjetij. Od 108 podjetij republiškega pomena, ki so bila v celoti zaplenjena, jih je bilo 56 takšnih, pri katerih je bil kapital nemški.¹¹²

Državna podjetja so imela do bivših lastnikov podjetij finančne obveznosti v obliki rent, pokojnin ali vzdrževalnin. Določala so se na temelju darilnih, izročilnih pogodb ali na sodbah. Finančno poslovanje državnih podjetij se je moralo urediti s prenosom obvez na Ministrstvo za finance LRS. Zato so morala do 16. maja 1947 Ministrstvu sporočiti podatke o nazivu podjetja, vrsti in višini obveznosti, podatke o koristniku, naslov in številko pogodbe ter prepis dokumenta.¹¹³

Primer cenitve podjetja Livarna in železarna A. Pogačnik, Ruše

Prvotna cenitev zemljišča je znašala 1.000.000 din, zgradbe 2.500.000 din. Po cenitvi iz leta 1948 pa je skupna vrednost obeh znašala 300.000 din. Zgradbe so bile ocenjene kot ruševine, zemljišča pa po 0,25 din na m². Potrebno bi bilo določiti enotne cene za posamezne vrste zemljišč, saj so bila enaka zemljišča ocenjena zelo različno, in sicer od 0,25 do 20 din. Problem je nastal tudi zaradi potrošnega materiala pri industriji, čigar cena je včasih večja kot vsa ostala vrednost skupaj. To se je zgodilo tudi v tem primeru, saj so bile pasive le za 100.000 din cenejše od aktiv.¹¹⁴

3. 2 Druga nacionalizacija

Vplivi na izpeljavo

Leta 1947 so se pojavile težave na področju kapitalne izgradnje trgovine in kmetijstva, zato je partijsko vodstvo začelo razmišljati o novi nacionalizaciji. Osrednji motiv za drugo ali dopolnilno nacionalizacijo (1948–1950) je bil politične narave in povezan z informbirojevskimi dogodki.¹¹⁵

Zaradi ekonomskih in političnih problemov je bila nujna velika enotnost akcije vodilnih sil nove družbe, še posebej pa Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije (SZDL), ki si je zadala cilj usmeriti družbene sile k popolnemu uresničevanju socialističnih družbenih

¹¹² Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 271.

¹¹³ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 60.

¹¹⁴ Prav tam, str. 68–69.

¹¹⁵ Prinčič, *Podržavljanje zasebnega premoženja*, str. 126.

odnosov v podjetjih, zadrugah, komunah in v sistemu družbenega samoupravljanja na vseh področjih. Zato je V. kongres SZDL sklenil, da so poglavitne naloge tedanje jugoslovanske politike bile hiter in skladen razvoj gospodarstva, povečanje delovne produktivnosti, izboljševanje življenjskega standarda in razširitev materialne podlage samoupravljanja.¹¹⁶

Tudi SZDL je na svojem V. kongresu postavljala v ospredje demokratizacijo upravljanja v gospodarskih organizacijah, še zlasti ustanavljanje organov samoupravljanja v obratih in ekonomskih enotah. S tem naj bi delavec dobil neposreden vpliv na poslovanje in razdelitev v podjetju, kar bi odpravilo nezainteresiranost proizvajalcev za večjo produktivnost dela. Na tem kongresu so izpostavili tudi potrebo po izpopolnitvi sistema razdelitve med delovnimi kolektivi, da bi se uveljavilo načelo nagrajevanja po delu. Posledično je hotelo vodstvo KPJ izpopolniti gospodarski sistem na področju kreditne in davčne politike, politike cen in razporeditve. Na tem kongresu so spoznali, da morajo v gospodarstvo vpeljati sodobne tehnološke procese, še prej pa strokovno izobraziti državljane.¹¹⁷

Z drugo nacionalizacijo je hotela KPJ komunističnemu svetu dokazati svojo ortodoksnost, zanikati sovjetske obtožbe in ublažiti grozečo nevarnost z vzhoda. Po oceni partijskega vodstva se je z drugo nacionalizacijo končala »odločilna bitka za likvidacijo kapitalističnih elementov«, kajti državni gospodarski sektor je postal prevladujoč. Združeval je kar 93 % vseh gospodarskih podjetij ter 99,3 % vseh zaposlenih delavcev.¹¹⁸

Spomladi 1948. leta so se zaostрили odnosi Jugoslavije z zahodnimi in vzhodnimi državami. Prve so nanjo propagandno, politično in gospodarsko pritiskale. Druge so z njo omejile diplomatske odnose, pretrgale podpisane pogodbe ter vojaško in gospodarsko sodelovanje. Poleg tega so ji grozile še z gospodarsko blokado in izobčenjem iz socialistične skupnosti. Posledično so jugoslovanski komunisti želeli predvsem Vzhodu z nacionalizacijo dokazati svojo pravovernost in zavzetost v razrednem boju. Za razširitev nacionalizacije so bile odločilnega pomena še težave v zvezi z izvedbo 5-letnega gospodarskega načrta, ki mu je KPJ zmanjšala obseg in cilje zaradi naslednjih razlogov: samovoljno spreminjanje gradbenih načrtov, slaba organizacija gradbišč, slaba kakovost materiala, pomanjkanje delovne sile in

¹¹⁶ Socialistična zveza delovnega ljudstva Jugoslavije (SZDL), *V. kongres Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije*, Ljubljana 1960 (dalje: SZDL, *V. kongres Socialistične zveze*), str. 214–216.

¹¹⁷ Prav tam, str. 214–216.

¹¹⁸ Prinčič, *Podržavljanje zasebnega premoženja*, str. 126.

surovin ... Tako je nacionalizacija predstavljala nek zasilen izhod za zagotovitev finančnih in materialnih sredstev za oblikovanje kapitalnih objektov.¹¹⁹

Javnost pa je bila seznanjena z drugačnimi vzroki o nadaljevanju nacionalizacije. To so bili: nevestno izpolnjevanje dolžnosti razlaščenih lastnikov, rešitev vprašanja pravne ukinitve rudnikov, električnih central ter kreditnih in zavarovalnih podjetij ter dvig življenjske in kulturne ravni delovnega ljudstva. Tako so se priprave na drugo nacionalizacijo začele v začetku februarja 1948. leta.¹²⁰

V dneh, ko je bil v Ljubljani II. kongres OF, 28. aprila 1948, je zvezna skupščina sprejela Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Tako je bilo v Sloveniji podržavljenih 769 gospodarskih podjetij oz. vsa preostala privatna in tuja industrijska, rudarska, kreditna in zavarovalna podjetja, samostojne elektrarne, vinske kleti, skladišča s površino nad 70 m², prevozna podjetja, hoteli, privatne bolnice, sanatoriji, kinematografi in zasebna trgovska skladišča z zmogljivostjo 100 ton.¹²¹ Od teh 769 podjetij je bilo 531 industrijskih (največ lesnopredelovalnih obratov in žag), 88 hotelov, 48 skladišč, 45 vinskih kleti, 23 lastnikov prevoznih sredstev, 16 kinematografov, 8 bolnišnic in sanatorijev, 6 gradbenih podjetij, 3 zavarovalna in eno trgovsko podjetje.¹²²

Seznam nacionaliziranih podjetij po izročitvi v upravo ministrstvu za industrijo, rudarstvo in elektrifikacijo

Vlada LRS je 29. maja 1948 izdala odločbo o seznamu nacionaliziranih podjetij po izročitvi v upravo ministrstvu za industrijo, rudarstvo in elektrifikacijo:¹²³

- kovinska industrija: Vojnovič (tovarna vijakov, kisika in kvasa, Ljubljana), Kremžar Franc (strojno podjetje, Št. Vid nad Ljubljano), Kumer (mehanična delavnica, Deskle);
- tekstilna industrija: Kocjančič Franc, Kamnik; Buhoslav Horak, Kočevje; »TEZA«, Kranj;
- kemična industrija: Čopič Avgust, Maribor; Bergant Franc, Medvode; Dr. A. Kansky, Ljubljana;

¹¹⁹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 80.

¹²⁰ Prav tam, str. 81.

¹²¹ Prinčič, *Podržavljanje zasebnega premoženja*, str. 126–127.

¹²² Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 83–89.

¹²³ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 97–98.

- živilska industrija: »Eta« Kamnik; Gašperlin Franc (oljarna, Britof pri Kranju); Bezjah (oljarna, Fram pri Mariboru);
- usnjarska industrija: Černilec Andrej, Kranj; Ganter Anton, Žiri; Delniška usnjarna, Primskovo;
- grafična industrija: Tiskarna Sv. Cirila, Maribor; Ljudska tiskarna, Maribor; Kartonaža Požgaj, Kranj;
- rudarska industrija: premogovnika Ilirska Bistrica in Vremski Britof ter rudnik antimona Medija-Izlake;
- elektrarne: Kranjska Gora, Škofja Loka, Hubelj;
- skladišča: Stele, Ljubljana; Predovič, Ljubljana;
- radio industrija: »Radioval«, Ljubljana.

Prva nacionalizacija je dosegla samo gospodarska podjetja. Zaradi socialistične zahteve po dvigu življenjske ravni in kulture ljudstva je bilo potrebno v času druge nacionalizacije poddržaviti še zdravstvene ustanove, bolnišnice, sanatorije, kopališča, zdravilišča, tiskarne in kinematografe. Vse to je torej prišlo pod socialistični sektor gospodarstva.¹²⁴

V celotni Jugoslaviji je bilo nacionaliziranih 3.100 podjetij, od tega 650 industrijskih, 200 tiskarn, 800 skladišč, 180 kleti, 30 sanatorijev in bolnišnic, 550 hotelov, 55 kopališč, 530 mlinov, 100 kinematografov in nekaj zavarovalnic. S tako »likvidacijo« privatno-kapitalističnih elementov je bilo partijsko vodstvo izjemno zadovoljno, ker so se tedaj dokončno izoblikovali državno socialistični odnosi.¹²⁵

K temu zakonu je bila dodana tudi določba zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Po tej določbi jugoslovanski državljan, ki prestopi v tuje državljanstvo, izgubi lastninsko pravico na nepremičnini v Jugoslaviji. Ta je postala brez odškodnine državna last. V okviru druge nacionalizacije so morali tuji državljani v 15 dneh po objavi v Uradnem listu prijaviti svoje nepremičnine na ozemlju FLRJ okrajnemu ljudskemu odboru, ki je nato izpeljal postopek podržavljenja.¹²⁶

¹²⁴ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 92–93.

¹²⁵ Prav tam, str. 83.

¹²⁶ Finžgar, *Predpisi o agrarni reformi*, str. 14.

Ocenjevanje vrednosti in ugotavljanje odškodnine nacionaliziranih podjetij je potekalo v skladu s splošnimi šestimi načeli. Prva je označevala nacionalizacijo kot podržavljenje v duhu ekspropriacije (splošne razlastitve) in priznavala odškodnino v povezavi družbenega in gospodarskega razvoja. Dejanska vrednost blagovnega prometa naj se razlaga s stališča socializma, tj. kontroliranega trga po načrtovanem planu. Premoženje v knjigah je osnova za določitev vrednosti imetja. Strokovne komisije morajo voditi strog pregled nad (ne)pravilnostjo izvršene valorizacije nepremičnin, strojev, orodij in inventarja ter surovin. Pregledati morajo, ali je bil pravilno ugotovljen in plačan vojni dobiček in če ni bil, je bilo potrebno zmanjšati aktive. Ob pregledovanju obveznosti, morajo komisije upoštevati, da se vzamejo v aktivo samo tiste terjatve, ki jih bo država lahko 100 % izterjala. Poleg tega so morale upoštevati vse obveznosti, ki se niso prenesle na bivše lastnike, a so vseeno pripomogle k znižanju aktiv.¹²⁷

Posamezni premoženjski deli so se ocenjevali takole:¹²⁸

1. Zemljišča: zazidana in urejena se niso mogla prodajati, ker niso bila predmet svobodnega nakupa. Posledično jim niso mogli priznavati zemljiških rent. Cena naj bo enaka kot cena slabših zemljišč na podeželju. Pri nezazidanih se ni upoštevala diferencialna renta. Pri tistih, ki so potrebna ureditve, naj se odbijejo stroški za ureditev, k redni ceni pa naj se prišteje še vrednost materiala po najnižjih cenah.
2. Zgradbe: komisije so vzele za osnovo vrednost po cenah iz leta 1939 in dodatek 30 %. Upoštevale so koristnost zgradb z ozirom na 5-letni plan, tehnični razvoj, higienske zahteve in pogoje dela v socializmu. Pri odpisih so upoštevale starost zgradb, obremenjenost po 2 ali 3 izmenah in kemične vplive.
3. Stroji: za stroje so veljala enaka osnovna načela kot pri poslovnih zgradbah. Upoštevali so hiter razvoj tehnike, zato so pri novih strojih vzeli maksimalno možne odpise. Pri rabljenih strojih so upoštevali samo stroške za velika popravila. Za stroje, ki so bili kupljeni med okupacijo, naj se upošteva vrednost v okupacijskem denarju, ker niso želeli, da bi bivši kapitalisti zaradi vojnih razmer obogateli.
4. Orodje in inventar: potrebno je bilo upoštevati visoke odpisne stopnje. Ker so kapitalisti vse stroške orodja prenesli na proizvodne stroške, jih je strokovna komisija morala oceniti z vrednostjo starega materiala.

¹²⁷ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 101.

¹²⁸ Prav tam.

5. Surovine, osnovni material, polizdelki, gotovi izdelki, embalaža: potrebna je bila ugotovitev, kdaj je bil material kupljen (pred, med ali po vojni). Pri materialu iz pred- in medvojnega časa so vzeli za osnovo ceno iz leta 1939 plus 30 %, pri povojnem pa dejanske nabavne cene. Pozorni so bili na uporabnost surovin glede na tedanji plan proizvodnje. Če je komisija ugotovila kršitev glede predpisa o valorizaciji, se je lahko uporabila zablembo.
6. Terjatve in obveznosti podjetij: Strokovna komisija je morala pregledati terjatve, ki jih je imelo nacionalizirano podjetje na dan nacionalizacije. Iz aktiv je morala izločiti vse terjatve, ki jih podjetje s 100 % gotovostjo ni moglo izterjati. Določiti je morala obveznosti bivših lastnikov. Še posebej previdna je morala biti pri rodbinskih terjativah in obveznostih. Bivši lastniki kapitalisti so namreč jemali posojila iz rodbinskih članov zaradi davkov.

Za prevzemanje nacionaliziranih podjetij je veljal enak postopek kot pri prvi nacionalizaciji. Delegati so morali na dan nacionalizacije prevzeti blagajno, napisati zapisnik o prevzemu premoženja, pravic in obveznosti podjetja, potem pa je delegat moral poskrbeti za nadaljnje obratovanje podjetja. Delegati so imeli težave pri prevzemanju in vodenju takih podjetij. Včasih sploh niso sestavili zapisnika ali pa so bili le-ti napisani površno in nejasno. Na Primorskem in Gorenjskem so nacionalizacijo začeli izvajati zelo pozno, šele po opozorilu inšpektorjev. Veliko krat so upravo podjetij prepustili celo bivšim lastnikom, ker se niso čutili sposobne voditi podjetje (mlini, žage, opekarne).¹²⁹

Največje težave pa so okrajni odbori imeli pri izpeljavi proizvodnje v podjetjih, ki pred nacionalizacijo niso obratovala. Vzrok za to je bila še neregistriranost podjetij in posledično nezmožnost pridobitve kredita. Mnogi niso vedeli, kakšna bo prihodnost teh podjetij, torej, ali jih bodo prevzeli republiški ali lokalni organi. Zaradi opisanih težav so ministrstva zamenjala delegate s stalnim direktorjem, upravnikom ali poslovodjem, ljudskim odborom pa naročila, naj uredijo finančno poslovanje podjetij, povečajo proizvodnjo in delovno storilnost ter preprečijo ponovno zaposlitev nekdanjih lastnikov v nacionaliziranem podjetju. S tem so se nacionalizirana podjetja začela spreminjati v državna gospodarska podjetja. Ministrstva in ljudski odbori so to spremembo razlagali kot neizogibno zaradi doseganja racionalne izrabe strojev, intenzivnejšega nadzora nad delom in primerne okolja za masovno obratovanje

¹²⁹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 91.

podjetij. Večina podjetij (predvsem v industriji in gradbeništvu) se je na ta način preoblikovala maja in junija 1948. leta, več kot 160 podjetij pa je bilo ukinjenih.¹³⁰

Inšpektor kontrolne komisije LR Slovenije Maks Vale je 17. maja 1948 v svojem poročilu generalnemu sekretarju predsedstva vlade LRS pisal o napakah in pomanjkljivostih pri izvajanju nacionalizacije v okrajih Trebnje, Kranj, Trbovlje, Krško, Grosuplje, Novo mesto, Kočevje, Celje. Nekaterih podjetij, ki so bila v Uradnem listu 28. aprila 1948 označena kot nacionalizirana, okraji niso takoj prevzeli. Posledično je bil prevzem npr. kartonaže Menciger, Tržič in Požagaj šele 5. maja. Iz tega lahko sklepamo, da so lahko bivši lastniki določene stvari prikrili, ker so vedeli, da so njihova podjetja nacionalizirana, a jih nihče ni prišel prevzet. Včasih ni bila označena vrsta podjetja. Nekatera podjetja so imela več obrti, a niso bila vsa nacionalizirana. Povsod niso bili izdelani zapisniki in predani bivšim lastnikom. Zaradi neopravljenih inventur (Dolžan, Kranj) ni prišlo do cenitev. Tudi knjigovodstvo ni bilo pregledano, zato se ni vedelo, ali je bivši lastnik izročil ves denar ali pa je kaj prikril. Pri narejenih zapisnikih pa ni bilo razvidno, kaj je bilo pri obratih nacionalizirano, ponavadi so bili celo združeni s stanovanjem in gospodarskim poslopjem. Torej je bilo nujno potrebno določiti, kaj je bilo s pismeno odločbo nacionalizirano bivšemu lastniku. Dogajalo se je celo, da so v manjših podjetjih delegati puščali ključe bivšim lastnikom. Nekateri upravniki so bili malomarni pri svojem delu, npr. Kostelc Franc, ki je dopustil, da je delo na žagi stalo 3 tedne in mu je žagar celo ušel, ker ga ni dalj časa plačal. Ker ni vodil blagajniških knjig, je v 14-ih dneh naredil 40.000 din dolga. V nekaterih mlinih in opekarnah so delali ljudje, ki niso bili te stroke (mlin Porenta Breg). V manjših obratih so lastniki trdili, da raje delajo s polovico manjšim zaslužkom, samo da so doma in samostojni. Njihove stroje so zato prenesli v večje delavnice, da bi bili stroški manjši.¹³¹

Spraševali so se, kaj bo z imetjem izseljencev, ki so 20 let v Ameriki in so na Slovenskem oskrbniki hiš, posestev, a so ameriški državljani. Tak primer je bila npr. vdova Rozman iz Trebnjega, ki je živela v Švici, na Trebnjem pa je imela hišo in nekaj posesti. Problem je nastal pri samostanih, ki so imeli poleg posestva še delavnice in večje kleti. Tovarne, ki niso obratovale že več let (tovarna meril v Polzeli), so bile deležne dilem glede smiselnosti njihove obnovitve ali pa porušnja in koristne uporabe gradbenega materiala. Ker so se z drugo

¹³⁰ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 91–92.

¹³¹ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 93.

nacionalizacijo oblikovala predvsem podjetja krajevnega značaja, je bilo potrebno vzpostaviti kontrolo in usposobitev obratovodij za vodenje blagajniških knjig.¹³²

Ko je bila pripadnost nacionaliziranih podjetij določena, se je začelo obdobje njihovega preoblikovanja, ki je potekalo v znamenju združevanja z drugimi državnimi podjetji in razdeljevanja njihovih strojev in opreme, ukinjanja ter preimenovanja. Proces preoblikovanja podjetij se je zaključil z vpisom v trgovinski register, s čimer so bila registrirana kot samostojna državna gospodarska podjetja ali kot del že obstoječega državnega podjetja. Prebivalstvo je drugo nacionalizacijo sprejelo kot nekaj pričakovanega in samoumevnega. Delavci so jo sprejeli z navdušenjem, le v manjših krajih, kjer so bila nacionalizirana podjetja ponotranjena v domače okolje, je niso sprejeli ravnodušno oz. s popolnim razumevanjem.¹³³

Z drugo nacionalizacijo se je skoraj v celoti končal proces podržavljanja privatnih podjetij. Začel se je njihovo preoblikovanje v socialistična gospodarska podjetja, ki so se podrejela socialno-političnim potrebam in zahtevam, ki so jih postavili državni organi v Beogradu in Ljubljani. Zaradi jugoslovanske krize glede gospodarske blokade vzhodnih držav in pretrganih gospodarskih vezi z zahodnimi državami je državno vodstvo spremenilo postopek nadaljnega plačevanja odškodnine razlaščenecem in ga posledično zavlačevalo vse do leta 1950, nato ga pa postopoma ustavilo. Od takrat naprej je namreč poskušalo skleniti globalni sporazum o odškodnini z zahodnimi državami. Le-te so ga namreč izsiljevale v zvezi z diplomatskimi in gospodarskimi stiki z njimi.¹³⁴

Do konca 1946. leta je bila oblast navidezno naklonjena srednjim in malim podjetnikom v trgovini, gostinstvu in obrti. S prehodom na plansko gospodarstvo v letu 1947 pa je podržavljenje zajelo tudi te. Postopek za odstranitev le-teh se je začel s propagandno akcijo, v kateri so jim pripisali negativne vrednote, npr. špekulantstvo, egoizem, prevarantstvo ipd. Temu so sledili zakonski predpisi, ki so zasebnika popolnoma podredili državnim in združnim podjetjem, tako da so kmalu opustili dejavnost ali prešli v državni sektor.¹³⁵

¹³² Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 93–94.

¹³³ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 81–82, 93.

¹³⁴ Prav tam, str. 78–79.

¹³⁵ Prinčič, *Podržavljanje zasebnega premoženja*, str. 127.

Leta 1948 se je zaključila še načrtna odstranitev manjših zasebnih trgovin. Januarja so se po vsej državi začeli 4-mesečni tečaji, v okviru katerih se je 20.000 ljudi usposabljal za trgovski poklic, ljudski odbori pa so medtem ukinjali dovolilnice zasebnikom za nadaljnje trgovanje. Odločilno odstranjevanje lastnikov iz trgovin, zaplemba ključev ter inventarja pa se je zgodilo v maju istega leta. S tem je državni gospodarski sektor dobil monopol nad drobno trgovino in gostinstvom. Proces odstranjevanja zasebne trgovine se je v Sloveniji končal leta 1948, saj je bil njen delež v blagovnem prometu komaj večji od odstotka.¹³⁶

Sredi leta 1948 so bile razveljavljene vse dotedanje cenitve nacionaliziranega premoženja v državi zaradi neenotnosti ocenjevalnega postopka in previsokih cen v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Sloveniji in Hrvaški. Republiška komisija naj bi v LRS popravila napake in zagotovila enoten potek cenitev. Vse odškodninske odločbe so bile tako razveljavljene in sprožil se je postopek novega ocenjevanja po naslednjih 2 načelih: (1) nacionalizirana podjetja naj se ne kupujejo od bivših lastnikov in (2) cenilne komisije naj razlagajo dejansko vrednost premoženja v skladu z razvojem gospodarstva. Kljub prošnji republiške komisije in Ministrstva za pravosodje po hitrem postopku ocenjevanja so okrožna sodišča le-to izvajala počasi zaradi ponovnega ugotavljanja obsega nacionalizacije. Izdala sta predlog, naj sodišča sama vložijo predlog za cenitev premoženja. Maja in junija 1949 se je ocenjevanje res pospešilo, nato pa ponovno upočasnilo, zato so spomladi 1950, leta okrožna sodišča te postopke začasno ustavila.¹³⁷

V Sloveniji je bilo ocenjenih okoli 890 nacionaliziranih podjetij. Skupna vrednost ocenjenega premoženja je znašala 1,9 milijarde din. Z drugo nacionalizacijo so se obveznosti države (izplačilo pokojnin, rent, odškodnin) do bivših lastnikov nacionaliziranih podjetij še povečale. Zvezna vlada je zato zavlačevala z določitvijo odškodnin in zmanjševala število upravičencev do odškodnin. Tako je velik del bivših lastnikov ostal brez obljubljenе odškodnine. Zato so se potegovali za izplačevanje mesečne akontacije na račun priznane odškodnine. To prošnjo je zvezno in republiško ministrstvo za finance ugodilo le tistim bivšim lastnikom, ki so zaradi nacionalizacije postali brez sredstev za preživljanje ali nesposobni za delo. Upravičeni so bili do mesečne akontacije v višini 5.000 din.¹³⁸

Nekateri razlaščeni lastniki so trdili, da so njihova podjetja izključno obrtniškega značaja in so po pomoti nacionalizirana. S temi izgovori so skušali ustvariti videz majhnega podjetja z

¹³⁶ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 79 in Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 877.

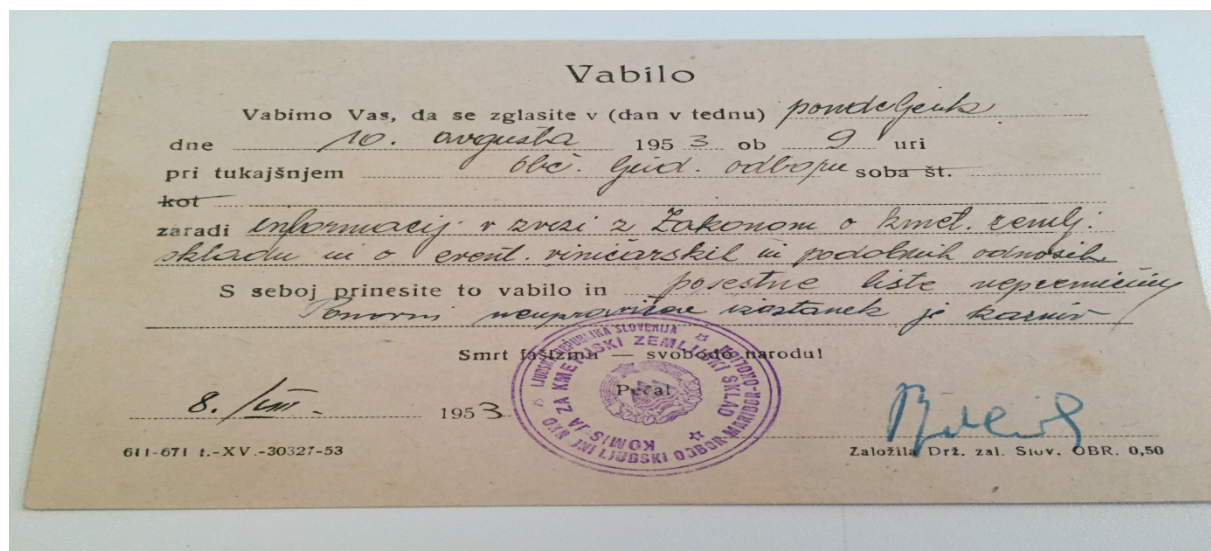
¹³⁷ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 96.

¹³⁸ Prav tam, str. 98–99.

neizkoriščenimi kapacitetami in z majhnim številom zaposlenih ljudi. V resnici pa so puščali proizvodna sredstva neizkoriščena in dopuščali rjavenje določenih delov strojev ter njihov propad. Posledično so zavirali izvajanje 5-letnega plana. Najbolj zviti pa so svoja podjetja že vnaprej »podarili državi« in si tako zagotovili razne rente.¹³⁹

Maja 1953 je začel veljati Zakon o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam. S tem je država ponovno v večjem obsegu posegla v lastninske odnose. Šlo je za nacionalizacijo obdelovalne zemlje kmetov, v kateri je bila podržavljena zemlja nad 10 hektarov. Štelo se je namreč, da kmečka družina sama brez tuje delovne sile lahko obdela kmetijsko posestvo v tej izmeri. Presežek kmetijske obdelovalne zemlje je prešel v kmetijski zemljiški sklad nacionaliziranega premoženja in se je dodeljeval kmetijskim organizacijam v trajno uporabo. V kmetijski zemljiški sklad je šla tudi zemlja nekmetov, če je presegala določen maksimum (v ravninskih predelih največ 1 ha kmetijskih in gozdnih zemljišč skupaj, v gorskih in hribovitih predelih pa največ 3 ha skupnih površin). Lastniki so imeli za odvzeto zemljo pravico do odškodnine v znesku od 30 do 100 tisoč dinarjev za hektar.¹⁴⁰

Slika 1: Vabilo na občinski ljudski odbor

Vir: PAM, fond Okrajni ljudski odbor Maribor – okolica 1945–1965, SI_PAM/0437, šk. 1491, Vabilo na občinski ljudski odbor, 8. julij 1953.

¹³⁹ Munda, V imenu ljudstva, str. 93.

¹⁴⁰ Finžgar, Predpisi o agrarni reformi, str. 14.

3.3 Tretja nacionalizacija

Državno vodstvo je potrebo po tretji nacionalizaciji (1958–1963) opravičevalo z notranjimi okoliščinami, med katerimi sta izstopali dve: stanovanjski problem in nezačrtanost meje zasebne lastnine na stanovanjskem področju, ki bi ustrezala »ideji in praksi socializma«. Tretji razlog je izhajal iz neučinkovitosti razlastitvenega postopka. Četrty pomembnejši razlog pa je bila »likvidacija« kapitalističnih odnosov na stanovanjskem področju. Stanovanjski sklad je bil zelo prizadet zaradi pospešene industrializacije leta 1947 in hitrega spreminjanja socialne strukture prebivalstva. Dotok prebivalstva v mesta in industrijska središča je naraščal mnogo hitreje kot gradnja novih stanovanjskih in komunalnih objektov.¹⁴¹

V mestih so stanovanjsko stisko poskušali reševati z gradnjo novih delavskih stanovanj, konec leta 1958 so izvedli novo nacionalizacijo, ki je poddržavila stanovanjske in poslovne prostore ter gradbene površine, ki so bile še v zasebni lasti. Ta nacionalizacija je bila zadnja, ker ustava iz leta 1963 več ni priznavala podružbljanja nepremičnin.¹⁴²

Ker je v mestih primanjkovalo več kot 200.000 stanovanj, je bila 3. nacionalizacija najhitrejša, najcenejša in s političnega zornega kota učinkovita rešitev tega problema. Država je namreč prebivalstvu, kulturnim in gospodarskim organizacijam lahko hitro priskrbelo večje število stanovanj, poslovnih prostorov in parcel. Posledično se je dvignila življenjska raven prebivalstva. S tem je država povečala obseg družbene lastnine ter razširila svoj vpliv. Ta nacionalizacija je bila podlaga stanovanjski reformi, s katero je država mobilizirala dodatna sredstva za stanovanjsko graditev iz dohodkov vsega prebivalstva.¹⁴³

Do leta 1955 se je v Jugoslaviji povečalo število mestnega prebivalstva za 1, 3 milijona, za katero bi potrebovali kar 300.000 novih stanovanj. V Sloveniji je bil proces povojne urbanizacije nad državnim povprečjem. Od leta 1955 se je stanovanjski problematiki posvečala večja pozornost. Sprejeta so bila namreč nova načela stanovanjske politike, ki so temeljila na hitrejši in cenejši izgradnji, spremenjenem načinu financiranja in upravljanja ter razmahu družbene lastnine na stanovanjskem področju. Meje zasebne lastnine so morale biti predhodno določene skladno z idejo socializma. Zakonski predpisi o razlastitvi so povzročali prepočasen in preveč zapleten način poddržavljanja, predvsem tam, kjer je imel razlastitveni objekt več lastnikov. Po zakonu o nacionalizaciji iz 1948. leta so najemne stanovanjske in

¹⁴¹ Prinčič, *Podržavljanje zasebnega premoženja*, str. 128.

¹⁴² Štih idr., *Slovenska zgodovina*, str. 674.

¹⁴³ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 1011.

poslovne zgradbe še ostale v zasebni lasti. Tako so zasebniki lahko neupravičeno dobivali rente in povečevali najemnino za poslovne prostore, niso pa prispevali k posodobitvi oz. obnovi že dotrajane stavbe.¹⁴⁴

Povod za tretjo nacionalizacijo so bili naslednji ukrepi partijskega vodstva: ustavitev prodaje stanovanj in gradbenih parcel ter prepoved zemljiškopravnih prenosov te lastnine. Govorice o širjenju nacionalizacije so se hitro razširile na podeželju in v mestih, najbolj pa na Štajerskem in v Ljubljani.¹⁴⁵

V takih okoliščinah je oblast presodila, da je nacionalizacija stanovanj nad določenim lastniškim maksimumom, nacionalizacija zasebnih poslovnih prostorov in zgradb ter gradbenih zemljišč najbolj učinkovita rešitev tega vprašanja. Tako je oblast lahko brez velikih vlaganj in v hitrem času zagotovila prebivalcem veliko stanovanj, poslovnih prostorov in gradbenih parcel. S tretjim zakonom o nacionalizaciji, ki ga je zvezna skupščina sprejela konec decembra 1958. leta, so v Sloveniji nacionalizirali okoli 5300 stanovanjskih in poslovnih zgradb ter okoli 113.000 gradbenih parcel.¹⁴⁶

Konec decembra 1958 je Zvezna ljudska skupščina sprejela zakon, ki je nacionaliziral najemne stanovanjske in poslovne zgradbe ter gradbena zemljišča. Tako je Republiška komisija za nacionalizacijo začela 7. marca 1959 s prvo fazo nacionalizacije stanovanjskih in poslovnih zgradb. Takrat je pozvala vse državljane, civilno-pravne osebe in družbene organizacije naj v roku 1 meseca oddajo prijave za ugotovitev predmeta nacionalizacije. Ljudstvo nad tem ni bilo navdušeno, saj se je balo, da bo takratna nacionalizacija zajela več stanovanj oz. drugih stavb, kot je to dopuščal zakon. Prijavo je oddalo 20.000 državljanov. Pojavljali so se problemi, ker so občinske komisije želele nacionalizacijo izrabiti za rešitev gospodarskih, kulturnih in zdravstvenih problemov v svoji občini. Zato so delovale precej samovoljno in si niso hotele ogledati nekaterih dvomljivih zgradb ter jih korektno oceniti. Zakone so si zlasti pri nacionalizaciji gostiln, hotelov, mlinov, mesarij, mlekarn, podstrešnih sob in župnišč razlagale po svoje. Pri poslovnih prostorih so preveč posploševale njihov namen, nekatere pa so želele z izkoriščanjem nacionalizacije celo porušiti. V prostore za obrtno dejavnost so uvrstile obrti, ki niso imele praktično nobene veljave in vrednosti. Pri stanovanjskih prostorih niso upoštevale dejanske površine sob, zato so mednje uvrstile tudi sobe, ki so merile manj kot 10 m². Občinske komisije so prejšnjim lastnikom same določile

¹⁴⁴ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 111–112.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 112–113.

¹⁴⁶ Prinčič, *Podržavljanje zasebnega premoženja*, str. 128.

objekt za stanovanje, torej jim niso omogočile možnosti lastne izbire. Nacionalizirale so tudi že razpadajoča stanovanja in pa počitniške hiše. Zaradi takih napak občinske komisije pri nacionalizaciji stanovanj in poslovnih prostorov je Republiška komisija začasno zaustavila nacionalizacijski postopek. Zavedala se je namreč, da bi nepravilna in neenotna razlaga zakonskih predpisov lahko povzročila politično in gospodarsko škodo. Izpostavila je 2 argumenta, na katerih so temeljila dopolnilna navodila za postopek izvedbe nacionalizacije. Prvi argument je poudarjal, da se bo nacionalizirala samo tista zasebna lastnina, ki je vir zlorab in špekulacij. Po njej se torej ne bi smelo nacionalizirati kletnih in podstrešnih stanovanj ter poslopij za kmetijsko dejavnost. Drugi argument pa je zanikal nacionalizacijo kot sredstvo za reševanje gospodarskih in drugih občinskih problemov. S tem je v postopku ugotovitve predmeta nacionalizacije ostalo še 6.500 prijav.¹⁴⁷

Januarja 1960 se je začela 2. faza nacionalizacije stanovanjskih in poslovnih zgradb, ki je zajela 5.300 stanovanjskih in poslovnih stavb ter 113.000 gradbenih parcel. Končala se je šele leta 1962, saj so komisije prenehale delovati poleti 1961. leta. Tretja faza namreč ni bila izvedena do konca. Komisije so zakonske predpise razlagale sebi v prid, ker so od nacionalizacije pričakovale odpravo gospodarskih, urbanističnih in kulturnih težav svojega območja. Pristojni organi so bili pri izvedbi nacionalizacije površni in niso dokončali svojega dela.¹⁴⁸

Glede cerkvenih nepremičnin lahko ugotovimo, da so bila nacionalizirana le tista, ki niso v celoti služila cerkvenim namenom in dejavnostim, in gospodarska poslopja, ki jih župniki niso uporabljali v kmetijske namene. Do junija 1960 je bilo nacionaliziranih 198 cerkvenih objektov. Ob koncu januarja 1962 je bilo nacionaliziranih 2.821 stanovanjskih in 903 poslovnih zgradb.¹⁴⁹

Nacionalizirane so bile 3 lastniško-premoženjske kategorije: (1) stanovanjske hiše in njeni posamezni deli (poslovni prostori, presežek nad dvema stanovanjema, najemne stanovanjske hiše z več kot dvema stanovanjema, vse hiše in njeni deli, ki so jih upravljala društva ali družbene organizacije, poslovni prostori, ki niso služili svoji dejavnosti); (2) poslovne zgradbe za gospodarske, upravne, kulturne, zdravstvene idr. dejavnosti); (3) gradbena zemljišča.¹⁵⁰ S tem zakonom se je v Jugoslaviji končalo obdobje množičnega podržavljanja,

¹⁴⁷ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, 119–122.

¹⁴⁸ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 1011–1012.

¹⁴⁹ Prav tam, str. 122–123.

¹⁵⁰ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 113.

kajti zvezna ustava iz leta 1963 ni več omenjala nacionalizacije kot oblike podružbljanja nepremičnin.¹⁵¹

V letih 1959–1962 je sicer še prišlo do nekaterih posegov na področju lastninskih odnosov, ki pa niso bili povezani s tretjo nacionalizacijo. Jugoslovanska vlada je takrat urejala lastninske odnose z Italijo, Avstrijo, Argentino in nekaterimi drugimi državami.¹⁵²

Za izvedbo tretje nacionalizacije so pri občinskih ljudskih odborih ustanovili komisije za nacionalizacijo. Tudi po tretji nacionalizaciji je bila evidenca nad splošnim ljudskim premoženjem nenatančna, pomanjkljiva in neusklajena z dejanskim stanjem. Zato ni bil znan njen točen obseg in natančna vrednost. Po katastrskih podatkih je bilo 1960. leta v Sloveniji 543.461 hektarjev zemljišč družbenega premoženja, in to brez gradbenih zemljišč, ki so bila zajeta s tretjo nacionalizacijo. Zakon je priznaval odškodnino bivšim lastnikom, in sicer 10 % od stanovanjske najemnine za dobo 50 let. Izplačevati se je začela 1. januarja 1959. Ta zakon je predstavljal socialistični ukrep KPJ za odpravo kapitalističnih družbenih odnosov ter za izpopolnitev sistema socialističnih družbenih odnosov.¹⁵³

Vladajoča Partija je bila zaskrbljena in ogorčena nad odzivi prebivalstva na izvedbo tretje nacionalizacije. Ljudje so dajali negativne komentarje nanjo in se bali, da bo podržavljena vsa obdelovalna zemlja in gozdovi. V mestih so napovedovali nacionalizacijo vseh obrtnikov in avtomobilov ter vseh stanovanj in poslovnih zgradb, zato več niso hoteli vlagati vanje. Na take reakcije ljudstva se je partijsko vodstvo odzvalo s hitrimi pojasnili preko svojih komisij, tiska in radia. Preko njih so poudarjali pozitivne učinke nacionalizacije, ki naj bi bili: poceni pridobitev stanovanj za delavce, rešitev komunalnih problemov, vzpostavitev reda pri gradnji stanovanj, nevmešavanje v kmetijstvo brez krčenja zemlje za širitev industrijskih obratov, pravična odškodnina razlaščencem, nedotakljivost cerkvenih posesti.¹⁵⁴

¹⁵¹ Prinčič, *Podržavljanje zasebnega premoženja*, str. 128.

¹⁵² Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 109.

¹⁵³ Prav tam, str. 109–114.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 114–115.

Nacionalizacijski postopek se je začel mesec in pol po objavi zakona o nacionalizaciji z 2 predpisoma. Prvi je določil sestavo in način dela komisij za nacionalizacijo in je veljal posebej za najemne zgradbe in posebej za gradbena zemljišča. Za najemne zgradbe je predvideval 3 faze podržavljanja: (1) prijava zgradb državljanov občinskemu finančnemu organu, tj. ugotovitev predmeta nacionalizacije; (2) določitev premoženja, ki ostane v zasebni lasti in (3) odmera in izplačilo odškodnine za nacionalizirane nepremičnine. Gradbena zemljišča je prvi predpis opredelil v naslednjih fazah: (1) izdaja odloka o ožjih gradbenih okoljih s strani okrajnega odbora in njegova potrditev s strani Izvršnega sveta LS LRS; (2) objava nacionaliziranega gradbenega zemljišča na občinski oglasni deski; (3) vpis družbene lastnine v zemljiško knjigo in ugotovitev odškodnine ter izdaja odločbe zanjo. Drugi predpis pa je vseboval 7 obrazcev za način izvedbe nacionalizacijskega postopka.¹⁵⁵

Potem so bile ustanovljene posebne komisije. Predsednik zvezne komisije je bil V. Popović¹⁵⁶, med njenimi člani je bil tudi Slovenec Marjan Tepina¹⁵⁷. V Sloveniji pa je bil predsednik komisije za izvedbo nacionalizacije Mitja Ribičič¹⁵⁸.

Znotraj nje sta delovala še 2 strokovna sveta. Eden je reševal probleme pri nacionalizaciji objektov verskega značaja, drugi pa je obravnaval vsa ostala opozorila, vloge in pritožbe glede delovanja komisije. Ob tem velja poudariti, da je bila slovenska komisija najuspešnejša od vseh republiških komisij, ker je bila liberalna in je imela najmanj popravljenih odločb ter bila najnatančnejša pri ocenitvi nacionaliziranega premoženja. V posameznih upravnoteritorialnih enotah pa so delovale okrajne in občinske komisije, v katerih ni bilo strokovno usposobljenih ljudi, zato so delale protislovno s političnimi in gospodarskimi

¹⁵⁵ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 116–117.

¹⁵⁶ Nisem našla.

¹⁵⁷ Marjan Tepina je bil urbanist, arhitekt in strokovnjak za varstvo okolja. Rodil se je 7. aprila 1913 v Ljubljani. Leta 1941 se je priključil OF, 1943 pa odšel v partizane in tam urejal glasilo *Naša vojska*. Od leta 1944–1945 je bil načelnik odseka za gradnjo SNOS v Črnomlju. Od leta 1953–1955 je bil državni sekretar pri vladi SRS. Od leta 1961–1967 je bil predsednik ljubljanskega mestnega sveta in poslanec organizacijsko-političnega zbora skupščine SRS v Ljubljani. Nato je od 1967. leta pa do 1971. leta opravljal vlogo generalnega konzula v Trstu. Umril je 23. avgusta 2004 v svojem rojstnem mestu. <http://www.slovenska-biografija.si/> pridobljeno 21. 2. 2018.

¹⁵⁸ Politični delavec Mitja Ribičič se je rodil 29. maja 1919 v Trstu. Njegovo ilegalno oz. partizansko ime je bilo Ciril. V mladosti je bil član Sokola. Leta 1941 je šel kot prostovoljec v vojsko in oktobra istega leta 1941 postal član KPS. Junija 1942 je šel k partizanom na Štajersko, kjer je organiziral ilegalne tiskarne. Po osvoboditvi je delal v OZNA in UDV za Sjo, bil 1951–1952 republiški javni tožilec, 1953 podsekretar, od 1954 pa državni sekretar Državnega sekretariata za notranje zadeve LRS. Od 1946 je bil s krajšim presledkom republiški ljudski poslanec in od 1957 član Izvršnega sveta LRS. Umril je 28. novembra 2013 v Ljubljani. http://www.slovenska-biografija.si, pridobljeno 21. 2. 2018.

merili. Zato so morali ljudski odbori imenovati še strokovne komisije, ki so pripravile ustrezne predloge za določitev posameznih gradbenih okolij.¹⁵⁹

Izvršni svet LS LRS je menil, da je nacionalizacija gradbenih zemljišč pomembnejša od nacionalizacije stanovanjskih in poslovnih prostorov. Zato je Sekretariat za zakonodajo in organizacijo LR Slovenije decembra 1958. leta izdal predlog odloka o določitvi mest in krajev, v katerih naj bi se ta zakon uveljavil. Izvršni svet je v nasprotju z ljudskimi odbori zagovarjal širša merila za uvrstitev nekega kraja med mesta in se pri tem opiral na naslednja dejstva: (1) v Sloveniji je veliko krajev, ki že imajo mestni značaj; (2) v centrih mesta so potrebe po gradbenih parcelah zelo velike; (3) primestni kraji se bodo v prihodnosti združili z mestnimi in (4) gradbena dovoljenja naj bi bila izdana v obdobju 10–15 let.¹⁶⁰

Izvršni svet LS LRS je 30. decembra 1958 sprejel odlok o določitvi krajev, ki se štejejo za mesta po zakonu o nacionalizaciji stavb in stavbnih zemljišč. Nacionalizacija gradbenih zemljišč se je tako izvedla v 76 občinah (184 krajev), 16 občin v Sloveniji pa mest ni imelo. Za mesta in naselja mestnega značaja so bili z odlokom določeni naslednji okraji: Celje, Gorica, Koper, Kranj, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota in Novo mesto. Po konferenci v Beogradu, januarja 1959, so morali okrajni odbori določiti še ožje gradbene okoliše. Merila za uvrstitev mednje so se nanašala na urbanistično zasnovo, gostoto prebivalstva, število možnih rojstev v naslednjih 15-ih letih, potrebo po zemljiščih za stanovanjsko in komunalno izgradnjo ter na sredstva kreditnih skladov. Izvršni svet je tako 16. marca 1959 potrdil ožje gradbene okoliše v 156 krajih, v 28 pa jih je zavrnil. Do marca 1962 je bilo v Sloveniji nacionaliziranih 113. 437 gradbenih parcel v 184 krajih mestnega značaja. Zvezni izvršni svet je februarja 1959. leta začel izdajati odškodnine za nacionalizirane objekte in zemljišča v obliki obveznic. V Sloveniji pa so občinski finančni organi začeli z izplačili odškodnin šele 2 leti pozneje. Republiška komisija za nacionalizacijo je izračunala, da je skupna vrednost nacionaliziranega premoženja v Sloveniji znašala 34 milijard din.¹⁶¹

¹⁵⁹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 117–118.

¹⁶⁰ Prav tam, str. 126.

¹⁶¹ Prav tam, str. 126–131.

Vknjiženje splošnega ljudskega premoženja v zemljiške knjige se je lahko začelo, ko sta Geodetska uprava LRS in Državni sekretariat za upravo in pravosodje LRS izmerila in vrisala ožje gradbene okoliše in posamezna nacionalizirana zemljišča. Številne izmere in vpisi družbene lastnine pa so bili opravljeni površno ali celo nedokončani. Najbolj neurejene zemljiške knjige so bile v koprskem okraju.¹⁶²

V obdobju tretje nacionalizacije se je zaključil proces podružbljanja kapitala na stanovanjskem področju in postavil okvir zasebni lastnini, ki jo je zagovarjala socialistična teorija. Z njo se je končalo tudi obdobje množičnega podržavljanja, saj ustava SFRJ iz 1963. leta nacionalizacije ni več poznala.¹⁶³

Zakon o ravnanju s premoženjem, ki so ga lastniki morali zapustiti med okupacijo, in s premoženjem, ki so jim ga odvzeli okupatorji, je določal, da se omenjeno premoženje ni vrnilo lastniku, ampak je prešlo v državno last proti povračilu, ki ga je le-ta morala dati lastniku oz. njegovim dedičem. To se je zgodilo v primeru, če je bila vrnitev premoženja škodljiva za narodno gospodarstvo ali za vojaško varnost države.¹⁶⁴

V paket teh zakonov sodi še Zakon o razlastitvi, z dne 1. aprila 1947. Predstavljal je temelj za odvzem premoženja zaradi splošne koristi in za odškodnino. Premoženje so razlaščali na podlagi aktov o razlastitvi, ki so jih izdali okrajni, mestni, okrožni ali oblastni izvršilni odbori. Te akte je morala potrditi vlada ljudske republike Slovenije.¹⁶⁵

3.4 Primeri oseb, ki jim je bilo zaplenjeno ali nacionalizirano imetje

3.4.1 Ana Ačko

Komisija za Kmetijski zemljiški sklad je na občinskem ljudskem odboru 15. avgusta 1953 v Zgornji Polskavi napisala zapisnik o obsegu Anine zemlje, ki je posedovala 10,5 ha posestva, od tega 4 ha gozdov. Z družino je živela v stanovanjski hiši, bila pa je lastnica še ene kočice, ki je bila od leta 1932 neuporabna. V njej je imela leta 1953 le klet in prešo. Pri obdelovanju zemlje so ji pomagali sin in dve hčeri. Sin je bila takrat na služenju vojaškega roka v Jugoslovanski ljudski armadi (JLA), ena hčerka pa je bila zaposlena v gradbenem podjetju v Slovenski Bistrici. Ta hčerka je svojim sodelavkam za pomoč pri obdelovanju zemlje vedno plačevala v denarju. Ana je za delo v vinogradu najemala veliko ljudi, tako da je bilo delo

¹⁶² Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 132–133.

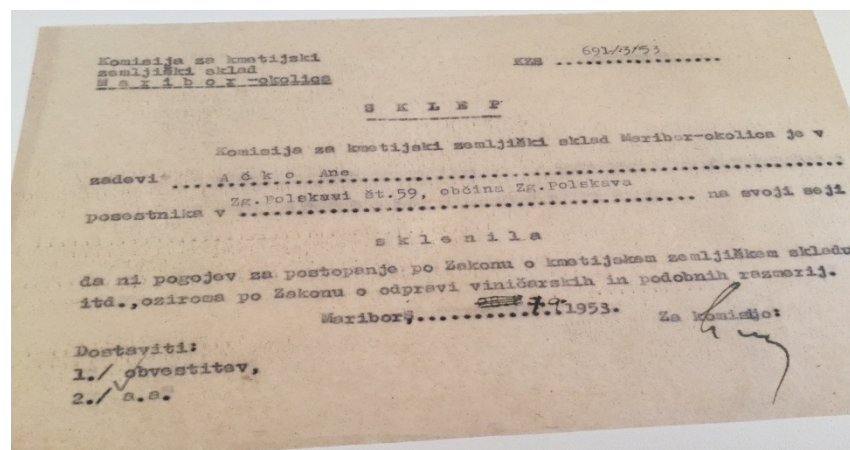
¹⁶³ Prav tam, str. 141.

¹⁶⁴ Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji*, str. 294.

¹⁶⁵ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 16.

končano v enem dnevu. Plačala jim ga je s hrano, pijačo ter s 120-imi dinarji na vsakega. Ludvik in Eva Žužek iz Ritoznoja sta imela zemljo v najemu pri Ani Ačko takrat eno leto. Posedovala sta en ogon koruze, ki jima ga je Ana zorala in pognojila, ni pa znala določiti velikosti njune njive. Tudi Anton Frešer, tesar iz gradbenega podjetja v Slovenski Bistrici, je imel pri Ani v najemu po dva ogona njive. Za ogona je Ani opravljal do 15 tavrhov na leto. K njej je prihajal delat, da bi ji odslužil njene vožnje, ko je sam zidal. Ana ni ogonov nikoli oddajala. Ana Ačko ni imela na svoji zemlji torej nobenega najemnika, oddajala je samo en ogon industrijskemu delavcu. Zato je Komisija za Kmetijski zemljiški sklad Maribor – okolica sklenila, da ni bilo izpolnjenih pogojev za postopanje po Zakonu o odpravi viničarskih in podobnih razmerij.¹⁶⁶

Slika 2: Sklep komisije za kmetijski zemljiški sklad Maribor - okolica glede posestnice Ane Ačko

Vir: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Okrajni ljudski odbor Maribor – okolica 1945–1965, SI_PAM/0437, šk. 1491, Sklep o postopanju glede posesti Ane Ačko, 7. september 1953.

3.4.2 Franc in Marija Ačko

Iz popisa njune zemlje je razvidno, da sta posedovala 20 ha gozda, 6 ha njiv, 5 ha travnikov in 2 ha pašnikov. V zapisniku, ki ga je Okrajna komisija za kmetijski zemljiški sklad oblikovala na uradnem poslovanju v Šmartnem na Pohorju, je Franc Ačko povedal, da sta ga mati in oče zaradi starosti in bolezni pooblastila, da ju zastopa pred komisijo. Posedovala sta 40 ha zemlje v Frajhamu. Po katastru je odpadlo na obdelovalno zemljo 20 ha, od tega je bilo 6 ha

¹⁶⁶ PAM, Majda Mohorko, Zapisnik o obsegu zemlje Ane Ačko, Zgornja Polskava, dne 15. 8. 1953, dokument št. 691/53 in PAM, Komisija za kmetijski zemljiški sklad Maribor – okolica, Sklep o postopanju glede posesti Ane Ačko, dne 7. 9. 1953, dokument št. 691/3/53.

travnikov in 4 ha za obdelavo neprimernih pašnikov. 8 ha zemlje je torej obdelovalo 7 za delo sposobnih oseb: oče, mati, Franc in njegove tri sestre in en pastir. Zemljo so obdelovali sami in je niso dajali v najem ali zakup. Na njihovem posestvu ni bilo nobene kočje, kjer bi lahko stanovali oficirji. Koča je bila namreč v tako slabem stanju, da ljudem ni omogočala bivanja. Tudi v tem primeru je Komisija za kmetijski zemljiški sklad Maribor – okolica 7. septembra 1953 določila, da ni pogojev za postopanje po Zakonu o odpravi viničarskih in podobnih razmerij. Marija Ačko je izjavila, da je imela 17,5 ha zemlje, od tega 8 ha gozdov. Na Gaberniku je imela zemljo njena soimenjakinja iz Kalš. 10 družinskih članov je živelo v eni stanovanjski hiši na posestvu, ofarja ali viničarja niso imeli. Zemlje v najem ni oddajala.¹⁶⁷

Slika 3: Popis kmetijske obdelovalne zemlje Franca in Marije Ačko

Parcelna št.	Površina (ha)	Uporaba	Površina (m ²)
123	1.11	trava	1110
125/2	1.11	trava	1110
127	1.11	trava	1110
128	1.11	trava	1110
129	1.11	trava	1110
130	1.11	trava	1110
618	2.20	gozd	2200
619	2.65	trava	2650
620	2.16	njiva	2160
621	2.63	paš.	2630
622	0.87	njiva	870
623	14.15	gozd	14150
624	0.77	vrt	770
625	0.63	vrt	630
626	0.63	trava	630
627/1	1.80	"	1800
627/2	0.63	njiva	630
627/3	0.82	njiva	820
627/4	0.02	"	200
628/1	1.75	paš.	1750
628/2	0.74	vrt	740
629	0.84	trava	840
630	7.61	njiva	7610
632	0.80	paš.	800
633	0.66	njiva	660
634/1	0.25	vrt	250
634/2	0.03	njiva	300
635	7.70	vrt	7700

Vir: PAM, fond Okrajni ljudski odbor Maribor – okolica 1945–1965, SI_PAM/0437, šk. 1491, Popis kmetijske obdelovalne zemlje, 10. avgust 1953.

3.4.3 Danijel Koban

Danijel Koban in njegova mati sta stanovala v viničariji Ačko Helene. Danijel ji je v zameno kosil polovico travnika okrog vinograda. Njegova mati je imela na kmetiji Ačko Helene pol ara njive, ostali del njive je oskrbovala gospodinja Helena sama. Danijel in njegova mati sta

¹⁶⁷ PAM, Franc Ačko, Zapisnik glede izpovedi Franca Ačka o obsegu in lastništvu posesti v Frajhamu, Šmartno na Pohorju, dne 10. 8. 1953, dokument št. 332/53-2 in PAM, Komisija za kmetijski zemljiški sklad Maribor – okolica, Popis kmetijskega gospodarstva posestnika, Frajham, dne 25. 1. 1923, dokument št. 332/53-1.

se preživljala z delom na raznih kmetijah. Danijelova mati k Heleni ni hodila delat, ker sta bili v sporu. Helena je od njiju zahtevala celo izselitev. Komisija je sklenila, da ni bilo razloga za viničarski odnos zaradi duševno bolne matere in sina hlapca. Stanovanje je bilo nujno potrebno, koča pa potrebna popravila, ker se je podirala.¹⁶⁸

3.4.4 Roza in Matija Ačko

Njuna nepremičninska last je po odločbi Komisije za kmetijski zemljiški sklad Maribor – okolica znašala 0,42 ha. Odškodnina za odvzeta zemljišča in poslopja je znašala 90 din. Izplačana je bila po določbah 24. člena Zveznega zakona o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja. Na to odločbo je bila možna pritožba v 30-ih dneh po prejemu na Okrožno sodišče v Maribor.¹⁶⁹

3.4.5 Gizela Auš

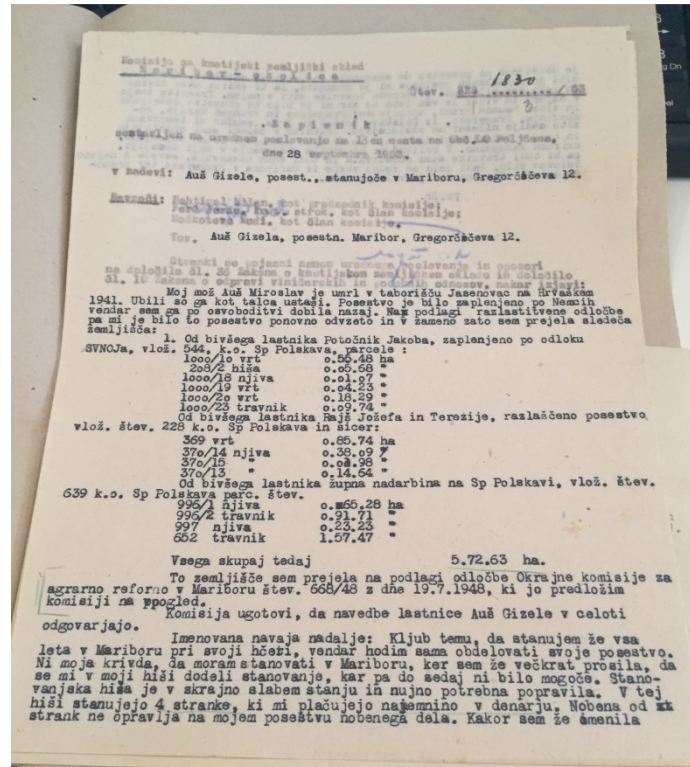
Njen mož Miroslav je umrl v taborišču Jasenovac leta 1941, kjer so ga ubili ustaši. Nemci so ji posestvo zaplenili, a ga je po osvoboditvi dobila nazaj. Razlastitvena odločba ji je posestvo ponovno odvzela in v zameno zanj dobila naslednja zemljišča: od Potočnik Jakoba iz Spodnje Polskave, zaplenjeno po odloku SVNOJ – 0,92 ha zemlje; od Rajš Jožefa in Terezije razlašeno posestvo v Spodnji Polskavi – 1,41 ha; od bivšega lastnika župnije nadarbina v Spodnji Polskavi – 3,36 ha zemlje. Skupaj je torej dobila 5,7 ha zemlje. Okrajna komisija za agrarno reformo v Mariboru je ugotovila, da je Gizela posredovala resnične podatke o obsegu dobljene zemlje. Gizela je živela pri hčeri v Mariboru, a je vseeno hodila obdelovat svoje posestvo. Večkrat je že zaprosila, da se ji dodeli stanovanje v hiši. Njena stanovanjska hiša je bila namreč v slabem stanju in posledično nujno potrebna popravila. V njej so stanovale 4 stranke, ki so ji plačevale najemnino v denarju. Nobena stranka pa ni opravljala nobenega dela na posestvu. Posestvo ji je bilo težko obdelovati zaradi ekonomskega in fizično napornega dela. Živine ni mogla rediti, ker ni imela primerne gospodarkega poslopja, zato je dala travnike v najem Bauman Francu iz Pragerskega, Frangeš Mariji iz Pragerskega ter Soršak in Dreo iz Polskave, ki ji za travnik niso nič plačevali oz. vsaj odslužili z delom. Plačevali so ji le letno najemnino oz. zakupnino. Zato je želela dobiti stanovanje v svoji domačiji, da bi lahko travnike sama obdelovala z najeto delovno silo, saj se je morala vsak

¹⁶⁸ PAM, Danijel Koban, Izpoved Danijela Kobana v zapisniku o premoženjskem stanju, Slovenska Bistrica, dne 10. 9. 1953, dokument št. 993/53-3.

¹⁶⁹ PAM, Komisija za kmetijski zemljiški sklad, Odločba glede nepremičninske lasti Roze in Matija Ačko, Maribor, dne 11. 10. 1953, dokument št. 431/53-6.

dan voziti iz Maribora v Pragersko in še v Polskavo zaradi dela na posestvu. Prenočevala je pri Klasinc Mariji v Pragerskem.¹⁷⁰

Slika 4: Zaplenik Gizele Auš

Vir: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Okrajni ljudski odbor Maribor – okolica 1945–1965, SI_PAM/0437, šk. 1491, Zaplenik Gizele Auš, 28. september, 1953.

3.4.6 Jernej in Roza Beranič

Po odločbi Komisije za kmetijski zemljiški sklad pri Okrajnem ljudskem odboru Maribor je bilo iz njune obdelovalne zemlje izločeno kmetijsko gospodarstvo s 4-imi parcelami s površino 3,99 ha. To posestvo se je kot splošno ljudsko premoženje vložilo v kmetijski zemljiški sklad. Odškodnina za odvzeta zemljišča je znašala 188,5 din. Če se je namesto izločenega zemljišča želelo izločiti drugo, sta lahko vložila pritožbo v roku 15-ih dni po njenem prejemu na Republiško komisijo za kmetijski zemljiški sklad v Ljubljani.¹⁷¹

¹⁷⁰ PAM, Gizela Auš, Zapisnik o prejetih zemljiščih po zaplenitvi Nemcev, Maribor, dne 28. 9. 1953, dokument št. 1830/53-3.

¹⁷¹ PAM, Komisija za kmetijski zemljiški sklad Maribor–okolica, Odločba glede obdelovalne zemlje Jerneja in Roze Beranič, Maribor, dne 7. 10. 1953, dokument št. 1430/53-5.

Prošnja za dodelitev velikosti parcele

En travnik in ena polovica njive, ki sta merila skupaj 2 ha, sta pripadala Tereziji Stonjšek. Torej je Jerneju ostalo še 2 ha obdelovalne zemlje in ne 4 kot je določil zemljiški maksimum. Zato je Jernej prosil komisijo, da mu pusti v uporabo travnik. Zemljiški maksimum mu je namreč določil za 0,1628 ha več gospodarstva, kot bi ga moral imeti. Njegovo gospodarstvo je merilo skupaj namreč 14.000 ha. Zato je prosil komisijo, naj mu pusti 0,1628 ha pri parceli, da jo bo lahko priključil k drugim.¹⁷²

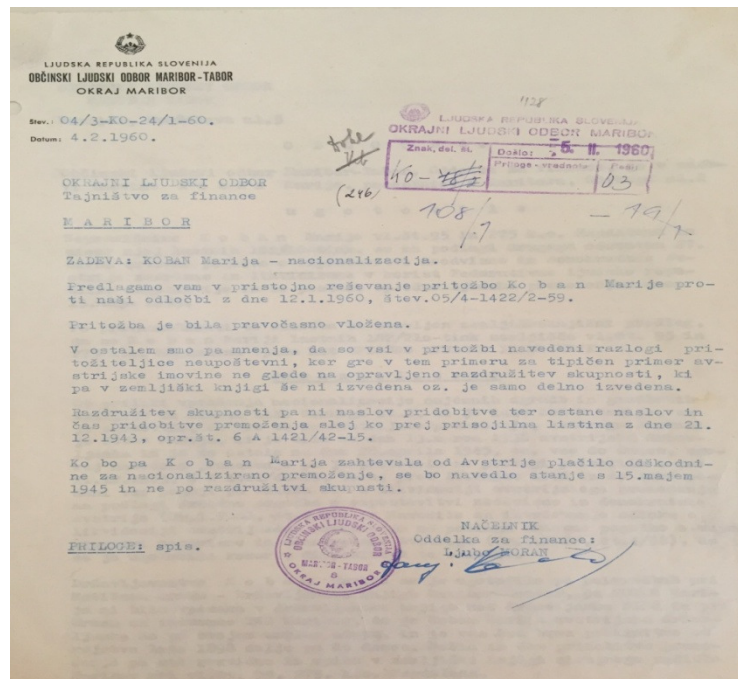
3.4.7 Marija Koban

Marija Koban je vložila pritožbo, na katero je načelnik oddelka za finance Okrajnega ljudskega odbora Maribor Ljubo Moran 12. januarja 1960 odgovoril negativno. Trdil je, da so njeni razlogi neutemeljeni, ker gre za avstrijsko imovino, v kateri je bila razdružitev skupnosti samo delno izvedena. Čas pridobitve premoženja je bil po prisojilni listini 21. december 1943. Zapisal je, da mora Marija Koban od Avstrije zahtevati odškodnino za nacionalizirano premoženje. Šele takrat se bo lahko navedlo stanje iz 15. maja 1945 in ne po razdružitvi skupnosti. 15. maja 1955 so nepremičnine Kobanove postale splošno ljudsko premoženje. Bile so likvidirane v korist FLRJ. Ugotovili so, da gre za avstrijsko premoženje, saj je bila Marija od leta 1938 do leta 1945 avstrijska državljanica. Premoženje je dobila na podlagi prisojila leta 1943. Tako je bil vzpostavljen pogoj za likvidacijo avstrijskega premoženja na podlagi državne pogodbe o vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije. Marija Koban ni bila vpisana v državljansko knjigo kot državljanica FLRJ. Avstrijka je po svojem umrlem očetu. V tem primeru je šlo torej za avstrijsko premoženje, ki je prešlo v last FLRJ.¹⁷³

¹⁷² PAM, Beranič Jernej, Prošnja za znižanje zemljiškega maksimuma, Stražgonjci, dne 27. 10. 1953, dokument št. 1430/53-6.

¹⁷³ PAM, Ljubo Moran, Odločba o imetju Koban Marije, Maribor, dne 12. 1. 1960, dokument št. 05/4-1422/2-59.

Slika 5: Reševanje pritožbe Marije Koban glede nacionalizacije

Vir: PAM, fond Okrajni ljudski odbor Maribor 1955–1965 SI_PAM/0552, šk. 242, Reševanje pritožbe Marije Koban glede nacionalizacije, 4. februar 1960.

3.4.8 Branko in Zora Lenart

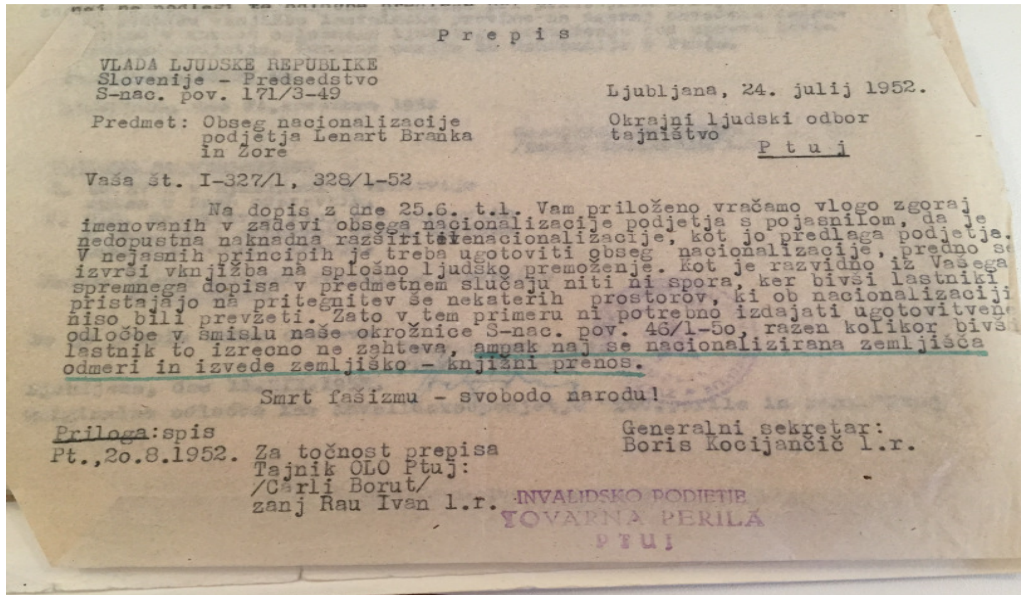
Nameščenca s Ptuja sta se pritožila zoper odločbo Okrajnega ljudskega odbora v Ptujju dne 4. decembra 1954 zaradi obsega nacionaliziranega premoženja zasebnega gospodarskega podjetja Lenart Franja, ki je bil lastnik tovarne perila na Ptujju. Pritožba se jima je deloma ugodila. Odločba je predvidela naslednje: odpravljanje izreka glede delovnih parcel na Ptujju v celoti; v splošno ljudsko premoženje naj bi prešel tisti del 2 parcel, na katerem je stala hiša št. 7 na Srbskem trgu na Ptujju, in del, ki je tvoril uvoz med hišama 7 in 6, ter del, ki je tvoril dvorišče; vzpostavila se je pravica do vožnje in hoje skozi uvoz med hišama 6 in 7 na Srbskem trgu in v smeri od parcele do vhoda v garažo vsakokratnim lastnikom garaže in določenih parcel. V ostalih zahtevah pa se je pritožba zavrnila kot neutemeljena.¹⁷⁴

Generalni sekretar Okrajnega ljudskega odbora Ptuj Boris Kocijančič je glede obsega nacionalizacije podjetja Lenart Branka in Zore navedel, da je razširitev nacionalizacije nedopustna. Bivši lastniki podjetja so namreč pristali na priključitev nekaterih prostorov, ki

¹⁷⁴ PAM, Okrajni ljudski odbor v Ptujju, Odločba zoper obseg nacionaliziranega premoženja tovarne perila v Ptujju, Ptuj, dne 4. 12. 1954, dokument št. I/2-2372/4-54.

ob nacionalizaciji niso bili prevzeti. Zapovedal je, da naj se nacionalizirana zemljišča odmerijo in izvede zemljiško-knjižni prenos.¹⁷⁵

Slika 6: Obseg nacionalizacije podjetja Branka in Zore Lenart

Vir: PAM, fond Okrajni ljudski odbor Maribor 1955–1965 SI_PAM/0552, šk. 242, Obseg nacionalizacije podjetja Branka in Zore Lenart, 20. avgust 1952.

3.4.9 Janez Vindiš

Komunalna banka na Ptuju je ptujskemu kmetu Janezu Vindišu odobrila izplačilo 9.057 din, ki jih je prejel njegov odvetnik Franjo Alič. Ta kmet se je namreč 4. avgusta 1959 pritožil zaradi izplačila dobroimetja nacionaliziranega podjetja žage v Rogoznici. Zahtevek za izplačilo presežka pa je bil zavrnjen.¹⁷⁶

3.4.10 Avgust Čep

Odločba komisije za nacionalizacijo Maribor – Tabor je 10. septembra 1960 razveljavila odločbo, saj je ugotovila, da družinska stanovanjska hiša Avgusta Čepa ni bila nacionalizirana z Zakonom o nacionalizaciji. 26. 9. 1959 je bila njegova hiša nacionalizirana, saj je bila najemna stanovanjska zgradba, v kateri je bilo 6 malih stanovanj. Toda revizija je ugotovila, da sta bili dve stanovanji podstrešni. Zaradi poševnih sten ju niso mogli šteti za redni

¹⁷⁵ PAM, Boris Kocijančič, Obseg nacionalizacije podjetja Branka in Zore Lenart, Ptuj, dne 20. 8. 1952, dokument št. I-327/1 in 328/1-52.

¹⁷⁶ PAM, Okrajni ljudski odbor Maribor, Odločba o ugotavljanju odškodnine za nacionalizirano premoženje, Maribor, dne 4. 8. 1959, dokument št. 317/10.

stanovanji. Poleg tega sta bili v zgradbi 2 eno- in dvosobni stanovanji. Solastnica te hiše je bila Avgustova žena Antonija, saj sta jo pridobila v zakonski skupnosti 1939. leta. To je bila torej družinska stanovanjska hiša, ki ni imela pogojev za nacionalizacijo.¹⁷⁷

3.4.11 Davorin Šoštarič

Šolski upravitelj Dionizij Hari je 11. 11. 1953 na podlagi Zakona o stanovanjskih in poslovnih prostorih zahteval izselitev družine Šoštarič Davorina in Kristine iz šolskega poslopja v Krogu, saj nista bila v službenem razmerju v zavodu, kjer sta živela. Učiteljica Kristina in njen sin sta do tedaj lahko živela v stanovanjskih prostorih šole, ker ni bilo potrebe po oddaji stanovanja drugim. Takrat pa so morali to mesto zasesti aktivni učitelji na šoli. 4-članska družina učiteljice Monike Škrilec je namreč živela v tesnem zasilnem stanovanju (prejšnja pisarna in kabinet). Tudi druga učiteljica Lukač je živela z možem samo v enem prostoru, v katerem sta bili le kuhinja in spalnica. Torej je Hari prosil za premestitev družine Šoštarič v drugo stanovanje v M. Soboti ali okoliških vaseh.¹⁷⁸

3.4.12 Gizela Pinter

24. januarja 1953 se je Giza Pinter pritožila Stanovanjski komisiji II. stopnje pri MLO M. Sobota, ker so ji dodelili le eno sobo v stanovanjski hiši Rapl Sava. Stanovanje je bilo zanjo premajhno, saj ni mogla v enem prostoru združiti kuhinje, spalnice in shrambe. Zato je prosila za 2-sobno stanovanje pri tovarišu Rapl Savu. Trdila je, da je imela sicer tudi do tedaj le eno sobo, ki pa je bila zelo velika. Ker je imel Rapl majhno družino, bi ji torej lahko pripadalo 2-sobno stanovanje v njegovi zgradbi.¹⁷⁹

3.4.13 Gizela Šlihthuber

Gizela, delavka tovarne perila v Muri, je 6. 1. 1953 napisala prošnjo mestni stanovanjski komisiji v M. Soboti za dodelitev ene prazne sobe v stanovanju na ulici Štefana Kovača. Do tedaj je bila namreč samo sostanovalka v tem enosobnem stanovanju. Ker je imela 9-letnega sina, ki je bil v oskrbi pri drugih ljudeh zaradi premajhne sobe, je želela, da bi živel z njo v veliki sobi. S to prošnjo se je obrnila na Mestno stanovanjsko komisijo M. Sobota.¹⁸⁰

¹⁷⁷ PAM, Miloš Močnik, Odločba o nacionalizaciji hiše Avgusta Čepa, Maribor, dne 10. 9. 1960, dokument št. 05/4-1744/1-59.

¹⁷⁸ PAM, Dionizij Hari, Prošnja za izselitev iz šolskega poslopja v Krogu, Krog, dne 11. 11. 1953, dokument št. 1908/3.

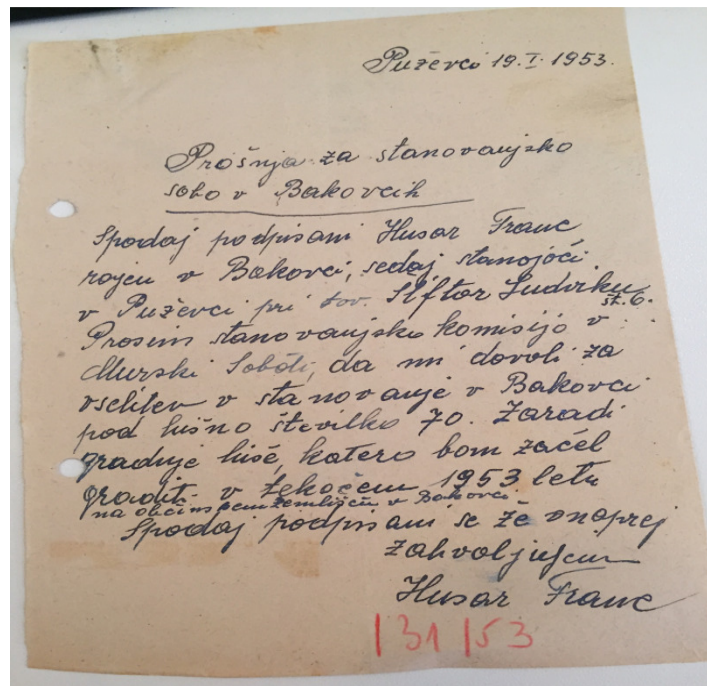
¹⁷⁹ PAM, Gizela Pinter, Pritožba proti dodeljeni sobi, M. Sobota, dne 24. 1. 1953, dokument št. 1526/1-53.

¹⁸⁰ PAM, Gizela Šlihthuber, Prošnja za dodelitev stanovanja, M. Sobota, dne 6. 1. 1953, dokument št. 58.

3.4.14 Franc Husar

Tudi on je 19. 1. 1953 prosil Mestno stanovanjsko komisijo M. Sobota za dovoljenje za vselitev v stanovanje v Bakovcih, ki ga je začel graditi na občinskem zemljišču. Tedaj je živel v Puževcih pri Ludviku Šiftarju.¹⁸¹

Slika 7: Prošnja za dodelitev stanovanjske sobe v Bakovcih

Vir: PAM, fond Mestni ljudski odbor Murska Sobota (1946–1955), SI_PAM/0247, šk. 14, Prošnja za dodelitev stanovanjske sobe v Bakovcih, 19. januar 1953.

3.4.15 Nikolaj Zrinski

Mizarski pomočnik in poročen moški Nikolaj Zrinski je 11. 11. 1953 poslal prošnjo Stanovanjskemu uradu M. Sobota za dodelitev ene prazne sobe, ni pa navedel zelenega kraja bivanja. Kot razlog za dodelitev sobe je navedel malo stanovanje, ki si ga je delil s starši in bratom, ki naj bi se tedaj v kratkem poročil.¹⁸²

¹⁸¹ PAM, Franc Husar, Prošnja za stanovanjsko sobo v Bakovcih, Puževci, dne 19. 1. 1953, dokument št. 31/53.

¹⁸² PAM, Nikolaj Zrinski, Prošnja za stanovanje, M. Sobota, dne 11. 11. 1953, dokument št. 31/54.

3.4.16 Deneš in Cecilija Fister

Tajnik Antalič Štefan je Fisterjevima iz Bakovec 7. 1. 1962 poslal obvestilo o posredovanju njune prošnje o obnovi zaplembnega postopka Ljudski skupščini LRS na Odbor za prošnje in pritožbe. Vse zadeve sta od takrat morala urejati tam. Tajništvo za gospodarstvo M. Sobota jima je poslalo Poročilo o stanju gotovine pri nacionaliziranih podjetjih po zakonu o nacionalizaciji iz leta 1946 in 1948 na njun dopis.¹⁸³

3.4.17 Jožef Velnar, Franc Nemeč, Terezija Norčič, Anton Makovec, Anton Bencak

Anton Makovec, posestnik iz M. Črnc, ter posestniki v Bakovcih: Franc Nemeč, Anton Bencak, Terezija Norčič in Jože Velnar, ki je bil hkrati tudi predsednik Mestne občine M. Sobota, so podpisali menjalno pogodbo o zamenjavi nepremičnin iz splošnega ljudskega premoženja, kar jim je državni podsekretar Janko Dekleva dovolil 26. 1. 1954.¹⁸⁴

3.4.18 Delniška trgovinska in industrijska družba »Hartner«

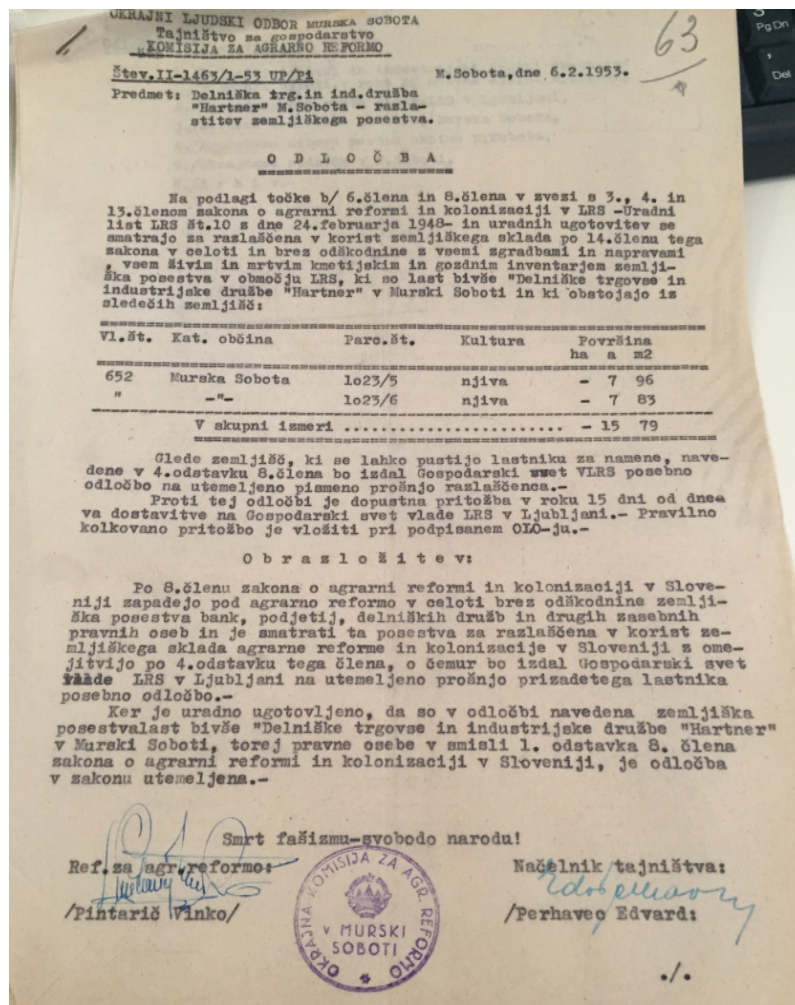
Okrajni ljudski odbor MS je 6. 2. 1953 Hartnerjeva zemljišča (15 a, 2 njivi) dal v last zemljiškemu skladu agrarne reforme po Zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji brez odškodnine. Izjema so bila zemljišča, za katera je Hartner prosil, da se mu pustijo. O njih je odločal Gospodarski svet VLRS. Ta zemljiška posestva so bila last bivše Delniške trgovinske in industrijske družbe »Hartner«.¹⁸⁵

¹⁸³ PAM, Štefan Antalič, Obvestilo o posredovani prošnji za dovolitev obnove zaplembnega postopka, M. Sobota, dne 7. 1. 1962, dokument št. 20/1–1952 in PAM, Štefan Antalič, Gotovina nacionaliziranih podjetij, M. Sobota, dne 24. 12. 1953, dokument št. 2791/1–1953.

¹⁸⁴ PAM, Marjeta Antalič, Potrdilo o podpisu listine o menjalni pogodbi, M. Sobota, dne 20. 2. 1953, dokument št. 571/53.

¹⁸⁵ PAM, Edvard Perhavec, Odločba o razlaščenih zemljiških posestvih bivše Delniške trgovinske in industrijske družbe »Hartner«, M. Sobota, dne 6. 2. 1953, dokument št. II–1463/1–53.

Slika 8: Razlastitev zemljiškega posestva Delniške trgovske in industrijske družbe »Hartner«

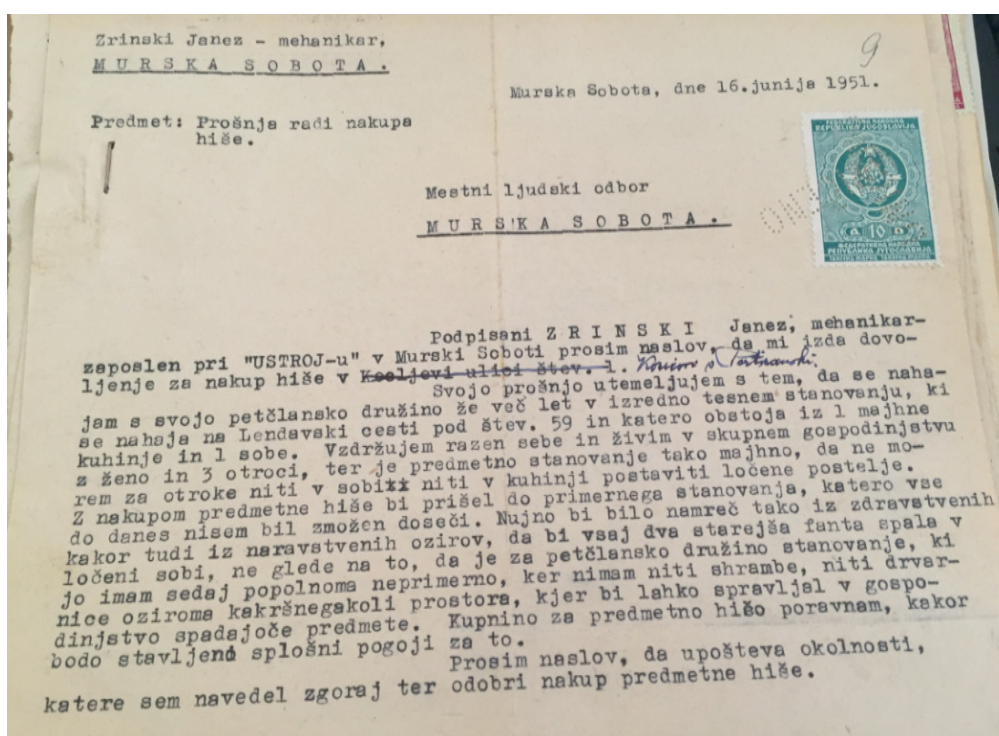
Vir: PAM, fond Mestni ljudski odbor Murska Sobota (1946–1955), SI_PAM/0247, šk. 14, Razlastitev zemljiškega posestva delniške trgovske in industrijske družbe »Hartner« M. Sobota, 6. februar 1953.

3.4.19 Janez Zrinski

Mehanik pri »USTROJU« je 16. junija 1951 zaprosil Mestni ljudski odbor M. Sobota za odobritev nakupa nove hiše. Dotedanje stanovanje na Lendavski ulici mu je bilo namreč pretesno, saj je imel 5-člansko družino, ki je živela v eni majhni kuhinji in eni sobi. Za 3 otroke ni mogel postaviti ločenih postelj. Imel ni niti shrambe, drvarnice in drugih prostorov, za shranjevanje gospodinjskih orodij. Obljubil je poravnanje kupnine ob izpolnitvi pogojev za nakup nove hiše.¹⁸⁶

¹⁸⁶ PAM, Janez Zrinski, Prošnja zaradi nakupa hiše, M. Sobota, dne 16. 6. 1951, dokument št. 1044/1-50.

Slika 9: Prošnja Janeza Zrinskega za nakup hiše

Vir: PAM, fond Mestni ljudski odbor Murska Sobota (1946–1955), SI_PAM/0247, šk. 14, Prošnja Janeza Zrinskega za nakup hiše, 16. junija 1951.

3.4.20 Karel Koudila

Krojaški pomočnik iz M. Sobote je 7. 6. 1951 prosil Mestni ljudski odbor M. Sobota za nakup hiše, v kateri je stanoval že od leta 1945. Velikost hiše se mu je zdela zelo primerna, saj je v njej živel z ženo in dvema otrokoma.¹⁸⁷

3.4.21 Cecilija Kerec

Sodnik iz M. Sobote Metod Komotar je zaprosil Mestni ljudski odbor, naj mu sporoči, koliko najemnine dobiva zaplenjenčeva žena Cecilija Kerec od svoje hiše z vrtom v M. Soboti in koliko znašajo njeni izdatki za vzdrževanje te hiše. Njen mož je bil namreč bivši nameščenc, ki je živel v tujini.¹⁸⁸

¹⁸⁷ PAM, Karel Koudila, Prošnja za nakup hiše, M. Sobota, dne 7. 6. 1951, dokument št. 1044/1-51.

¹⁸⁸ PAM, Metod Komotar, Prošnja za ugotovitev višine najemnine, M. Sobota, dne 3. 6. 1952, dokument št. 244/1-52.

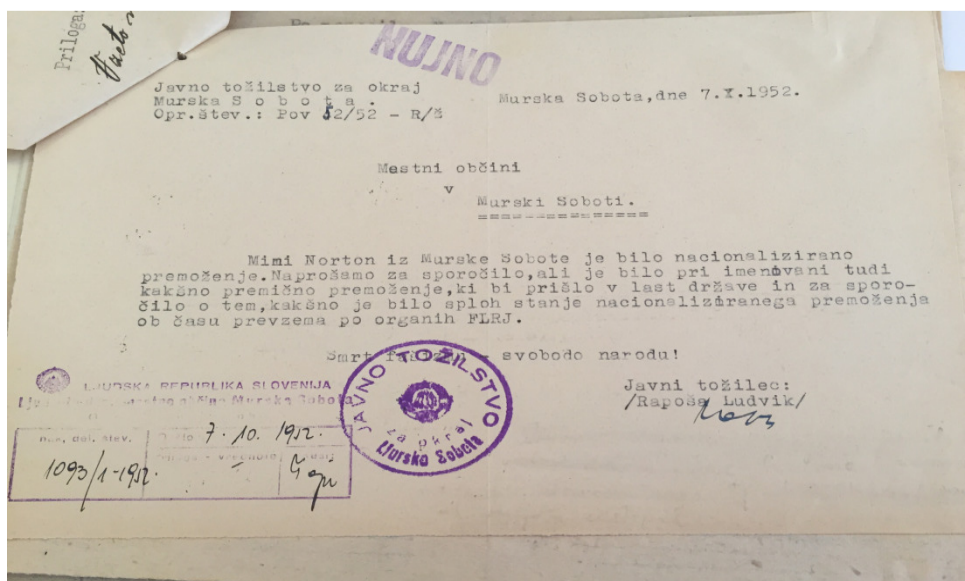
3.4.22 Rejmund Debelak

Okrajno sodišče v M. Soboti je 9. 2. 1952 izdalo sklep zoper Rejmunda Debelaka, bivšega mornarniškega oficirja, ki je pobegnil v tujino. Leta 1950 so mu zaplenili celotno premoženje v vrednosti 19.858 din. To premoženje se je izročilo v upravo MLO v M. Soboti. Lastninske pravice so se po zemljiški knjigi prenesle v splošno ljudsko premoženje. Ker je Debelaku umrla žena, bližnjih sorodnikov pa ni imel, se je njegovo premoženje preneslo v splošno ljudsko premoženje in v upravo MLO MS.¹⁸⁹

3.4.23 Mimi Norton

Javno tožilstvo za okraj M. Sobota je 7. 10. 1952 prosil g. Norton za posredovanje podatkov o tem, ali je bilo pri njej tudi kakšno premoženje, ki bi lahko prešlo v last države. Zahtevali so še podatke o stanju nacionaliziranega premoženja ob času prevzema po organih FLRJ.¹⁹⁰

Slika 10: Prošnja za ugotovitev in stanje nacionaliziranega premoženja Mimi Norton iz Murske Sobote

Vir: PAM, fond Mestni ljudski odbor Murska Sobota (1946–1955), SI_PAM/0247, šk. 11, Mestni občini v Murski Soboti, 7. oktober 1952.

¹⁸⁹ PAM, Marija Novak, Sklep o zaplemni stvari zoper Rejmunda Debelaka, M. Sobota, dne 9. 2. 1952, dokument št. 17/50-12.

¹⁹⁰ PAM, Ludvik Rapoša, Prošnja za sporočilo o možnem imetju premoženja Mimi Norton, M. Sobota, dne 7. 10. 1952, dokument št. 1093/1-1952.

3.4.24 Marija Kek

Predsednik Izvršilnega okrajnega ljudskega odbora M. Sobota Alojz Benko je 31. 1. 1952 izdal odločbo Mariji Kek o njenih nepremičninah, ki so po Zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij (1948) postala last splošnega ljudskega premoženja. Šlo je za madžarsko državljanke, rojeno Horvat v M. Soboti, ki se je poročila z Madžarom Kekom in se preselila v Cepelu Temesvariutca v času okupacije. Vse nepremičnine tujih državljanov so namreč po zakonu prešle v splošno ljudsko premoženje, zato je bila odločba izdana upravičeno na zakoniti podlagi.¹⁹¹

¹⁹¹ PAM, Alojz Benko, Odločba o nepremičninah Marije Kek, M. Sobota, dne 31. 1. 1952, dokument št. I-7785/2-51.

4 NACIONALIZACIJA V LR SLOVENIJI

V Sloveniji so po letu 1945 komunistični voditelji izvajali obnovitvena dela v prometu, energetiki, rudarstvu in industriji ter gradili večje energetske in industrijske obrate, ki so jih med vojno začeli graditi že Nemci in Italijani (npr. tovarne glinice in aluminija v Strnišču pri Ptujju oz. od leta 1953 v Kidričevem, tovarni v Mariboru in Kranju, poznejša Tovarna avtomobilov Maribor in Iskra ...). Začeli so graditi tudi nove industrijske, energetske in prometne objekte, ki so bili temelj povojne industrializacije. Sredstva za obnovo in gradnjo so črpali iz premoženja razlaščenih in zaplenjenih podjetij, s prodajo blaga Uprave združenih narodov za pomoč in obnovo (UNRRA)¹⁹² in iz posojil. Stroje, surovine in tehnično opremo pa so priskrbele Sovjetska zveza, Češkoslovaška in UNRRA. Spodbujali so udarniško in prostovoljno delo ter uvedli delo zapornikov in vojnih ujetnikov, kar je zniževalo stroške obnove. Kljub razglasitvi konca obnove leta 1946 v Beogradu pa le-ta še ni bila končana. Predvojno raven so v Sloveniji namreč dosegla le proizvodnja električne energije, rudarstvo, gradbeništvo, tekstilna, živilska in lesna industrija. Tega leta je bila obnovljena le polovica šol, bolnišnic in drugih kulturnih ustanov.¹⁹³

4.1 Ljudska oblast in uprava

Začetki ljudske oblasti na Slovenskem so se razvili že med okupacijo. Prav v tem je bistvena razlika v razvoju ljudske oblasti v Sloveniji od razvoja ljudske oblasti v ostalih jugoslovanskih območjih. Tam so prebivalci šele volili narodnoosvobodilne (NOO) odbore, medtem ko so v Sloveniji terenski odbori Osvobodilne fronte (OF) že pod okupacijo predstavljali prave organe ljudske oblasti.¹⁹⁴

Razvoj ljudske oblasti je v LR Sloveniji potekal z odstavitvijo vseh civilnih funkcionarjev bivše jugoslovanske države in s prevzemom začasne uprave pod partizanskim poveljstvom.

¹⁹² Uprava združenih narodov za pomoč in obnovo (UNRRA) je začela delovati v Jugoslaviji 15. aprila 1945. Njen sedež je bil v Beogradu. Prvotno je nudila pomoč v obliki zdravstva in socialne pomoči. Sloveniji in Jugoslaviji je po uporu in državljanski vojni zaradi opustošenosti pomagala s hrano, z obleko ter z mehanizacijo za zagon industrije in kmetijstva. Jugoslavija jo je zaprosila za pomoč, da bi vzpostavila socialno službo in socialno varstvo, čeprav je njeno pomoč težko sprejela zaradi političnih zadržkov in nezaupanja, saj so UNRRO povezovali z ZDA in Veliko Britanijo. UNRRA je Jugoslaviji priskrbel več kot 2 milijona ton potrebščin. Kornelija Ajlec, "UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji," *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013): str. 79–83.

¹⁹³ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, str. 669–670.

¹⁹⁴ Metod Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji (II. knjiga)*, Ljubljana 1961 (dalje: Mikuž, *Pregled zgodovine NOB*), str. 73.

Sledila naj bi javna zborovanja aktivistov, kjer bi ljudstvo izvolilo krajevne odbore OF. Izvršni odbor OF (IOOF) je 17. maja 1942 izdal odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju. Po njem je oblast na slovenskem ozemlju prevzela OF, njeni oblastni organi pa so bili terenski odbori, ki so imeli še vedno funkcijo temeljnih političnih organov. Šele po volitvah so terenski odbori OF bili samo politični organ, NOO pa oblastni. To je posebnost v razvoju ljudske oblasti na Slovenskem. Tako je NOO imel najvišje kompetence v državi, saj je predstavljal delno tudi sodno oblast.¹⁹⁵

Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) je s pomočjo svojega IOOF 1. junija 1941 izvršil razlastitev tujih veleposesti, da bi zaščitil razlašene graščinske gozdove. Izdal je dopolnilno uredbo o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov, v kateri je bilo zapisano, da je v njih dovoljeno samo žeti steljo, nabirati gozdne sadeže, pripravljati drva za prihodnjo zimo in sekati les. Vse to pa se je lahko izvajalo samo z dovoljenjem razlastitvenega odbora ali pa z dovoljenjem NOO v sporazumu s partizanskim poveljstvom. Razlastitveni odbori so bili torej organ za razlaševanje zemlje, gozdov ipd. Sestavljali so jih mali kmetje. Zemljo so razlaševali na 2 načina. Na Dolenjskem so jo razdelili zemljiškim interesentom, na Notranjskem in Kočevskem pa je niso delili, ampak je obstajala kot velika socialistična gospodarska enota, npr. turjaška ekonomija. Ljudem so povedali, da jo bodo delili ob pravem času. Tako so se že sredi leta 1942 med NOB prepletali elementi demokratične in socialistične revolucije, saj je ustanavljanje »ekonomij« bila znak socialistične revolucije.¹⁹⁶

4.2 Nacionalizacija industrijskih podjetij

Pred koncem 2. svetovne vojne je predsedstvo SNOS določilo 708 podjetij, ki naj bi bila po vojni podržavljena. Od tega naj bi jih 316 podržavili na podlagi odloka AVNOJ-a iz novembra 1944. V njih je bilo zaposlenih 75 % vseh prebivalcev.¹⁹⁷

NOO in odbori OF so takoj po koncu vojne v Sloveniji postavili začasne upravitelje v vseh industrijskih podjetjih, za katera so ocenili, da sodijo med imetje okupatorja ali domačih izdajalcev. Nato so sodišča in zaplembne komisije izdali odločbe o konfiskaciji ali sekvestru. Do maja 1946 je bilo podržavljenih že 70 % podjetij, 22,3 % jih je bilo pod sekvestrom. Najpomembnejši del slovenske industrije je že julija 1946 prešel pod neposredno upravo

¹⁹⁵ Mikuž, *Pregled zgodovine NOB*, str. 73–77.

¹⁹⁶ Prav tam, str. 79–80.

¹⁹⁷ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 7.

zveznih organov. Večina so si jih lastile tuje delniške družbe, zato so bila kmalu po vojni konfiscirana ali sekvestrirana. Preostala industrijska podjetja so bila razglašena za podjetja republiškega pomena. Prva nacionalizacija je na ozemlju LR Slovenije potekala v prvi polovici decembra 1946 in je zajela večja privatna in sekvestrirana industrijska podjetja. Začasni upravitelji so ugotovili stanje blagajne in zaključili blagajniško knjigo, potem pa izvedli inventuro osnovnih in obratnih sredstev podjetja. Potem je sledilo svečano zborovanje, na katerem so novi upravniki opozarjali delavce na pomen državnih gospodarskih podjetij pri hitrejšem gospodarskem razvoju države. Delavci so nacionalizacijo pozdravili z navdušenjem in se zavzeli za večjo proizvodnjo v podjetjih. Vodstvo KPS je ves čas trdilo, da ne bo nacionaliziralo manjših industrijskih podjetij. Tako naj ne bi prišlo do nove nacionalizacije. Kljub temu pa so jo izvedli konec aprila 1948. leta; poleg tega so jo lastniki celo pričakovali in nad njeno izvedbo sploh niso bili presenečeni. Tako so okrajni ljudski odbori nacionalizirali pretežni del podjetij v LR Sloveniji. S prvima dvema nacionalizacijama je bilo na ozemlju LR Slovenije podržavljenih 1136 podjetij, od tega jih je bilo 73,8 % industrijskega značaja.¹⁹⁸

Tudi v Sloveniji so se pojavljale težave pri ocenjevanju in vknjiženju nacionaliziranega premoženja zaradi neenotnih ocenjevalnih meril. Zaradi previsokih cenitev je republiška vlada maja 1948 razveljavila vse dotedanje cenitve ter ustanovila novo komisijo, ki naj bi izvedla novo ocenitev po podrobnejših predpisih iz januarja 1949. Do spomladi 1949. leta je bilo ocenjenih 666 industrijskih podjetij. Najvišje so bile ocenjene: Trboveljska premogokopna družba (200 mio. din), elektrarna Fala (120 mio. din), elektrarna Doblarji (92 mio. din), elektrarna Plave (72 mio. din), rudnik in železarna Štore (60 mio. din).¹⁹⁹

Do leta 1951 vknjiženje nacionaliziranih nepremičnin še vedno ni bilo v celoti zaključeno zaradi napak in pomanjkljivosti popisov. Sporne primere vpisa nepremičnin v zemljiško knjigo so reševali v letih 1951–1952 z ugotovitvenimi odločbami, s katerimi so povečali površino podržavljenih nepremičnin.²⁰⁰

¹⁹⁸ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 7–8.

¹⁹⁹ Prav tam, str. 8.

²⁰⁰ Prav tam.

Z nacionalizacijami je industrija na ozemlju LR Slovenije dobila novo podobo. Majhna in srednje velika industrijska podjetja z domačim ter velike delniške družbe s tujim kapitalom so se spremenila v državna podjetja lokalnega, republiškega in zveznega značaja. Nova podjetja so postala socialistična, torej so morala svoje interese in svojo proizvodnjo prilagajati socialno-političnim potrebam in zahtevam. Zaradi tega sta začeli upadati produktivnost in kvaliteta izdelkov. Število industrijskih podjetij se je precej zmanjšalo (iz 785 v letu 1939 na 522 v letu 1952) ali so se spremenili njihovi predvojni proizvodni programi zaradi ukinjanja ali združevanja manjših tekstilnih, usnjarskih ali kovinskih podjetij z državnimi gospodarskimi podjetji.²⁰¹

²⁰¹ Prinčič, "Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije," str. 8–9.

5 POSLEDICE NACIONALIZACIJE

Vse tri nacionalizacije so spadale med pomembnejše prisilne ukrepe, s pomočjo katerih si je nova oblast po koncu druge svetovne vojne zagotovila pogoje za obvladovanje in preoblikovanje gospodarskega in družbenega življenja v državi. Pozitivne posledice tega ukrepa so bile naslednje: nastali so pogoji za hiter in vsestranski gospodarski razvoj; odpravila se je gospodarska zaostalost; dvignila se je življenjska raven; omilil se je stanovanjski problem, kar je vplivalo na pospešeno urbanizacijo slovenskega prostora.²⁰²

Povojna nacionalizacija je pustila tudi negativne posledice. Veliko število nacionaliziranih podjetij je bilo namreč ukinjenih, opuščenih, povsem ali deloma združenih z državnimi gospodarskimi podjetji. Do tega je prišlo, ker je takratna komunistična oblast trdila, da je treba vse »stare« in »preživele« gospodarske oblike spremeniti in uničiti. Poleg tega sovjetska teorija in praksa nista dovoljevali majhna, raznovrstna podjetja, ampak le velika industrijska središča in kombinata s koncentrirano, načrtovano in tipizirano proizvodnjo. Odprava številnih podjetij je bila po moje nesmiselna, ker so stroje, opremo in strokovno osebje teh podjetij uporabili in razdelili zelo negospodarno. Veliko delegatov in direktorjev je slabo gospodarilo s splošnim ljudskim premoženjem, saj so bili državni organi pri izvrševanju predpisov počasni, nedosledni in posledično neučinkoviti. Z nacionalizacijo je bilo konec zasebne pobude in podjetništva. Novoustanovljena državna podjetja niso več razvijala svoje iniciative in kreativnosti, saj so se podrejala socialno-političnim potrebam, ki so jih narekovali v Beogradu ali Ljubljani.²⁰³

Cilj državnega podjetništva je bil le uresničevanje večletnih gospodarskih načrtov, v katerih so bile najpomembnejše splošne in posebne državne potrebe. S poddržavljenim premoženjem se ni dobro gospodarilo, ker si je nova oblast samovoljno prilaščala zasebno premoženje in z njim ravnala neodgovorno. Zato so državni organi izdali nekaj odločb o zaščiti in upravljanju tega premoženja. Nekatere so kaznovali in obtoževali za zapravljivo gospodarjenje z njim.²⁰⁴

²⁰² Jože Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 143.

²⁰³ Prav tam, str. 143–144.

²⁰⁴ Jože Prinčič, "Načrtna likvidacija zasebne trgovine (1945–1948)," *Borec*, št. 66 (1994): str. 44.

Vodilna mesta v gospodarski upravi in podjetjih so zasedli člani komunistične stranke, ki niso imeli strokovnega znanja in izkušenj. Prejšnje vodstvo je bilo odpuščeno ali pa prestavljeno na nižja delovna mesta, saj je nova oblast v njih videla nevarnega političnega nasprotnika.²⁰⁵

Kvarne posledice take preobrazbe so se pokazale že v letu 1947, ko je v nekaterih podjetjih začela padati delovna storilnost in kakovost izdelkov. Nova državna podjetja so bila slabše organizirana in premalo specializirana. Posledično so bila nekoristna in neučinkovita za trgovanje za široko porabo in z živili. Njihovi proizvodi niso zadovoljili kupce. Cene in stroški poslovanja so naraščali, blago pa se je kopičilo v skladiščih.²⁰⁶

Ker je bil nacionalizacijski postopek izpeljan zelo površno, so bili zapisniki o prevzemu nacionaliziranega premoženja pogosto brez podpisov in žigov, včasih celo niso bili napisani in odposlani. S tretjo nacionalizacijo se je zmanjšal obseg najboljše obdelovalne zemlje v Sloveniji.²⁰⁷

Akademik prof. dr. Veljko Rus je v svoji knjigi *Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom* razpravljal o nacionalizaciji, ki naj bi prek javne lastnine omogočila državno planiranje, in privatizaciji, ki temelji na tržni regulaciji in zasebni lastnini. Menil je, da je bil poglavitni cilj nacionalizacije ustanovitev monopolnih javnih korporacij in da so imela podjetja v okviru tržne ekonomije večje samoregulative zmožnosti. Rus pravi, da nacionalizacija ni privedla do večje ekonomske učinkovitosti niti do večje demokratizacije upravljanja. V svojem delu piše, da je nacionalizacija sčasoma postala odvečna, ker so se ob koncu 20. stoletja razvile nove oblike partnerstva med javnim in privatnim sektorjem.²⁰⁸

²⁰⁵ Prinčič, *Podržavljenje zasebnega premoženja*, str. 130.

²⁰⁶ Prav tam, str. 131.

²⁰⁷ Jože Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LRS*, str. 144.

²⁰⁸ Veljko Rus, *Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom*, Ljubljana 2009, str. 69–70.

6 SKLEP

Revolucionarno vzpostavljena komunistična oblast je proti koncu narodnoosvobodilne vojne z razlastitvenimi ukrepi, med katerimi je bila tudi nacionalizacija, krepila politično in gospodarsko moč z uničevanjem privatnega sektorja in uvajanjem enotnega državnega. Opustošenje po vojni je izkoristila kot argument za oblikovanje navidezne politične enotnosti, tj. enotnosti v imenu boja za osvoboditev celotne države, s čimer je centralizirala oblast.

V obdobju »patriotične« nacionalizacije so organi NOG izvrševali zaplembe na podlagi Fočanskih in Krajiških predpisov, proti koncu vojne pa na celotnem jugoslovanskem ozemlju na podlagi odloka predsedstva Avnoja iz 21. novembra 1944. Partija je s konfiskacijo, sekvestrom, nacionalizacijo in z drugimi razlastitvenimi ukrepi postopoma uničevala privatni sektor in uvajala enotnega državnega. Z represivnimi ukrepi je vzpostavila državno oz. splošno ljudsko premoženje.

Nacionalizacija je bila politično-gospodarski ukrep komunistične oblasti za popolno obvladovanje državnega gospodarstva s poddržavljanjem zasebne lastnine. Z zakonom o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij iz leta 1946 je država postala lastnica več kot polovice vseh gospodarskih podjetij v državi. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij iz leta 1948 je potrdil prevlado državnega gospodarskega sektorja. Zakon o nacionalizaciji najemnih hiš in gradbenih zemljišč iz leta 1958 pa je izpopolnil sistem socialističnih družbenih odnosov. Vsi zakoni pa so imeli več negativnih kot pozitivnih posledic.

Politicizacija 2. svetovne vojne je terjala centralizacijo države, ki je pomenila uveljavljanje avtoritete CK KPJ pri poenotenju državnih organov in sprejemanju političnih odločitev. Zato se je moja prva hipoteza o navidezni vladavini ljudstva potrdila. KPJ je namreč želela izpeljati revolucijo s sredstvi prisile nad ljudstvom, ki je bila prikrita s pojmom ljudske demokracije. Komunisti so sicer v javnosti govorili, da so nosilci nove oblasti ljudske množice oz. delavski razred, toda o vsem je brezpogojno odločalo vodstvo KPJ.

Kljub poudarjanju centralizacije pa so še naprej obstajale zamisli o samostojnosti federalnih enot. CK KPJ je velike federalne tendence zatrl s pojmom separatistične tendence, ki so se pojavljale v nacionalnih vprašanjih jugoslovanskih držav. Toda centralizacija je prevladala nad federacijo v letih 1944–1945.

Splošno ljudsko premoženje ni bilo dostopno delavcem in meščanom, saj je njihova zasebna lastnina postala državna, kasneje pa ga je samovoljno zasegla OZNA, ali pa se je prodalo zadrugam in trgovskim podjetjem. Vso premoženje se je vključilo v socialistični gospodarski sistem, zato ljudstvo z njim več ni moglo upravljati. Vodstvo KPJ si ga je torej ustvarilo s sredstvi prisile (zaplomba, nacionalizacija, sekvester ...), tako da potrjujem 2. hipotezo.

Nacionalizacija je nadpomenka besedi zaplomba. Le-ta je ena izmed oblik nacionalizacije in pomeni prisilni odvzem celotnega premoženja ali njegovega dela državi in brez odškodnine. Predstavljala je dopolnilno kazen za sodelovanje z okupatorjem. Nacionalizacija ali podržavljanje pa je gospodarskopolitični ukrep, s katerim se je podržavila privatna lastnina in ustvaril enoten državni gospodarski sektor. Besedi torej nista sopomenki, zato sem morala 3. hipotezo ovreči.

Bivšim lastnikom nacionaliziranih podjetij je pripadala odškodnina v obliki mesečnih akontacij v vrednosti, ki jo je imelo podjetje v trenutku prevzema.

Stanovanjski problem po vojni je povzročil selitve ljudi iz vasi v mesta, ki so se posledično hitro zapolnila. Zato se je oblast odločila, da je nacionalizacija zasebnih poslovnih prostorov in gradbenih zemljišč nujna. Z njo je namreč lahko brez velikih stroškov in v hitrem času omogočila prebivalcem veliko stanovanj, poslovnih prostorov in gradbenih parcel.

Nacionalizacija je povzročila neodgovorno ravnanje z denarjem, propad ali celo ukinitve manjših podjetij, prilaščanje vodstvenih položajev s strani KPJ, uničila samostojen in neodvisen razvoj podjetij, zatrla zasebno iniciativo ter povzročila slabšo oz. nesmotrno organizacijo nacionaliziranih podjetij. Prevlada naštetih negativnih posledic je bila očitna nad maloštevilnimi pozitivnimi (dvig življenjskega standarda, gospodarski »napredek«, urbanizacija).

10 primerov dokumentov o ljudeh iz Maribora in okolice je vsebovalo predvsem odločbe in zapisnike o velikosti oz. obsegu njihovega imetja. Nekateri so se tudi pritožili zaradi prevelikega odvzema nacionaliziranega premoženja. Vsak dokument je vseboval tudi obrazložitev izdanega sklepa. 14 dokumentov je zajemalo ljudi iz okolice M. Sobote, ki so prosili predvsem za dodelitev večjega stanovanja, saj so bila tedaj mesta prenaseljena in so nekateri živeli v premajhnih sobah.

LITERATURA, VIRI, INTERNETNI VIRI

1. LITERATURA

- AJLEC Kornelija, "UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji," v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, ur. Jure Gašparič idr. (Ljubljana, 2013), str. 79–83.
- BORAK Neven ... [et al.], *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.
- ČEPIČ Zdenko, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji: (1945–1948)*, 1. izd., Obzorja, Maribor 1995.
- FINŽGAR Alojzij, *Družbena lastnina*, Časopisni zavod Uradni list SRS, Ljubljana 1979.
- FINŽGAR Alojzij, *Predpisi o agrarni reformi, nacionalizaciji in zaplembah premoženja (po drugi svetovni vojni)*, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992.
- MAROLT Janez, [et al.], *Slovenci skozi čas: kronika slovenske zgodovine*, Mihelač, Ljubljana 1998.
- MARX Karl, *Kritika Gothskega programa*, Kultura, Beograd 1946.
- MIKOLA Milko: *Povojne nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji*. V: Drago Jančar, *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, Nova revija, Ljubljana 1998.
- MIKUŽ Metod, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji (II. knjiga)*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961.
- MUNDA Mirko, *V imenu ljudstva: tragične usode in stiske ljudi ob povojnih nacionalizacijah in zaplembah premoženja v Sloveniji*, Lectoria, Maribor 1990.
- PRINČIČ Jože, *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije*, Dolenjska založba, Novo mesto 1994.
- PRINČIČ Jože: *Podržavljenje nemške imovine na slovenskem ozemlju po drugi svetovni vojni (1945–1955)*. V: Dušan Nećak, »Nemci« na Slovenskem, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana, Ljubljana 2002.

- PRINČIČ Jože: Podržavljanje zasebnega premoženja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: Neven Borak, Žarko Lazarević, Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918–1945–1991, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.
- PRINČIČ Jože, ZAGRADNIK Maruša, ZUPANČIČ Marjan, Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1992.
- PRINČIČ Jože, Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji, Modrijan, Ljubljana 1997.
- RUS Veljko, Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom, Založba Sophia, Ljubljana 2009.
- Socialistična zveza delovnega ljudstva Jugoslavije, V. kongres socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1960.
- STROBL Majda, KRISTAN Ivan, RIBIČIČ Ciril, Ustavno pravo SFR Jugoslavije, ČZ Uradni list SRS, Ljubljana 1986.
- ŠNUDERL Makso, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Izdaja društva pravnikov LRS (sekcija za partizansko pravo), Ljubljana 1949.
- ŠNUDERL Makso, Zgodovina ljudske oblasti, DZS, Ljubljana 1950.
- ŠTIH Peter, SIMONITI Vasko, VODOPIVEC Peter, Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja, Modrijan, Ljubljana 2016.
- VODUŠEK STARIČ Jerca, Prevzem oblasti (1944–1946), Cankarjeva založba, Ljubljana 1992.
- VODUŠEK STARIČ Jerca, Začetki samoupravljanja v Sloveniji, Obzorja, Maribor 1983.

2. VIRI

- Jože Prinčič, "Načrtna likvidacija zasebne trgovine (1945–1948)," *Borec*, št. 66 (1994): str. 44.
- PAM, fond Okrajni ljudski odbor Maribor – okolica 1945–1965, šk. 1491.
- PAM, fond Okrajni ljudski odbor Maribor 1955–1965, šk. 242.
- PAM, fond Mestni ljudski odbor Murska Sobota 1946–1955, šk. 8, 11 in 14.
- Uradni list DFJ, št. 40/45, 9. 6. 1945.
- Uradni list FLRJ, št. 102/717, 18. 12. 1946.

3. INTERNETNI VIRI

- <http://www.mladina.si/>, pridobljeno 21. 2. 2018.
- <http://castni.nakamniskem.si/kardelj/>, pridobljeno 21. 2. 2018.
- <http://www.slovenska-biografija.si>, pridobljeno 21. 2. 2018.